

ISSN 2409-9260

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

№ 1 (221)

Одеса – 2015

Науковий вісник Одеського національного економічного університету. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2015. – № 1 (221). – 216 с. – Мови: укр., рос., англ.

Редакційна колегія

Редакційна колегія затверджена Вченою радою Одеського національного економічного університету. Протокол № 4 від 24 грудня 2013 р.

Головний редактор: Балджи Марина Дмитрівна – д.е.н., професор кафедри економіки та управління національним господарством Одеського національного економічного університету

Заступник головного редактора – Рябіка Володимир Леонідович

Технічний секретар – Богодьорова Анастасія Андріївна

I. Економічні науки: Зверяков М.І. – д.е.н., професор, член-кореспондент НАН України, Ковальов А.І. – д.е.н., професор, Уперенко М.О. – д.е.н., професор, Осипов В.І. – д.е.н., професор, Максимова В.Ф. – д.е.н., професор, Харічков С.К. – д.е.н., професор, Карпов В.А. – к.е.н., доцент

II. Політичні науки: Кармазіна М.С. – д.політ.н., професор, Коваль І.М. – д.політ.н., професор, Мілова М.І. – д.політ.н., професор, Пахарев А.Д. – д.політ.н., професор, Пойченко А.М. – д.політ.н., професор, Попков В.В. – д.філософ.н., професор

III. Історичні науки: Демін О.Б. – д.істор.н., професор, Панчук М.І. – д.істор.н., професор, Солдатенко В.Ф. – д.істор.н., професор, Стьопін А.О. – д.істор.н., професор, Хмарський В.М. – д.істор.н., професор, Щербіна Н.Ф. – к.е.н., доцент

Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 20991-10791ПР від 18 серпня 2014 р. (перереєстрація)

Збірник наукових праць «Науковий вісник» зареєстрований президією ВАК України від 26 січня 2011 р. № 1-05/1 як наукове видання з економічних наук, від 23 лютого 2011 р. №1-05/2 як наукове видання з політичних наук.

Включено до наукометричної бази даних Російський індекс 18.07.2014 р. – http://elibrary.ru/title_about.asp?id=51349

Адреса редакційної колегії: Україна, 65082, м. Одеса,
вул. Преображенська, 8, ОНЕУ
тел.: (0487) 32-77-95
E-mail: n.visnik.oneu@ukr.net

© Одеський національний економічний університет

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

<i>Борисова Людмила, Борисова Лариса</i> Проблеми мотивації персоналу на сучасних підприємствах України.....	5
<i>Бурдонос Людмила</i> Маркетингові стратегії у діяльності ВНЗ на ринку освітніх послуг.....	15
<i>Гаранко Наталія</i> Нормативно-правове регулювання спільної діяльності: симбіоз бухгалтерських та правових нормативних документів.....	26
<i>Kasianova Anastasiia</i> Preventive management as a proactive activity in the system of corporate crisis management.....	41
<i>Кузнєцова Ольга</i> Соціальна ефективність підприємства: сутність та визначення.....	53
<i>Лазарева Наталя</i> Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємства.....	67
<i>Майорова Таміла, Маркітан Олександр, Стукало Олексій</i> Перспективи розвитку вендінгу в Україні.....	80
<i>Малишко Віталіна</i> Теоретичні засади та особливості формування бюджетної політики України.....	89
<i>Михайлюк Олена</i> Екологічні ризики розвитку оздоровчого туризму в Одеській області.....	104
<i>Piddubna Victoriia</i> Distinctions of structure expenses on advertising in the Internet.....	116
<i>Чабан Вікторія</i> Міжнародний досвід фінансового забезпечення розвитку соціальної сфери.....	123

Чернер Олег

Дослідження методичних підходів до розрахунку економічної ефективності виробництва.....129

Чумак Олена, Федорченко Ольга

Особливості інноваційного розвитку економіки України: регіональний аспект.....139

Яровенко Тетяна

Теоретичні засади інвестиційного розвитку сфери освіти України...155

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Білоусов Олександр

Залучення громадян до конструктивної співпраці з владними структурами у інформаційно-комунікативному просторі: досвід ЄС.....166

Попков Василь

Спаратизм как глобальная проблема XXI века.....177

Румянцева Анжеліка

Сучасні підходи до сутності мультикультуралізму як прояву доби глобалізації.....189

Тарнавський Микола

Євроатлантичні перспективи України (історико-економічний аспект).....196

НАШІ АВТОРИ.....203

УДК 331.108.2

Борисова Людмила, Борисова Лариса

ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ НА СУЧАСНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

У сучасних умовах становлення і розвитку ринкової економіки в Україні на підприємствах виникає об'єктивна необхідність так організувати свою діяльність, щоб досягти максимально можливої продуктивності і прибутковості завдяки правильному вибору й ефективному управлінню персоналом. Рішення цих завдань безпосередньо пов'язане з необхідністю розробки дієвих механізмів, методів і способів мотивації співробітників. Ця проблема безпосередньо пов'язана з відсутністю системного підходу до формування нової, ефективної системи стимулювання, використання якого дозволить застосовувати мотиваційний механізм дії на трудову діяльність персоналу з урахуванням специфіки соціальних, економічних і психологічних умов функціонування українських підприємств, впроваджувати інноваційні моделі мотивації, які дозволять підвищити рівень залучення співробітників до роботи та управління підприємством, задовольнити їх нематеріальні потреби.

Ключові слова: методи, способи, системний підхід до мотивації, матеріальне та нематеріальне стимулювання персоналу.

Борисова Людмила, Борисова Лариса

ПРОБЛЕМЫ МОТИВАЦИИ ПЕРСОНАЛА НА СОВРЕМЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ УКРАИНЫ

В современных условиях становления и развития рыночной экономики в Украине на предприятиях возникает объективная необходимость так организовать свою деятельность, чтобы достичь максимально возможной производительности и прибыльности благодаря правильному выбору и эффективному управлению персоналом. Решение этих заданий непосредственно связано с необходимостью разработки действенных механизмов, методов и способов мотивации сотрудников. Эта проблема непосредственно связана с отсутствием системного подхода к формированию новой, эффективной системы стимулирования, использование которой

позволит использовать мотивационный механизм воздействия на трудовую деятельность персонала с учетом специфики социальных, экономических и психологических условий функционирования украинских предприятий, внедрять инновационные модели мотивации, которые позволят повысить степень привлечения сотрудников к работе и управлению предприятием, удовлетворить их нематериальные потребности.

Ключевые слова: методы, способы, системный подход к мотивации, материальное и нематериальное стимулирование персонала.

Borysova Lyudmila, Borysova Larissa

In the modern terms of becoming and development of market economy in Ukraine there is an objective necessity so to organize the activity on enterprises, to attain the maximally possible productivity and profitability due to a correct choice and effective management by a personnel. The decision of these tasks is directly related to the necessity of development of effective mechanisms, methods and methods of motivation of employees. This problem is directly related to absence of approach of the systems to forming of the new, effective system of stimulation, the use of that will allow to use the motivational mechanism of affecting labour activity of personnel taking into account the specific of social, economic and psychological operating of the Ukrainian enterprises conditions, to inculcate innovative models motivations that will allow to promote the degree of bringing in of employees to work and management by an enterprise, to satisfy their non-material necessities.

Keywords: methods, approach of the systems to motivation, material and non-material stimulation of personnel.

Постановка проблеми. У сучасних умовах становлення і розвитку ринкової економіки в Україні однією з найважливіших цілей є забезпечення гнучкої і динамічної конкуренції кожного підприємства на ринку. Виникає об'єктивна необхідність таким чином організувати свою діяльність, щоб досягти максимально можливої продуктивності і прибутковості. Досягнення таких результатів є однією з найважливіших проблем, рішення якої можливе при правильному виборі персоналу і ефективному управлінні ним, зважаючи на факт зростаючої ролі людського капіталу. Необхідно не лише притягати професіоналів, здатних

досягти основних цілей діяльності організації, ефективно використовуючи свої розумові, фізичні можливості і здібності, але й прагнути утримати їх на підприємстві.

Рішення цих завдань безпосередньо пов'язане з необхідністю розробки дієвих механізмів, методів і способів мотивації співробітників. Вона є ключовим напрямом кадрової політики будь-якої компанії і зайнятості населення в якості методологічного підходу до рішення проблем ефективного використання трудових ресурсів. Йдеться про застосування таких форм і методів стимулювання трудової діяльності, які сприяли б її високій результативності і ефективності.

Нині недостатня за результатами своєї дії мотивація не дозволяє підприємствам реалізувати свої потенційні можливості з точки зору найбільш ефективного досягнення їх цілей, що призводить до зниження трудової активності персоналу підприємства. Ця проблема безпосередньо пов'язана з відсутністю системного підходу до формування нової, ефективної системи стимулювання, що і визначає необхідність вивчення проблеми мотивації персоналу

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Питанням стимулювання і заохочення співробітників підприємства за певні трудові досягнення присвячені роботи таких учених, як Ф.Тейлор, А. Маслоу, К. Альдерфер, Ф. Герцберг, Д. МакКлелланд, Д. Аткинсон, С. Адамс, Б. Скіннер, Э. Локк, Л. Портер, Э. Лоулер, М.П. Фоллетт, Э. Мейо, Д. Макгрегор, У. Оучі, В.А. Ядов, А.Г. Здравомислов, В.А., А.Бурмстров, О.Виханський, Н.Газенко, В.Галенко, С.Іщенко, А.Кибанова, П.Ф. Друкер, В.Г. Подмарков, И.Ф. Беляєв, М.И. Круглов, Ю. Одегова, С. Шапіро та ін.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень, публікацій і накопичений практичний досвід, в теорії і практиці мотивації залишається немало аспектів, розглянутих недостатньо повно. Вони стосуються розробки системи мотивації персоналу в сучасних економічних умовах інноваційного розвитку економіки, що вимагає нових підходів до розробки систем стимулювання і винагороди працівників.

Недостатньо уваги також приділяється соціально-психологічному ефекту мотивації, коли разом з економічними показниками діяльності співробітників необхідно брати до уваги такі показники, як задоволеність працею, відданість і гордість за

організацію, прийняття її цілей кожним співробітником як особово значимих. Ці показники знаходяться на перетині цілей, як організації, так і її працівників, взаємозв'язок яких дуже важливий.

Метою статті є вивчення проблем формування ефективної системи мотивації персоналу підприємств України в сучасних економічних умовах.

Виклад основного матеріалу. На цьому етапі економічного розвитку і підвищеного рівня конкурентності серед підприємств, традиційні методи мотивування персоналу не завжди відповідають вимогам ринку. Сучасні економісти пропонують використати мотивацію персоналу як основний засіб для ефективного управління матеріальними, кадровими і грошовими ресурсами, що дозволить отримати оптимальну віддачу від персоналу, максимальне підвищення прибутковості і ефективності підприємства. Дослідження і практичний досвід показують, що разом із застосуванням традиційних підходів з'явилася об'єктивна необхідність в розробці і реалізації інноваційних моделей мотивації працівників.

Обмеженість або відсутність ефективних мотиваційних систем управління на підприємствах характерна для ринкової економіки країн, що розвиваються. Сьогодні все більша кількість компаній прагне розробити і застосовувати механізми, які дозволять мотивувати співробітників на максимальну віддачу від їх діяльності. Багато власників і керівники підприємств розуміють, що можна значно підвищити ефективність своєї роботи, якщо їх співробітники будуть безпосередньо зацікавлені в майбутньому компанії і зв'язують реалізацію своїх цілей і інтересів безпосередньо з цілями підприємства. За допомогою механізмів мотивації досягається однонаправленість мотивів працівника і стимулів підприємства. Маючи трудову концепцію працівника, вивчивши її, підприємство може більш цілеспрямовано і ефективно формувати системи мотивації праці персоналу підприємства.

Важлива роль в цьому належить певному балансу інтересів, мотивів і стимулів, оскільки мотивація є формою діалектичного поєднання внутрішніх мотивів працівника і стимулів, які формуються і реалізуються на підприємстві. Саме стимули, як зовнішні чинники, спрямовані на створення у працівника інтересу і мотиву до реалізації поточних і стратегічних цілей підприємства.

Для підвищення ефективності діяльності компанії принципово

важливим є повне усвідомлення працівником того факту, що збільшення прибутку компанії взаємозв'язане з його інтересами. Частина додаткового прибутку компанії повинна служити засобом винагороди персоналу. Якщо ж вища мета компанії - збільшення прибутку - не досягнута, то цілі усього колективу в цілому, і кожного співробітника зокрема можна вважати не досягнутими. У цьому і полягає один з найважливіших принципів складання мотиваційної системи персоналу - баланс інтересів. Проте такий баланс у нас не досягнутий, що веде до наростання нових антагонізмів у виробничій і соціальній сферах, посилює кризовий стан діючих механізмів мотивації, і веде до зниження соціальної активності персоналу.

Сучасна практика мотивації дозволяє класифікувати види стимулів по багатьох ознаках, у тому числі: залежно від впливу - матеріальні і нематеріальні; за формою винагороди - грошові і не грошові і тому подібне. Серед матеріальних стимулів провідне місце займає заробітна плата. Її розміри визначаються як вимогами закону вартості робочої сили, так і вимогами законів ринку. Сучасна ситуація у сфері організації заробітної плати свідчить про необхідність реформування усієї системи мотивації праці, використовуючи ринкові принципи, оскільки існуючі механізми оплати праці, положення про преміювання і різні винагороди показують незадоволення персоналу рівнем заробітної плати; орієнтацію систем заохочення на поточні результати роботи. Винагороди за підсумками року і дивіденди на переважній більшості підприємств не виплачуються, участь персоналу в прибутках, за винятком вищого керівного складу, не практикується. Тобто, ті переваги, які могли бути використані як мотиваційний потенціал підвищення ефективності праці, не використовуються. Відсутність у найнятих робітників прагнення до винагороди в грошовій формі за тривалий період (півріччя, рік і більше) природно: високі темпи інфляції, значне відставання розміру прожиткового мінімуму від змін індексу споживчих цін породжують у працівників невпевненість навіть в завтрашньому дні, не говорячи про довгострокову перспективу. [9].

Основою стратегії мотивації праці мають бути наступні напрями: посилення залежності заробітної плати від ефективності виробництва і кінцевих результатів роботи підприємств; забезпечення тісного взаємозв'язку реформування заробітної плати

з вдосконаленням інших складових механізму господарювання; гарантування права працівників на своєчасне отримання заробітної плати. До основних чинників мотивації персоналу підприємства слід віднести: високий заробіток; умови праці; структуризація робіт; соціальні контакти; стійкі взаємовідносини; прагнення до досягнень мети; креативність; самовдосконалення; цікава робота, наповнена сенсом і значенням; упевненість у своєму майбутньому на цьому підприємстві; відношення до стратегічних стимулів і мотивації на підприємстві [6].

Особливе значення мають стратегічні стимули і мотивація, що пов'язано з необхідністю перегляду стратегії підприємства, орієнтацією її на капіталізацію підприємства і ув'язкою стратегії підприємства із стратегічними системами мотивації і стимулювання персоналу. Такий підхід зацікавлюватиме працівників підприємства в довгострокових перспективах за допомогою розробки і дії стратегічних систем мотивації і стимулювання.

Мотивація повинна забезпечувати оцінку результативності праці. Такий підхід пов'язаний з необхідністю: впровадження сучасних механізмів оплати праці і преміювання персоналу; вдосконаленням структури заробітної плати за рахунок введення нових складових, зокрема, варіабельних тарифів для робітників і змінних окладів для фахівців; перегляду структури і функцій мотивації праці в сучасних умовах; посилення державного контролю за умовами і організацією оплати праці на підприємствах. Рівень інтенсивності громадської праці в Україні, за різними оцінками, в середньому на 75-80% вищий його рівня в країнах Євросоюзу [10]. Тому у разі підвищення рівня інтенсивності праці необхідно внести відповідні корективи в існуючий механізм нормування, як складовій частині загальної системи стимулювання на підприємстві: розробити систему компенсацій за працю з підвищеною інтенсивністю (збільшення ставок; підвищення розмірів премій; встановлення індивідуальних доплат за високо інтенсивну роботу).

Система мотивації ефективна, якщо ефект від її реалізації в поточному році і в році після впровадження перевищують витрати на мотивацію не менше, чим на 20% [6].

Найбільш ефективною системою мотивації співробітників вважається "мотивація на результат": виплати винагород

працівникам за конкретні досягнення. Така система дозволяє компанії поліпшити показники і підвищити прибуток, а співробітникам збільшити свій дохід залежно від докладених зусиль.

Але разом з матеріальними існують і різноманітні нематеріальні заохочення працівників: безкоштовні (за рахунок засобів підприємства) навчання, перепідготовка і тренінги; нагородження почесними грамотами, похвала від керівництва, виражена співробітникам перед усім колективом; нагородження Почесною грамотою; персональні подарунки від компанії; проведення корпоративних свят, спортивних змагань; надання додаткових вихідних і тому подібне.

У будь-якій компанії важливо, щоб співробітники почували себе комфортно і упевнено, тому корпоративна культура і зручність робочого простору так само відносяться до мотивації.

Згідно з опитуванням, 67,2% українців вважають грошові заохочення кращим способом мотивації, підтверджуючи думку кадрових експертів. За безкоштовне навчання і тренінги віддали свої голоси 8,9% опитуваних, похвалу від керівництва цінують 6,6% респондентів, персональні подарунки від компанії - 5,8%. Штрафи і покарання примушують краще працювати 4,7% українців, а корпоративні свята - 4,1%. Менше всього цінуються додаткові вихідні - так відповіли лише 2,7% опитуваних.

На думку опитаних респондентів несподівані, непередбачувані і нерегулярні заохочення мотивують краще, ніж прогнозовані, коли вони практично стають незмінною частиною життя співробітника [8].

Для досягнення найкращого результату потрібний системний підхід у використанні різних способів мотивації. Зважаючи на той факт, що основною метою будь-якого комерційного підприємства є отримання прибутку, окрім матеріальної мотивації персоналу необхідно прагнути до впровадження інноваційних моделей мотивації, які дозволять підвищити рівень залучення співробітників до роботи, задовольнити нематеріальні потреби співробітників, що у свою чергу сприятиме підвищенню ефективності підприємства і отриманню максимального прибутку.

Висновки. Сучасний етап розвитку виробництва характеризується пошуком і впровадженням нових інтенсивних методів управління. У зв'язку з цим особливе значення придбаває

раціональне використання трудових ресурсів із застосуванням мотиваційного механізму дії на трудову діяльність персоналу, з урахуванням специфіки соціальних, економічних і психологічних умов функціонування українських підприємств.

З метою вдосконалення мотивації на українських підприємствах слід зосередитися, на наш погляд, на наступних заходах:

1. Передумовою створення комплексної системи мотивації праці є проведення професійно підготовлених перетворень механізмів мотивації трудової діяльності, що діють на підприємствах, у тому числі і у формах оплати праці. Вона має бути безпосередньо пов'язана з кінцевими результатами роботи підприємства в цілому і вкладом кожного працівника. Для забезпечення такого взаємозв'язку оплати праці з кінцевими результатами господарювання, з нашої точки зору, необхідно ширше використовувати інноваційні системи мотивації, складовою частиною яких можуть бути безтарифні моделі оплати праці.

2. Для оцінки мотивів праці конкретних працівників виникає необхідність введення стратегічних чинників мотивації. Стратегічні системи мотивації мають бути орієнтовані на розвиток і самореалізацію працівника як осіб, на інноваційний розвиток підприємства шляхом активізації процесів капіталізації, на участь працівників в прибутках, в управлінні підприємством.

3. Нині на українських підприємствах основна увага приділяється категорії "матеріальне стимулювання". Недостатньо використовуються методи морального стимулювання працівників, хоча не раз була доведена ефективність застосування нематеріальних заохочень, як важливе доповнення до матеріальних. Арсенал моральних заохочень дуже великий, адекватне застосування цих стимулів дозволяє задовольнити актуальні потреби працівника в самоповазі, приналежності до колективу підприємства і так далі.

4. Слід враховувати, що різним категоріям працівників властива індивідуальна сукупність значимих потреб, з урахуванням яких повинна будуватися система мотивування на підприємстві. Тому потрібна наявність мотиваційної стратегії організації, побудованої на основі цих соціологічних досліджень, які дозволять правильно вибрати методи мотивації, розширять діапазон стимулів і видів винагороди, а також дозволять добитися чіткішої

відповідності між мотиваційними особливостями персоналу і умовами праці, можливостями підприємства. Крім того, мотивацію необхідно пов'язувати з компетентністю, загальною культурою і свідомістю працівників.

Література

1. Антохова І.М. Проблеми впливу мотиваційного механізму на розвиток персоналу підприємства / І.М. Антохова // Вісник КНТЕУ. – 2006. – № 2.
2. Бондаренко А.А. Трудовая мотивация: проблемы и развитие / А.А. Бондаренко // Инновации. – № 4 – 2008. – С. 65-66.
3. Дмитренко Г. А. Мотивация и оценка персонала / Г.А. Дмитренко, Е.А. Шарапатова, Т.М.Максименко. – К.: МАУП, 2002. – 248 с.
4. Колот А.Н. Мотивация персонала /А.Н. Колот. – К.: КНЕУ – 2002. – 337 с.
5. Колот А.М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання: монографія / А.М.Колот. – К.: КНЕУ, 2003. – 230 с.
6. Милашенко В.М. Развитие системы мотивации персонала предприятия в условиях кризиса /В.М. Милашенко [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://lib.uabs.edu.ua/library/Visnik/1_28_2010.
7. Попова А.К. Особенности управления системой мотивирования в процессе стратегического управления предприятием /А.К. Попова // Экономист. – 2006. – № 12. – С. 52-54.
8. Результаты опроса: денежные поощрения — самый эффективный способ мотивации персонала [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.work.ua/news/ukraine/490/>.
9. Ровенська В.В. Мотивація персоналу в період економічної кризи / В.В. Ровенська // Вісник економічної науки України. – 2010. – №1 – С. 88–90.
10. Ходзинский К. Современное состояние труда в Украине и проблемы его интенсивности / К. Ходзинський // Экономика Украины, 2004. – № 8.
11. Щекин Г.В. Социальная теория и кадровая политика: монография / Г.В. Щекин. – К.: МАУП, 2000.

1. Antoxova I.M. Problemy` vply`vu moty`vacijnogo mexanizmu na rozvy`tok personalu pidpry`yemstva / I.M. Antoxova // Visny`k KNTEU. – 2006. – # 2.
2. Bondarenko A.A. Trudovaya moty`vacy`ya: problemy y` razvy`ty`e / A.A. Bondarenko // Y`nnovacy`y`. – # 4 – 2008. – S. 65-66.
3. Dmy`trenko G. A. Moty`vacy`ya y` ocenka personala / G.A. Dmy`trenko, E.A. Sharapatova, T.M.Maksy`menko. – K.: MAUP, 2002. – 248 s.
4. Kolot A.N. Moty`vacy`ya personala /A.N. Kolot. – K.: KNEU – 2002. – 337 s.
5. Kolot A.M. Social`no-trudovi vidnosy`ny`: teoriya i prakty`ka regulyvannya: monografiya / A.M.Kolot. – K.: KNEU, 2003. – 230 s.
6. My`lashenko V.M. Razvy`ty`e sy`stemy moty`vacy`y` personala predpry`yaty`ya v uslovy`yax kry`zy`sna /V.M. My`lashenko [Elektronny`j resurs].– Rezhy`m dostupu: http://lib.uabs.edu.ua/library/Visnik/1_28_2010.
7. Popova A.K. Osobennosty` upravleny`ya sy`stemoj moty`vy`rovany`ya v processe strategy`cheskogo upravleny`ya predpry`yaty`em /A.K. Popova // Экономы`st. – 2006. – # 12. – S. 52-54.
8. Rezul`taty oprosa: denezhnye pooshhreny`ya — samyj efekty`vnyj sposob moty`vacy`y` personala [Elektronny`j resurs].– Rezhy`m dostupu: <http://www.work.ua/news/ukraine/490/>.
9. Rovens`ka V.V. Moty`vaciya personalu v period ekonomichnoyi kry`zy` / V.V. Rovens`ka // Visny`k ekonomichnoyi nauky` Ukrayiny`. – 2010. – #1 – S. 88–90.
10. Xodzy`nsky`j K. Sovremennoe sostoyany`e truda v Ukray`ne y` problemy ego y`ntensy`vnosty` / K. Xodzy`ns`ky`j // Экономы`ka Ukray`ny, 2004. – # 8.
11. Shheky`n G.V. Socy`al`naya teory`ya y` kadrovaya poly`ty`ka: monografy`ya / G.V. Shheky`n. – K.: MAUP, 2000.

Рецензент: Балджи М.Д., д.е.н., зав.кафедри економіки та управління національним господарством Одеського національного економічного університету

20.02.2015

Бурдонос Людмила

МАРКЕТИНГОВІ СТРАТЕГІЇ У ДІЯЛЬНОСТІ ВНЗ НА РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Стаття присвячена актуальності питання адаптації вищого навчального закладу до ринкових умов господарювання, підвищення його конкурентоспроможності та якості освітніх послуг як гарантію його затребуваності і життєздатності. Досліджено сучасні способи підвищення якості діяльності ВНЗ, які впливають на удосконалення конкурентоспроможності освітніх послуг і продуктів. Визначено сутність та показано необхідність удосконалення маркетингової діяльності вузу на ринку освітніх послуг яке поступово набуває важливого самостійного значення, потребує подальшого опрацювання, виявлення специфічних меж і тенденцій, властивих вищому навчальному закладу як суб'єкту ринку. Значну увагу приділено питанню якості продукції ВНЗ яке повинно задовольняти споживчий попит. Адже наскільки освітня установа здатна задовольнити цей попит, настільки високо оцінюватиметься якість його діяльності, настільки воно і забезпечить себе стабільною роботою в майбутньому.

Ключові слова: ринок освітніх послуг, маркетинг в системі вищої освіти, маркетинг освітніх послуг, маркетингові комунікації, маркетингові стратегії, освітній продукт.

Бурдонос Людмила

МАРКЕТИНГОВЫЕ СТРАТЕГИИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВУЗОВ НА РЫНКЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ

Статья посвящена актуальности вопросу адаптации вуза к рыночным условиям хозяйственности, повышению его конкурентоспособности и качества образовательных услуг как гарантию его востребованности и жизнеспособности. Исследованы современные способы повышения качества деятельности вуза, влияющих на совершенствование конкурентоспособности образовательных услуг и продуктов. Определена сущность и показана необходимость совершенствования маркетинговой деятельности вуза на рынке образовательных услуг которое постепенно приобретает важное самостоятельное значение, требует

дальнейшей обработки, выявления специфических черт и тенденций, свойственных высшему учебному заведению как субъекту рынка. Значительное внимание уделено вопросу качества продукции вузов которое должно удовлетворять потребительский спрос. Ведь насколько образовательное учреждение способно удовлетворить этот спрос, насколько высоко будет оцениваться качество его деятельности, насколько оно и обеспечит себя стабильной работой в будущем.

Ключевые слова: рынок образовательных услуг, маркетинг в системе высшего образования, маркетинг образовательных услуг, маркетинговые коммуникации, маркетинговые стратеги, образовательный продукт.

Burdonos Ludmila

MARKETING STRATEGIES OF UNIVERSITIES IN THE EDUCATIONAL MARKET

The article is devoted to the adaptation of the relevance of higher education institution to market conditions, increasing its competitiveness and quality of education as a guarantee of its demand and viability. The modern ways of improving the quality of universities that affect the improvement of competitiveness of educational services and products. Essence and shows the need to improve the marketing of the university in the educational market which becomes more important self-importance requires further development, identifying specific limits and tendencies inherent higher educational institution as a subject market. Special attention is paid to the quality of products that universities must meet consumer demand. After all, how educational institution is able to meet this demand so highly assessed the quality of its operations, so it ourselves and provide stable operation in the future.

Keywords: education market, marketing in higher education, educational services marketing, marketing communications, marketing strategy, educational product

Постановка проблеми. У сучасних умовах гарантією процвітання суспільства є його інтелектуальний потенціал, який, у свою чергу, не може розвиватися без створення сприятливих умов. Однією з таких умов є розвиток системи маркетингу освітніх послуг. Освіта має функціональну і цілеспрямовану форму, причому дії маркетингу освіти орієнтуються тільки на неї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам освіти з різних точок зору у своїх працях приділяли увагу такі вітчизняні фахівці: Т. Боголіб, Я. Болюбаш, В. Воронкова, Н. Верхоглядова, В. Вознюк, Г. Дмитренко, В. Журавський, С. Каламбет, В. Кремень, В. Крижно, О. Мармаза, С. Николаенко, І. Новікова, М. Степко, Т. Оболенська, Г. Педченко, В. Пожуєв, Т. Решетилова, С. Салига, А. Таркуцяк та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Жорстка конкурентна боротьба на ринку освітніх послуг вимагає від Вищих навчальних закладів (ВНЗ) пошуку нових засобів цієї боротьби. Якщо в минулому при виборі ВНЗ абітурієнт надавав перевагу якісному складу викладачів, забезпеченості підручниками та посібниками, рівнем технічного оснащення навчального процесу, то вже зараз висувуються нові, більш жорсткі вимоги. Сьогодні, важливого значення для абітурієнтів набувають гнучкість навчальних планів та мобільність навчальних програм здатних забезпечити молодому фахівцю конкурентні переваги на ринку праці. Тому проблема розвитку маркетингу освітніх послуг все ще потребує вдосконалення і більш ґрунтовнішого дослідження.

Цілями статті є визначення особливостей функціонування діяльності ВНЗ на ринку освітніх послуг на засадах маркетингу.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах гарантією процвітання суспільства є його інтелектуальний потенціал, який, у свою чергу, не може розвиватися без створення сприятливих умов. Однією з таких умов є розвиток системи маркетингу освітніх послуг. Першого вересня кожного року до аудиторій вищих навчальних закладів, технікумів, коледжів приходять сотні тисяч студентів. Якщо раніше ринкові відносини практично не мали відношення до них, сьогодні ж значна частина освітніх послуг тісно пов'язана з ринком через те, що більшість навчальних закладів функціонують на платній основі. Особливістю нашої держави є те, що протягом тривалого часу у свідомість громадян упроваджувалася ідея «права на безкоштовну освіту». І треба зазначити, що ця ідея достатньо міцно оволоділа масами. Але прийшов ринок з його жорсткими законами. Розвиток ринкових відносин в Україні зумовив той факт, що система освіти з безкоштовної привілеї, оплачуваної державою, перетворилася на товар, а точніше послугу нематеріального характеру. За досить

короткий проміжок часу в Україні створився конкурентний ринок освітніх послуг, пропозиція яких за останні 10-12 років зробила колосальний стрибок. У багатьох випадках пропозиція навіть перевищує попит.

Розглядаючи діяльність учбового закладу по просуванню своїх освітніх послуг, особливе місце приділяється маркетинговим комунікаціям. Традиційно в комплексі маркетингових комунікацій виділяються наступні напрями: реклама, public relation, просування продажів і особисті продажі.

Для проведення маркетингових досліджень вищому навчальному закладу потрібно передусім визначитися з товаром, який він продукує і реалізує споживачам. У сучасній економічній теорії товаром вважається все, що може задовольнити потребу людини або будь-якого виробництва і пропонується ринку з метою придбання, споживання, використання або привертання уваги. Серед розмаїття товарів є товари, так званого суспільного споживання, виробництво яких оплачується платниками податків. Таким товаром донедавна були, і частково залишаються сьогодні, культурно-освітні послуги. Засади ринкової економіки внесли свої корективи у це визначення в частині, хто за що платить, але в основній своїй суті культурно-освітні послуги залишаються тим же товаром для суспільного споживання. Виробляючи товар суспільного споживання, вищий навчальний заклад працює одночасно на двох ринках, а саме: на ринку освіти і ринку професійних кадрів. Він надає суспільству освітні послуги, споживачами яких є фізичні суб'єкти (студенти, слухачі, аспіранти тощо) і одночасно пропонує продукти своєї діяльності (випускників – дипломованих спеціалістів) ринку праці, споживачами якого є юридичні суб'єкти (підприємства, організації й установи різних галузей). Ця двоїста природа діяльності вносить значну плутанину у визначення його товару, цільових ринків збуту і споживачів.

Своїх майбутніх випускників вищий навчальний заклад повинен продавати безпосереднім роботодавцям: державі, підприємствам, установам, тощо через систему інвестування ними потрібних їм фахівців на основі економічної угоди гроші – товар. При чому роботодавець повинен фінансувати не навчання персонально якогось студента (що буде угодою між ними), а взагалі певну кількість спеціалістів. Така система функціонувала за радянських часів, коли всі випускники вищих і середніх

спеціальних навчальних закладів отримували робочі місця (розподілялися) після його закінчення. Роботодавці вступали з вищим навчальним закладом у відносини купівлі - продажу через посередництво міністерств. Кожному закладу гарантувалося фінансування з державного бюджету, сформованого за рахунок виробничої діяльності господарських структур. У цьому випадку угода укладалася між навчальним закладом і державою. Але якщо взяти до уваги новітній підхід до товару як до комплексу корисних речей, які отримує споживач від користування будь-яким товаром (наприклад, споживач купує не холодильник, а користь від нього в збереженні продуктів; не обігрівач, а тепло свого помешкання; не пральну машину, а переваги від її використання, в тому числі економію часу), то продуктом будь якого, в тому числі й вищого, навчального закладу будуть знання і вміння користуватися ними, набуті індивідом для задоволення своїх соціальних і професійно орієнтованих амбітних потреб. Якщо вищий навчальний заклад виходить на ринок з результатами своєї освітньої діяльності (послуг, програм, курсів тощо), опосередкованими в знаннях, вміннях і навичках випускників, підтверджених дипломом, то він пропонує обом своїм ринкам один і той же товар. Такий підхід добре вписується у схему класичного виробництва: сировина – індивід; засоби виробництва – освітні програми і послуги, забезпечені фінансово-матеріальними і інтелектуальними ресурсами; товар – знання та вміння і навички користування ними; сервісні послуги - культурно-побутове обслуговування (гуртожиток, їдальня, спортзал, клуб тощо) і цілком дозволяє використовувати до освіти всі технології і методи класичного маркетингу. Визначивши своїм товаром професійно спрямовані знання та вміння і навички користування ними, вищий навчальний заклад розробляє під нього освітні програми і визначає коло (асортимент) освітніх послуг, з чим і виходить на ринок абітурієнтів і роботодавців. Сама освітня послуга чи програма мало здатна зацікавити потенційних інвесторів, у той час, як рівень гарантованих знань, вмінь і навичок, підкріплений іміджем попередніх випускників і задоволенням роботодавців, дозволять закладу фінансово забезпечити високий рівень своєї діяльності.

Діяльність у будь-якій сфері пов'язана з управлінням відносинами й процесом комунікації між виробниками та споживачами [1, с. 86]. У сфері освіти така діяльність пов'язана з

управлінням відносинами між навчальними закладами та їхніми клієнтами. Маркетинг навчального закладу можна визначити як “засіб, за допомогою якого навчальний заклад повідомляє та просуває свої мету, цінності й продукти учням, їх батькам, своїм співробітникам і суспільству в цілому”. Оскільки освітня діяльність вищого навчального закладу організована як процес ефективної комунікації, важливо мати чітке уявлення про контактні аудиторії цього процесу.

Сутністю маркетингу освітніх послуг є максимальний облік і задоволення потреб замовників: окремої людини – в одержанні освіти, підприємств та інших організацій – у зростанні кадрового потенціалу, суспільства – у розширеному відтворенні сукупного особистісного й інтелектуального потенціалу, з одного боку, й самих установ освіти, з іншого. Досягнення цієї мети забезпечується завдяки взаємодії всіх сторін.

Отже, освіта – принципово нова, пошукова та перспективна сфера маркетингу. Предмет маркетингу в освіті – це філософія, стратегія і тактика відносин і взаємодій споживачів та виробників освітніх послуг та продуктів в умовах ринку. Цільовий результат маркетингової діяльності – забезпечення рентабельності шляхом найбільш ефективного задоволення потреб: особистості – в освіті; навчального закладу – у розвитку та підвищенні добробуту викладачів, співробітників; фірм, організацій – у зростанні кадрового потенціалу; суспільства – у розширеному відтворенні інтелектуального потенціалу. З погляду економічної науки, зокрема пов'язаної з маркетингом, освітня послуга має всі ознаки товару. Справді, купуючи якусь річ, її можна роздивитися, технічний пристрій – перевірити в роботі. В освітньому бізнесі все інакше: тільки віра людини в те, що вона має необхідні знання, і віра роботодавця у компетентність фахівця з дипломом можуть бути критерієм того, що гроші на освіту витрачені не марно.

Учасниками ринкових маркетингових відносин є освітні заклади, споживачі (окремі особи, організації та підприємства), посередники (служби зайнятості, біржі праці), держава. Особливу роль серед суб'єктів маркетингу відіграє особистість учня, студента, слухача. Це не просто матеріальний носій освітніх послуг, не тільки той, хто користується ними в процесі роботи, але і єдиний кінцевий споживач. Особливість полягає в тому, що він використовує отримані знання не тільки для створення певних

благ та отримання матеріальної винагороди, але й для себе – для задоволення власних потреб у пізнанні. Саме він обирає майбутню спеціальність, місце навчання форму оплати та інше. Однак цей головний суб'єкт ринкових відносин в системі освіти є самим незахищеним, слабо поінформованим новачком у системі маркетингу освітніх послуг. Іншим суб'єктом маркетингу освітніх послуг є фірма, або підприємство, які є проміжними споживачами і саме вони формують попит освітніх послуг і пред'являють його на ринку. Наступним суб'єктом маркетингу освітніх послуг є освітні заклади, які формують товарну пропозицію освітніх послуг: університети, академії, інститути, коледжі. Посередницькі структури (біржі праці, служби зайнятості, освітні фонди, асоціації освітніх установ) сприяють просуненню освітніх послуг на ринку, і маркетинг для них є життєво важливою діяльністю. До їх функцій можна віднести: накопичення, обробку, аналіз та продаж інформації про ринок освітніх послуг, консалтингові послуги іншим суб'єктам маркетингу; рекламну діяльність, юридичну підтримку; формування каналу збуту, сприяння в укладанні угод. І, нарешті, ще одним суб'єктом маркетингу освітніх послуг є держава та її органи управління. Функції держави досить специфічні і можуть бути виконані іншими суб'єктами маркетингу. До них можна віднести: створення і підтримку іміджу освіти як серед населення, так і роботодавців; фінансування державних освітніх установ; правовий захист суб'єктів маркетингу освітніх послуг; надання вищим навчальним закладам податкових пільг; встановлення переліку професій та спеціальностей.

В маркетингу освіти є два основні правила: на освіті заробляють усі: і той, хто навчає, і той, хто вчиться; ціна фахівця залежить від його вміння себе продати. Освіта, а відповідно й отримані знання, нині є однією з найбільш швидкозростаючих і перспективних сфер економіки. В динамічно розвинутих країнах темпи їхнього щорічного зростання сягають 10-15 %. У світі розрізняють два маркетингових підходи до освіти:

1) так званий німецький, коли студента намагаються «напакувати» знанням «усіх тих багатств, які виробило людство» (в межах конкретного фаху);

2) американський, за яким, студента «розвивають углиб», уникаючи «надлишкових знань», при цьому напрямок поглиблення обирає сам студент через систему факультативів.

Сьогодні багато навчальних закладів відчують коливання попиту на свої послуги через зниження платоспроможності населення, невідповідності асортименту освітніх послуг потребам, ускладнення кон'юнктури ринку освітніх послуг. Тому перед ними стоїть одвічне питання ринку: «Що робити?» Тут необхідно зазначити, що цілісної теорії маркетингу для сфери освіти в умовах економіки, що трансформується, не існує. Можна розпочати роботу з активної рекламної кампанії. Але треба врахувати: які аргументи краще використовувати, які рекламні засоби вибрати, як фінансувати цю кампанію, як визначити її ефективність? Далі необхідно знайти нові сегменти ринку, залучити посередників для просування наших пропозицій на ринку освітніх послуг. При цьому треба врахувати, чи зможемо ми задовольнити малознайомі нам потреби нових контингентів, яким є попит на наші послуги, чи зможуть вибрані нами посередники ефективно представити наші інтереси і наші можливості? Можна також спробувати наблизити послуги навчального закладу до споживача – створити філії, розширити заочне навчання, організувати екстернатне та дистанційне навчання, але слід врахувати, що, наприклад створення філій може різко знизити конкурси в базовому університеті.

Типова концепція надання освітніх послуг має починатися аналізом попиту потенційних клієнтів, вивченням ринку освітніх послуг, дослідженням ринку праці, метою розвитку та виробленням програми маркетингових заходів.

Передумовою для створення якісної освітньої послуги є чітка сегментація ринку. Жоден потенційний клієнт не вважає одного носія освітніх послуг компетентним по всьому їх спектру.

Саме в системі цільового ринку освіти невід'ємною частиною є створення чіткого профілю ринку за допомогою сегментування й заняття своєї позиції у відповідному сегменті. Тільки тоді для освітньої послуги оперативно можуть бути розроблені власні інструменти.

Більшість авторів стверджують, що освітня послуга є специфічним видом товару. Вона має подвійну природу, яка полягає в тому, що виш «виробляє» і послуги, і товари. Тому освітню послугу можна розглядати за двома позиціями [2, с. 70]:

- освітня послуга як послуга: лекції, курси, семінари, заходи;

- освітня послуга як товар: підручники, методичні матеріали, монографії, відеодиски та ін.

Сьогодні маркетинг освітніх послуг вже відбувся як окрема наука, про що свідчать численні наукові дослідження. Більш активно він інтегрований у сферу послуг вищої освіти. Маркетингова товарна політика у сфері вищої освіти стосується не лише власне освітньої послуги. З одного боку, є освітня послуга як головний товар та супутні послуги як асоційовані послуги, але з іншого боку – два основних види діяльності ВНЗ – навчання та науково-дослідна робота.

Розглянемо визначення поняття «Якість освіти» в концепції маркетингу. Більшість визначень якості освіти виходитимуть від розуміння цього питання виробником товару або послуги, які вважають, що досить забезпечити виконання всіх стандартів якості і створити систему контролю якості. Тоді як маркетинговий підхід вимагає робити цю оцінку з погляду споживача, покупця і замовника, враховуючи їх запити і вимоги.

Якість, в розумінні маркетингу – це властивість товару, з яким ВНЗ виходить на ринок освітніх послуг і продуктів. Цей товар - освітній продукт ВНЗ пропонується ринку у формі знань, навиків, досвіду учнів і у формі освітнього товару - навчальних матеріалів (підручників, методичних матеріалів, монографій, відеодисків та ін.). Оцінка якості саме цих видів освітнього продукту лежить в основі вирішення споживача про їх придбання.

Чинники, що впливають на вирішення споживача детально описані в роботі [3, с. 45]. Враховуючи, що суть маркетингу як філософії ринку орієнтується на запити кінцевого споживача, має право на існування і таке розуміння терміну якості: «Якість - це міра задоволення потреби». Інакше кажучи, чим більше задоволений споживач, тим вище якість. Чим вище споживачі оцінюють якість послуг, що надаються, тим більше вони схильні придбати їх. На споживчу оцінку якості впливають як очікування, так і фактичний досвід контактів з «виробником» послуг. Чим більше виправдовуються очікування, тим вище оцінка якості.

Основним засобом просування освітніх послуг в умовах жорсткої конкуренції навчальних закладів також стають комунікації [4, с. 112]. Незважаючи на значні результати наукових досліджень в галузі надання освітніх послуг деякі аспекти цієї

сфери не знайшли належного відображення, особливо це стосується комунікаційної стратегії вищого навчального закладу.

Комунікаційна стратегія вищого навчального закладу складається з маркетингової стратегії (аналіз споживачів, конкурентів, розробка послуги вищої освіти), креативної стратегії (розробка та формування іміджу ВНЗ та образу послуги вищої освіти) та медійної стратегії (вибір комунікаційних носіїв здійснення професійної орієнтації) [5, с. 34]. Мета комунікаційної стратегії ВНЗ – вибір найкращих комунікаційних носіїв для ефективної розробки та формування іміджу ВНЗ й образу освітньої послуги на основі результатів аналізу ринків освітніх послуг та комунікаційних засобів при здійсненні професійної орієнтації.

Основу комунікаційної стратегії складають основні принципи рекламної діяльності навчального закладу: врахування основних мотивів абітурієнтів щодо вступу до вищого навчального закладу та вибору конкретного ВНЗ, адресність комунікацій, використання прогресивних комунікаційних засобів – Internet-технологій, вибір ефективних ЗМІ шляхом визначення співвідношення витрат на комунікації з чисельністю абітурієнтів, що отримали інформацію .

Висновки. Розглядаючи проблему розвитку маркетингової стратегії ВНЗ на ринку освітніх послуг впливають попередні висновки про основні напрямки діяльності ВНЗ в області маркетингу на даний період:

- оптимізація та активізація роботи з брендом;
- оптимізація та більш ефективне використання засобів реклами по просуванню освітніх послуг ВНЗ;
- оперативний і поточний моніторинг під завдання розвитку бізнесу;
- пошук нових рішень щодо залучення абітурієнтів та активізація ресурсів вузу для їх здійснення;
- активна участь в аналізі внутрішніх процесів і реструктуризації управління.

Стратегія розвитку вищого навчального закладу базується на принципах інноваційних технологій навчання і потребує для запровадження окремих її підсистем формування та розвитку інноваційно-активної особистості науково-педагогічних працівників і студентів вищої школи.

Література

1. Дихтль Е., Хершген Х. Практический маркетинг: Учеб. пособие / Пер. с нем. А.М. Макарова; Под ред. И.С. Минко. – М.: Высшая шк., ИНФРА-М, 1996. – 255 с.
2. Афанасьев В., Черкасов В. Маркетинг образовательных услуг//Маркетинг в России и за рубежом. – 1999. №5(1). – С.68-78.
3. Менеджмент в дистанционном образовании, модуль 1. Маркетинг образовательных услуг. Учебный курс / гл. редактор Бендова Л.В. – М.:МГИЭМ, 2000. - 108 с.
4. Мескон М. Основы менеджмента: пер. с англ./ М. Мескон, М.Альберт, Ф.Хедоури; под ред.. Л.И. Евенко. – М.: Дело, 1997.– 704с.
5. Звенцев А. Коммуникационный менеджмент/ А.Звенцев. – С-Пб.:Союз, 1997. – 201 с..

1. Dykhtl E., Khershhen Kh. Praktycheskyi marketynh: Ucheb. posobyе / Per. s nem. A.M. Makarova; Pod red. Y.S. Mynko. – M.: Vysshaya shk., YNFRA-M, 1996. – 255 s.
2. Afanasev V., Cherkasov V. Marketynh obrazovatelnykh usluh//Marketynh v Rossyy y za rubezhom. – 1999. №5(1). – S.68-78.
3. Menedzhment v dystantsyonnom obrazovanyu, modul 1. Marketynh obrazovatelnykh usluh. Uchebnyi kurs / hl. redaktor Bendova L.V. – M.:MNYEM, 2000. - 108 s.
4. Meskon M. Osnovy menedzhmenta: per. s anhl./ M. Meskon, M.Albert, F.Khedoury; pod red.. L.Y. Evenko. – M.: Delo, 1997.– 704s.
5. Zventsev A. Kommunykatyionnyi menedzhment/ A.Zventsev. – S-Pb.:Soiuz,

Рецензент Боголіб Т.М., д.е.н., професор, декан фінансово-гуманітарного факультету, завідувач кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»

02.02.2015

УДК 657

Гаранко Наталія

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СИМБІОЗ БУХГАЛТЕРСЬКИХ ТА ПРАВОВИХ НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТІВ

Досліджено правове та облікове законодавство щодо регулювання спільної діяльності, використання активів та розподіл зобов'язань. Проаналізовано сучасні дослідження науковців щодо облікового та правового забезпечення спільної діяльності, їх взаємозв'язок та узгодженість. Здійснено порівняння міжнародного та вітчизняного досвіту в розрізі різних форм здійснення спільної діяльності та визначено основні відмінності, які мають суттєве значення для здійснення спільної діяльності. Проведено розподіл регулятивних документів за рівнем їх впливу на питання спільної діяльності загалом та на окремі її сторони. Виявлено основні недоліки українського законодавства в частині досліджуваного об'єкту та внесені пропозиції щодо напрямів його удосконалення. За результатами дослідження зроблено висновки про необхідність доповнення регулювання спільної діяльності та високий ступінь інтегрованості спільної діяльності в Україні.

Ключові слова: спільна діяльність, нормативно-правове регулювання, спільно контрольовані операції, спільно контрольовані активи, спільно контрольовані підприємства.

Гаранко Наталія

НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СОВМЕСТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: СИМБИОЗ БУХГАЛТЕРСКИХ И ПРАВОВЫХ НОРМАТИВНЫХ ДОКУМЕНТОВ

Исследовано правовое и учетное законодательство относительно регулирования совместной деятельности, использование активов и распределение обязанностей. Проанализированы современные исследования ученых относительно учетного и правового обеспечения совместной деятельности, их взаимосвязь и согласованность. Осуществлено сравнение международного и отечественного опыта в разрезе различных форм осуществления совместной деятельности и определены основные отличия, которые имеют существенное значение для осуществления совместной деятельности. Проведено распределение регулятивных документов по уровню их влияния на вопросы совместной деятельности в общем и на ее отдельные

сторони. Виявлені основні недатки українського законодавства в частині досліджуваного об'єкта і внесені пропозиції по приводу направлень його удосконалення. По результатам дослідження зроблені висновки о необхідності доповнення регулювання спільної діяльності і високої ступені інтегрованості спільної діяльності в Україні.

Ключеві слова: спільна діяльність, нормативно-правове регулювання, спільно контролювані операції, спільно контролювані активи спільно контролювані підприємства.

Garapko Natalia

LEGAL REGULATION OF JOINT ACTIVITY: THE SYMBIOSIS OF ACCOUNTING AND LEGAL NORMATIVE DOCUMENTS

The legal and accounting legislation on regulation of joint activity, the use of assets and segregation of duties are studied. Current research scientists regarding the accounting and legal support of joint activities and their interrelation and consistency are analyzed. A comparison of international and domestic experience in the context of various forms of joint activities and the main differences that are essential for the implementation of joint activities are carried out. A distribution of regulatory documents in terms of their impact on the issues of joint activities in general and its individual aspects is conducted. The basic shortcomings of the Ukrainian legislation in terms of the object and suggestions for its improvement directions are undefined. According to the survey findings of the complement regulatory co-operation and high degree of integration of joint activity in Ukraine are offered.

Keywords: collaboration, regulation, jointly controlled operations, jointly controlled assets jointly controlled entities.

Постановка проблеми. Фундаментальні основи здійснення самостійних форм господарської діяльності регламентовано нормативно-правовими та нормативно-бухгалтерськими документами. Можливість здійснення українськими суб'єктами господарювання спільної діяльності без створення юридичної особи Законом України «Про підприємництво» від 07.02.1991р. № 698 (зі змінами і доповненнями) [1] не забороняється. Однак, незважаючи на існування вищезазначеного виду співпраці на території України вже понад двадцять років, нормативно-правове та нормативно-бухгалтерське забезпечення, в частині регулювання

процесу її організації та здійснення, організації та ведення обліку операцій, які її формують не є досконалим, навпаки, зумовлює виникнення труднощів та плутанини при її практичному здійсненні. Така ситуація викликана неузгодженістю та неповнотою положень нормативно-правових та нормативно-бухгалтерських актів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провівши детальний аналіз останніх досліджень за визначеною тематикою, виявлено, що провідними вченими та науковцями з питань дослідження облікових аспектів спільної діяльності в Україні є Н.Н. Батіщева, А.В. Дмитренко, О.П. Куцик, Н.Є. Привалова, М.Ю. Рижа, М.М. Шестерняк. Найбільш розповсюдженим питанням встановлено питання нормативно-правового регулювання, розповсюдженим питанням є також співвідношення форм спільної діяльності визнаних в Україні з формами визначеними міжнародними стандартами, та проблемні питання обліку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальним є дослідження правового і облікового законодавства в комплексі, адже правове регулювання є базою створення останнього, тому їх невідповідність виступає однією з ключових причин виникнення проблемних питань при практичному здійсненні спільної діяльності.

Мета статті. Недотримання принципів єдності та повноти при формуванні нормативної бази гальмує розвиток вигідної форми співпраці на території України, і відповідно, актуалізує потребу дослідження основних положень нормативного законодавства, в частині регулювання спільної діяльності

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження спільної діяльності в юридичному аспекті: охоплює питання визначення її сутності, форм, організації, регулювання відносин між учасниками (визначення їх прав та обов'язків), тобто дослідження спільної діяльності як цивільно-правових відносин.; а в обліковому аспекті – організацію обліку, облікове (бухгалтерське, податкове) відображення та регулювання операцій, які виникають при здійсненні спільної діяльності, тобто спільна діяльність як синтез особливостей відображення господарських операцій, які виникли при її здійсненні. Вважаємо, що такий підхід сприятиме формуванню єдиної системи законодавчого регулювання спільної діяльності, що сприятиме виявленню протиріч, недоробок та недоліків, узгодження та усунення яких призведе до вдосконалення

механізму здійснення спільної діяльності на практиці, що в свою чергу сприятиме розповсюдженню визначеної форми співпраці на українських теренах, а в перспективі зростанню економічних показників країни в цілому, чому сприятимуть отримані переваги від здійснення спільної діяльності.

Нами згруповано назви нормативно-правових документів, які на державному рівні регулюють спільну діяльність (табл. 1). Групування здійснено за двома напрямками: правовим та обліковим, які поділено на три ієрархічні рівні.

Таблиця 1

Нормативне регулювання спільної діяльності державного рівня	
Нормативне регулювання спільної діяльності	
Спільна діяльність без створення юридичної як організаційна форма (правовий аспект)	Спільна діяльність в бухгалтерському обліку (обліковий аспект: бухгалтерський, податковий)
I Рівень: Конституція України, Закони, кодекси	
Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність”, Цивільний кодекс України; Опосередковно: Закон України “Про підприємництво”, Закон України “Про підприємства в Україні”, Закон України “Про режим іноземного інвестування”	Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, Податковий кодекс України
II Рівень: Накази і розпорядження Президента	
_____	_____
III Рівень: П(С)БО, МСФЗ	
	П(с)БО 12 “Фінансові інвестиції”, МСБО 31 “Частки в спільних підприємствах”
III Рівень: Інструкції, положення, вказівки, рекомендації Міністерства фінансів України	
Положення про порядок державної реєстрації договорів(контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора №112, Роз’яснення Президії Вищого арбітражного суду України від 28.04.1995р. № 02-5/302 “Про деякі питання практики вирішення спорів, пов’язаних з укладенням та виконанням договорів про сумісну діяльність”	Лист міністерства фінансів України від 02.02.2012 № 31-08410-07-10\2417, Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку спільної діяльності без створення юридичної особи, Наказ «Про затвердження форми Податкової декларації по результати спільної діяльності на території України без створення юридичної особи та Порядку ведення обліку результатів спільної діяльності на території України без створення юридичної особи МФУ №1352 від 28.10.2011

Пропонуємо розглянути основні положення Цивільного кодексу України (ЦКУ) [2] в частині регулювання спільної

діяльності, адже саме це нормативно-правове джерело містить найбільш повну інформацію про спільну діяльність як організаційну форму. Нагадаємо, що до 2003 року діяв ЦК УРСР [3] 1963р. (втратив чинність 01.01.2004 р), в якому поняття «спільна діяльність» не фігурувало, натомість застосовувався термін «сумісна діяльність». Зміна назви не є єдиною відмінністю, значно вагоміший вплив на розвиток спільної діяльності мали зміни та доповнення, виявленні в процесі порівняння положень кодексів, що регулюють спільну діяльність. В результаті аналізу сутності спільних ознак, виявлено, що основною причиною змін є виникнення та поширення процесу приватизації (прийняття Державної програми приватизації на 2000 - 2002 роки), тому регулювання спільної діяльності за ЦКУ розроблено з урахуванням впровадження на Україні цього процесу, на відміну від кодексу, що регулював сумісну діяльність. Саме цей фактор вплинув на виникнення спільної часткової власності при здійсненні спільної діяльності. З прийняттям ЦКУ спостерігається розширення спектру допустимих видів внесків у спільну діяльність та галузей, в яких вона може здійснюватись, введено нове поняття : «договір простого товариства» В цілому, в Цивільному кодексі України порядку регулювання спільної діяльності присвячено 14 статей у главі 77 «Спільна діяльність»

Коротко дослідивши сутність статей ЦКУ в частині регулювання спільної діяльності, виявлено, що визначений нормативно-правовий документ регламентує здебільшого механізм здійснення простого товариства. Таким чином, діяльність простого товариства здійснюється на підставі письмово укладеного договору, в якому фіксується мета здійснення діяльності, розмір та вид внеску, що не суперечить ст.1133 ЦКУ, учасник, на якого покладається ведення спільних справ та ведення обліку спільної діяльності, порядок користування майном, обов'язки щодо утримання спільного майна, порядок відшкодування витрат та збитків, розподілу прибутку. Під час ведення спільних справ кожний учасник має право діяти від імені всіх учасників, якщо договором простого товариства не встановлено, що ведення справ здійснюється окремими учасниками або спільно всіма учасниками договору простого товариства. У разі спільного ведення справ для вчинення кожного правочину потрібна згода всіх учасників [2, ст.1135]. Тобто учасник може вступати у взаємовідносини з третіми

особами від імені простого товариства, однак лише на підставі довіреності узгодженої всіма учасниками та підписаної оператором спільної діяльності. Досліджуючи положення цього документу, уточнення з приводу статусу спільної діяльності є недоречним, тому, що під спільною діяльністю розуміється лише та спільна діяльність, що здійснюється на підставі договору, а не статуту чи установчих документів.

Цікавим є питання видів права власності на внесене майно. Відповідно до ст.1134 ЦКУ майно може перебувати у спільній власності та у спільній частковій власності. Відмінність полягає у праві власності учасника до здійснення спільної діяльності на об'єкт, що вноситься. Тобто, якщо учасник спільної діяльності володів об'єктом внеску на праві власності, то майно і вироблена у результаті спільної діяльності продукція та доходи вважатимуться спільною частковою власністю. Однак, майно, яким учасник володів до здійснення спільної діяльності, на підставах інших ніж право власності, визнаватиметься спільною власністю [2, ст.1134].

З роз'яснення Президії Вищого арбітражного суду України від 28.04.1995р. № 02-5/302 “Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з укладенням та виконанням договорів про сумісну діяльність” [4] слідує, що сумісна діяльність, яка нині трансформована у спільну діяльність може бути як двосторонньою, так і багатосторонньою, тобто без обмеження кількості учасників. В інших питаннях дане роз'яснення розширено дублює статі ЦК УРСР, в частині регулювання спільної діяльності, пояснюючи їх.

Інші визначені в таблиці нормативно-правові документи досліджуваного та нижчих рівнів (правовий напрям), опосередковано стосуються об'єкта дослідження, в них розглядається спільна діяльність як співпраця українських суб'єктів господарювання з суб'єктами господарювання інших країн та спільна діяльність між суб'єктами господарювання та державою (що не виступає об'єктом нашого дослідження).

Незважаючи на те, що діяльність простого товариства – підприємницька господарська діяльність, Господарський кодекс України не містить жодних згадувань про такий вид діяльності як спільна діяльність. До того ж, Законом України «Про підприємство в Україні», в частині регулювання об'єднань, спільна діяльність також не розглядається.

Таким чином, єдиним нормативно-правовим документом вищого рівня, який регулює діяльність простого товариства є Цивільний кодекс України, з урахуванням положень якого і слід здійснювати облікове відображення господарських операцій, що виникають при здійсненні такої спільної діяльності.

Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” [5], не містить положень про спільну діяльність, однак регламентує загальні вимоги, правила та принципи організації та здійснення бухгалтерського обліку.

До 30.12.2011 року єдиним нормативно-бухгалтерським документом, який регулював питання облікового відображення спільної діяльності було Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 12 «Фінансові інвестиції»[6]. Визначене П(С)БО протягом дії доповнювалось та змінювалось, однак, в частині регулювання облікового відображення операцій зі спільної діяльності без створення юридичної особи, залишається невисвітленими. В положенні питанням спільної діяльності без створення юридичної особи присвячено лише три пункти, наведено визначення спільної діяльності і спільного контролю та нововведеного поняття «оператор спільної діяльності». Дослідженню підлягає сутність поняття «оператор спільної діяльності» - учасник спільної діяльності без створення юридичної особи, якому згідно з договором доручено вести справи спільної діяльності, зокрема її бухгалтерський облік [6, п.3]. Так, відповідно до регулювання спільної діяльності без створення юридичної особи бухгалтерськими нормативними документами при здійсненні спільної діяльності в обов’язковому порядку визначається учасник, на якого покладається обов’язок ведення спільних справ. В правовому аспекті обрання такого учасника не забороняється, однак і не є обов’язковим, на відміну від бухгалтерського.

Пунктом 19 регулюється перелік об’єктів, які учасники спільної діяльності обов’язково повинні відображати в облікових регістрах і фінансовій звітності, порядок відображення внесків у спільну діяльність, порядок ведення обліку оператором спільної діяльності; пунктом 20 - порядок відображення частки в доходах та витратах, в активах та зобов’язаннях, порядок визнання витрат, взятих при спільній діяльності, розподіл витрат. Пунктом 19 визначено, що активи внесені у спільну діяльність без створення юридичної особи не відображаються фінансовими інвестиціями

такої діяльності, натомість підлягають відображенню у складі іншої довгострокової заборгованості або розрахунків з іншими дебіторами залежно від строку, на який укладено договір про спільну діяльність. Виходячи з вищенаведеного, видається парадоксальним регулювання діяльності, яка не характеризується здійсненням інвестицій положенням під назвою «Фінансові інвестиції», вважаємо, що задля встановлення єдності облікового відображення операцій зі спільної діяльності потрібно розширити обсяг регламентованої інформації про облікові аспекти спільної діяльності без створення юридичної особи, шляхом створення нового положення (стандарту), дія якого буде спрямована лише на регулювання обліку операцій, що виникають у простому товаристві.

Першоджерело П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції» - МСБО 31 «Частки в спільних підприємствах» [7], також, не надає відповіді на низку проблемних питань, які виникають у бухгалтерів-практиків при здійсненні спільної діяльності без створення юридичної особи. Натомість, в процесі аналізу положень МСБО 31 «Частки в спільних підприємствах», виникло питання стосовно співвідношення форм спільної діяльності, що визнаються в Україні та формами спільної діяльності визнаними за МСБО 31 «Частки в спільних підприємствах».

Так, згідно з нормами МСБО 31 «Частки в спільних підприємствах», спільна діяльність може здійснюватись в трьох найпоширеніших формах: спільно контрольовані операції, спільно контрольовані активи, спільно контрольовані підприємства (господарські одиниці).

Спільно контрольовані операції – це діяльність, для здійснення якої два або більше контролюючі учасника об'єднують свої дії, ресурси та досвід з метою спільного виготовлення та збуту конкретної продукції. Кожний контролюючий учасник такої діяльності має власні витрати і зобов'язання та отримує частку виручки від реалізації, яка визначається в контрактній угоді. Складові спільної діяльності відображаються в обліку кожним контролюючим учасником. Це означає, що кожний контролюючий учасник відображає у власних звітах: активи, які ним контролюються, та зобов'язання, які він бере на себе; витрати, які він здійснює, та частку в доході від здійснення спільної діяльності. Окремий бухгалтерський облік результатів спільної діяльності не є

обов'язковим, але зазвичай ведеться на позабалансових рахунках з метою формування інформації про результати спільної діяльності.

Спільна діяльність без створення юридичної особи в Україні підлягає обов'язковому відображенню на балансових рахунках оператором спільної діяльності окремо від його основної діяльності.

Під спільно контрольованими активами в міжнародних стандартах розуміється спільна діяльність, яка передбачає спільний контроль і спільне володіння учасниками активами, які були внесені або придбані ними з метою здійснення такої діяльності. Контролюючі учасники у власних фінансових звітах вказують свою частку в спільно контрольованих активах, свою частину зобов'язань, понесених спільно з іншими контролюючими учасниками, прибуток від продажу продукції спільного підприємства одночасно з його часткою у витратах такого підприємства. Витрати відображаються в обліку кожного учасника, який поніс такі витрати.

При функціонуванні простого товариства учасники можуть здійснити внесок грошовими коштами, за сумарний вираз яких пізніше придбається актив або у якості внеску внести актив. Такий актив буде спільно-контрольованим активом, однак він буде знаходитися на балансі простого товариства. Відповідно амортизація, витрати з обслуговування, та інші витрати будуть визнаватися витратами простого товариства. Якщо підприємство здійснило внесок трудовою участю, тоді суму заробітної плати нараховує і виплачує підприємство, що здійснило такий вклад, але без прив'язки до активу, що є спільно контрольованим. Дохід формується в обліку простого товариства, прибуток підлягає розподілу між учасниками. Таким чином, ознаки спільно-контрольованих активів притаманні простому товариству, але діяльність простого товариства на відміну від спільно контрольованих активів є окремою самостійною діяльністю, яка включає і ознаки спільно контрольованих операцій.

Третьою формою співпраці, визначеною МСБО 31, є спільно контрольовані підприємства – спільна діяльність, яка передбачає створення юридичної особи, в якій кожний учасник має свою частку. Спільно контрольоване підприємство діє аналогічно до інших підприємств. Воно укладає договори, залучає фінансування, контролює активи, виконує зобов'язання, несе витрати і отримує

доходи. Особливістю є лише те, що контрактна угода між учасниками встановлює спільний контроль за діяльністю спільного підприємства. Кожний учасник має право на отримання частки фінансових результатів або продукції спільного підприємства. Ведеться бухгалтерський облік діяльності спільного підприємства, складається та подається фінансова звітність. Внески, які здійснюються при діяльності спільно контрольованих підприємств визнаються фінансовими інвестиціями.

В результаті дослідження форм спільної діяльності, які визнані в Україні та форм виділених міжнародними стандартами, встановлено, що спільна діяльність зі створенням юридичної особи – спільно контрольовані підприємства (спільно контрольовані господарські одиниці)

Більш складним є питання співвідношення форм спільної діяльності, які не передбачають утворення юридичної особи. Прикладом здійснення спільно контрольованих операцій названо об'єднання дій і ресурсів двох або більше контролюючих учасників з метою спільного виготовлення і реалізації конкретної продукції. Складові частини виробничого процесу відображаються в обліку кожним учасником спільної діяльності. В Україні варіант спільного виготовлення і реалізації продукції поширений, однак таке виробництво не є самостійною спільною діяльністю в розумінні нормативно-правових актів України. Натомість, така діяльність найчастіше пов'язана або з утворенням юридичної особи (об'єднання підприємств), або здійснюється на підставі договорів підряду.

Бухгалтерський облік спільно контрольованих активів обмежується тими витратами, які були спільно понесені контролюючими учасниками і розподілені між ними згідно з договором. Вітчизняні підприємства такий варіант спільної діяльності використовують рідко.

Для України характерним є здійснення спільної діяльності з виробництва і реалізації конкретної продукції, шляхом об'єднання не тільки основних, але і обігових засобів, у тому числі грошових, які знаходяться у спільному контролі учасників договору (тобто проведення спільно контрольованих операцій на підставі спільно контрольованих активів). При цьому кожний учасник контролює здійснення спільної діяльності в цілому, а не окремих операцій або активів. Спільна діяльність, яка здійснюється українськими

підприємствами, в частині визначення сутності самої діяльності тяжіє до діяльності, яку в розумінні міжнародних стандартів вважають спільно-контрольованими господарськими одиницями, однак внески не є інвестиціями, та юридично суб'єкт не створюється, він є умовним, функціонує на підставі договору, який реєструється в податкових органах, та здійснює самостійну діяльність, яка підлягає відображенню на рахунках бухгалтерського обліку, в результаті здійснення якої складається і подається до відповідних органів звітність (рис. 1).

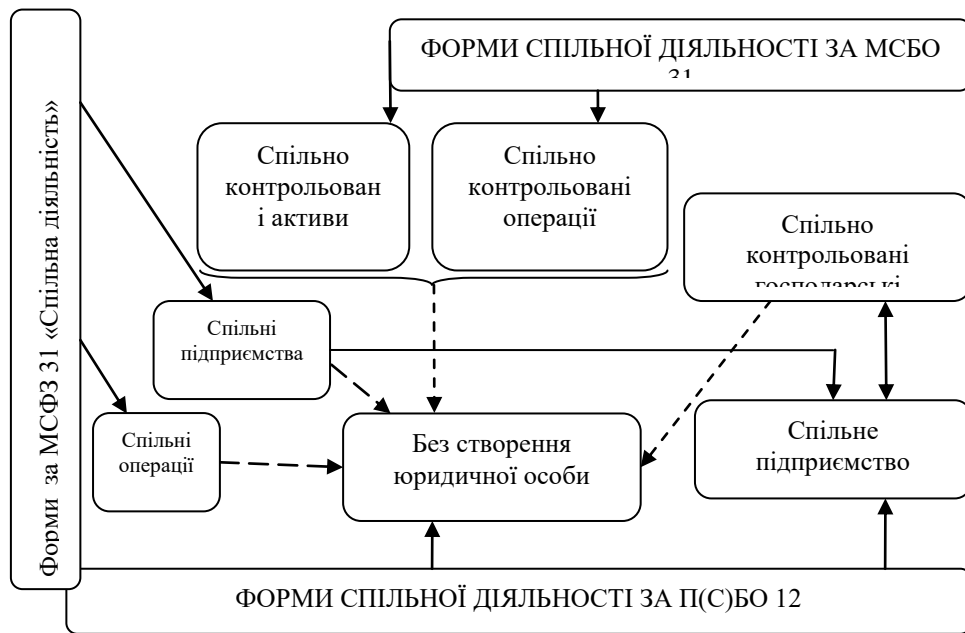

Рис. 1. Взаємозв'язок форм спільної діяльності за МСБО 31[7], МСФЗ 11[8], та П(С)БО12 [9]

Встановивши взаємозв'язок форм спільної діяльності без створення юридичної особи, розуміємо, що положення МСБО 31, опосередковано регулюють спільну діяльність без створення юридичної особи, що здійснюється в Україні, - лише в частині окремих питань, які в свою чергу можуть бути неправильно співставленні з діяльністю простого товариства. Тому, шукати істину в першоджерелі, при здійсненні нашого дослідження недоречно.

Починаючи з 1 січня 2013 р. МСФЗ 31 «Частка у спільних підприємствах», втратив чинність. Відтепер учасники спільної діяльності повинні керуватися нормами МСФЗ 11 «Спільна діяльність» [8]. Форми здійснення спільної діяльності змінено, відповідно до нового МСФЗ вона може здійснюватись як спільна операція або як спільне підприємство. До того ж, значення спільної

операції змінилось і з прийняттям норм МСФЗ 11 «Спільна діяльність» визначається як: спільна діяльність, яка передбачає наявність у сторін, що мають спільний контроль над діяльністю, прав на активи та обов'язків щодо зобов'язань, пов'язаних з діяльністю. Такі сторони називаються спільними операторами. Однак, в Україні значення оператора спільної діяльності інше. Нормами МСФЗ 11 передбачено ймовірність здійснення структурованої спільної діяльності у вигляді окремого утворення, що є подібним до здійснення окремої діяльності простого товариства. Таким чином, ознаки спільних операцій простому товаристві притаманні, однак, знову ж таки, жодна з нововведених форм достеменно не відповідає здійсненню спільної діяльності в Україні, що в першу чергу підлягає реєстрації в податкових органах та характеризується веденням окремого обліку.

На основі проведеного дослідження виділено основні відмінності, що не дозволяють ототожнювати спільну діяльність без створення юридичної особи у розумінні міжнародних та національних стандартів:

✓ **обов'язковість ведення окремого обліку та складання звітності.** В Україні обов'язково, вимога передбачено п. 19 П(С)БО 12 та Методичними рекомендаціями з бухгалтерського обліку спільної діяльності без створення юридичної особи № 1873 [10], які його доповнюють. Вперше таку вимогу висунули податкові органи у зв'язку з потребою оподаткування результатів спільної діяльності. При здійсненні діяльності за формами (без створення юридичної особи) передбаченими МСБО 31 [7] – за бажанням;

✓ **порядок відображення.** В Україні ведеться окремий облік спільної діяльності на рахунках бухгалтерського обліку, інші учасники ведуть аналітичний облік, з розмежуванням спільна діяльність, основна. За міжнародними стандартами ведеться позабалансовий облік;

✓ **спільна діяльність** – самостійний вид діяльності, за яким ведеться окремий облік, за результатами здійснення якого складається і подається фінансова звітність, який реєструється у податкових органах, якому характерна спільна часткова власність та, який може реалізовуватись шляхом одночасного здійснення спільно контрольованих активів та операцій. При цьому спільно контрольовані активи та операції розглядають не як окремі форми співпраці, а як складові спільної діяльності без створення

юридичної особи, вони адаптуються до діяльності простого товариства, тобто здійснюються з урахуванням особливостей його діяльності, за його принципами та методикою облікового відображення.

Висновки і пропозиції. В результаті проведеного дослідження виявлено, що питання регулювання спільної діяльності потребує доповнення. Спільна діяльність, що здійснюється в Україні є більш інтегрованою. Завдання обліку такої діяльності полягає не тільки в обліку розподілу спільного прибутку, а й у відображенні всіх господарських операцій (простих взаємозв'язків, зовнішніх взаємозв'язків), що виникають при здійсненні діяльності простого товариства. При цьому кожний з учасників здійснює повний контроль над спільною діяльністю в цілому, а не над окремими операціями або активами.

Література

1. Закон України від 07.02.1991р. № 698-ХІІ «Про підприємництво» (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/698-12>
2. Цивільний кодекс України від 12 травня 2011 № 435-15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.civilniy.org.ua/book5th/g77/default.htm>
3. Цивільний кодекс Української РСР № 435 – ІV від 16.01.2003р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>
4. З роз'яснення Президії Вищого арбітражного суду України від 28.04.1995р. № 02-5/302 “Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з укладенням та виконанням договорів про сумісну діяльність” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v_302800-95
5. Закон України Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні № 996-ХІV від 16.07.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=410638
6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 12 «Фінансові інвестиції» Затверджено наказом Міністерства фінансів України від 26.04.2000 № 91 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0284-00>

7. МСБО 31 «Частки в спільних підприємствах» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.com.ua/rus/ifrs/u31/>

8. Міжнародні стандарти фінансової звітності 11 «Спільна діяльність» [Електронний ресурс] Режим доступу : http://buhgalter911.com/Res/MSFZ/IFRS_11.pdf

9. П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції» затверджені наказом Міністерства фінансів України від 26 квітня 2000 р. N 91 з останніми змінами внесеними згідно з Наказами Мінфіну N 1591 від 09.12.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buhgalter911.com/Res/PSBO/PSBO12.aspx>

10. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку спільної діяльності без створення юридичної особи № 1873 від 30.12.11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-metodichnih-rekomendacii-z-buhgalterskogo-doc83665.html>

1. Zakon Ukraini vid 07.02.1991r. # 698-XII «Pro pidpriemnitstvo» (iz zminami i dopovnennyami) [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/698-12>

2. Tsivilniy kodeks ukrayini vid 12 travnya 2011 # 435-15 [elektronniy resurs]. – rezhim dostupu: <http://www.civilniy.org.ua/book5th/g77/default.htm>

3. Tsivilniy kodeks ukrayinskoyi rsr # 435 – iv vid 16.01.2003r. [elektronniy resurs]. – rezhim dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>

4. Z roz'yasnennya prezidiyi vischogo arbitrazhnogo sudu ukrayini vid 28.04.1995r. # 02-5/302 “pro deyaki pitannya praktiki virishennya sporiv, pov'yazanih z ukladennyam ta vikonannyam dogovoriv pro sumisnu diyalnist” [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v_302800-95

5. Zakon Ukraini Pro buhgalterskiy oblik ta finansovu zvitnist v ukrayini # 996-xiv vid 16.07.1999 r. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=410638

6. polozhennya (standart) buhgalterskogo obliku 12 «Finansovi investitsiyi» Zatverdzheno nakazom Ministerstva finansiv Ukraini vid 26.04.2000 # 91 [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0284-00>

7. MSBO 31 «Chastki v spilnih pidpriemstvah» [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.rada.com.ua/rus/ifrs/u31/>

8. Mizhnarodni standarti finansovoyi zvitnosti 11 « Spilna diyalnist» [Elektronniy resurs] Rezhim dostupu : http://buhgalter911.com/Res/MSFZ/IFRS_11.pdf

9. P(S)BO 12 «Finansovi investitsiyi» zatverdzeni nakazom Ministerstva finansiv Ukrayini vid 26 kvitnya 2000 r. N 91 z ostannimi zminami vnesenimi zgidno z nakazami Minfinu N 1591 vid 09.12.2011 [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://buhgalter911.com/Res/PSBO/PSBO12.aspx>

10. Metodichni rekomendatsiyi z buhgalterskogo obliku spilnoyi diyalnosti bez stvorennya yuridichnoyi osobi # 1873 vid 30.12.11. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-metodichnih-rekomendacii-z-buhgalterskogo-doc83665.html>

Рецензент: Камінська Т.Г., д.е.н., доцент, завідувач кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Національного університету біоресурсів і природокористування України

2.03.2015.

УДК 005.93:005.334

Kasianova Anastasiia

PREVENTIVE MANAGEMENT AS A PROACTIVE ACTIVITY IN THE SYSTEM OF CORPORATE CRISIS MANAGEMENT

A pivotal accent of the analysis of the article is made in determination of connection of preventive management at an enterprise with crisis management. There is determined the place of preventive management and its role in improving an enterprise performance. It is proven that preventive management has its own approaches as to running business and acts as a preventive measure in countering crises at an enterprise. In the article there is set a fundamental difference between preventive and anticipating management in terms of crisis management and there are indicated the business processes where these forms of crisis management can be used in order to improve financial and economic state of an enterprise in case of its worsening. The author marks the advantages of preventive and anticipating management

compared to reactive crisis management, and also mentions the problems of the enterprises while introducing proactive measures for non-admitting the crisis phenomena occurrence.

Keywords: crisis management, preventive management, anticipating management, prevention of a crisis occurrence at an enterprise.

Касьянова Анастасія

ПРЕВЕНТИВНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНИЙ ЗАХІД В СИСТЕМІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Ключовим акцентом аналізу, проведеного у статті, є визначення зв'язку превентивного управління на підприємстві з антикризовим менеджментом. Визначено місце превентивного управління та його роль у покращенні діяльності підприємства. Доведено, що превентивне управління має власні підходи до ведення бізнесу і виступає як попереджувальний захід у боротьбі із кризами на підприємстві. В статті визначено принципову різницю між превентивним та антисипативним управлінням в рамках антикризового менеджменту та наведені бізнес-процеси, що можуть використовувати дані форми антикризового управління для коригування фінансового та економічного стану підприємства у разі його погіршення. Автором зазначаються переваги превентивного та антисипативного управління перед реактивним антикризовим управлінням, а також проблеми підприємств при впровадженні попереджувальних заходів для недопущення появи кризових явищ.

Ключові слова: антикризове управління підприємством, превентивне управління, антисипативне управління, попередження появи кризи на підприємстві.

Касьянова Анастасія

ПРЕВЕНТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ КАК УПРЕЖДАЮЩАЯ МЕРА В СИСТЕМЕ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Ключевым акцентом анализа, проведенного в статье, является определение связи превентивного управления на предприятии с антикризисным менеджментом. Определено место превентивного

управления и его роль в улучшении деятельности предприятия. Доказано, что превентивное управление имеет собственные подходы к ведению бизнеса и выступает как предупредительное мероприятие в борьбе с кризисами на предприятии. В статье определена принципиальная разница между превентивным и антисипативным управлением в рамках антикризисного менеджмента и приведены бизнес-процессы, которые могут использовать данные формы антикризисного управления для коррекции финансового и экономического состояния предприятия в случае его ухудшения. Автором отмечаются преимущества превентивного и антисипативного управления перед реактивным антикризисным управлением, а также проблемы предприятий при внедрении предупредительных мероприятий для недопущения появления кризисных явлений.

Ключевые слова: антикризисное управление предприятием, превентивное управление, антисипативное управление, предупреждение появления кризиса на предприятии.

Introduction. In its most significant stage of development (as to duration and scales) a crisis demands from leaders and managers of enterprises certain coordinated actions to nullify it. In common, these stages are considered to be called crisis management which is a long process of recovery of an enterprise or a process of developing a plan of actions to renew its efficient functioning. In its turn, in order to have a right to be called a system-based and efficient, crisis management should depend on a phase of crisis occurrence and thus, should consist of anticipating, preventive, corporate crisis management and certain measures of surmounting the aftermath of a crisis or not admitting its resumption. Crisis management, on the one hand, is designated to overcome crisis and avoid its negative influence if crisis has already occurred, but on the other hand, it is aimed to predict a crisis attack and avoid its aggravation by using preventive measures.

Literature review. Among all Ukrainian scholars who considered the theoretical and practical aspects of crisis management, the most significant contribution made I. Blank, L. Ligonenko, N. Tyurina, N. Karvaczka, I. Grabovska, etc. A lot of works of foreign scientists are devoted to practical aspects of crisis management, especially to the diagnosis of a crisis state and crisis stages, and it is feasible to match

such ones as: K. Baermann, E. Devlin, S. Fink, R. Keller, U. Krystek, D. Miller, I. Mitroff, etc.

Problem statement. Many researchers emphasize that crisis prevention is one of the important stages of crisis management but still the mechanisms of crisis prevention are not properly elaborated at many enterprises where managers ignore the importance of implementing crisis prevention measure in spite of their effectiveness.

The research objective is to distinguish the notions "preventive management" and "anticipating management" by comparing their essential characteristics and to reveal all the features of proactive crisis prevention at an enterprise and the possibilities of its application.

Results. The growth of crisis management over the past three decades has seen the emergence of two distinct approaches – crisis as inevitability and as pro-active crisis prevention [12] or “avoidability”.

It is possible to make the crisis management distinction into certain types which are based on the progressive and regressive reaction of management of an enterprise over time. While making our investigation, two main classifications of crisis management activities were distinguished. According to the first one which was described by U. Krystek in the book "Crisis Management and Planning of the Company", there is presented the following classification of crisis management:

- anticipating crisis management;
- preventive crisis management;
- reactive crisis management [1].

Anticipating crisis management should be used in case of the existence of a potential threat of crisis. Preventive crisis management is introduced by the symptoms of a latent crisis and is focused on risk management. If a company suffers from a deep crisis, it is feasible to use reactive crisis management, which is implemented to stabilize the financial state of an enterprise and to implement necessary rehabilitation procedures.

We can argue about the statement that the notion of risk management refers to the symptoms of a latent crisis [1]. In this case, risk management and preventive crisis management can be identified because some of the similar peculiarities of their application because both risk management and anticipating management are designed to be implemented into a company's performance at the very beginning, even before the pre-crisis stage occurs.

On the contrary, the second approach classifies crisis management into the following stages:

- pre-crisis management – preventive crisis management or anticipating crisis management;
- management in a crisis state – reactive crisis management;
- management after overcoming a crisis – post-crisis management [2].

Pre-crisis management detects and makes decision to prevent a crisis. Management in a crisis state is aimed to stabilize financial and economic situation and maintain control over an enterprise, its capital and solvency. Management after overcoming crisis is designated to minimize costs and take operational measures in order to save inputs of an enterprise which maintain its viability.

If to precisely examine the meaning of the terms “prevention” and “anticipation” more profoundly we can reveal that they have some different senses which can be proved by different synonyms. An explanatory dictionary states that “prevention” means “avoidance”, “pre-empting”, “warning” or “averting”, so that it is the action of stopping something from happening or arising. On the other hand, “anticipation” stands for “forestalling”, “forecasting”, “looking forward”, so it is the visualization of a future event or state or it is the act of preparing for something before it even tries to spring up.

Still, there is no common approach which may consider preventive management and anticipating management as equal or as different concepts. Thus, to solve this task we will define main essential characteristics of each concept and compare them by investigating a number of literature sources and scientific works. We identified such essential measures of preventive crisis management [11]:

- 1) identification of a stage;
- 2) determination of threats of financial and economic crisis;
- 3) prevention of emergence of a crisis and all its manifestations;
- 4) implementation of a set of interacting precautions.

At the same time, we determined some additional and contradicted characteristics which can describe not just preventive crisis management, but also other management categories: the process of constructing the desired future; the use of scenario planning; assessment of the probability of occurrence.

Generally, prevention is defined as a means to keep something from happening. Prevention refers to those intervention and mitigation

measures that have been put in place prior to the onset of an event. These intervention and mitigation measures to prevent a crisis can include, for instance, those to detect, contain, notify, and delay an event that otherwise, if it were left unmitigated, may result in a crisis or disaster [3]. For the first time the notion “preventive crisis management” was introduced into scientific debates by L. Plunkett and G. Hale [13, p. 24]. Preventive crisis management is presented as management based on the prediction of possible problems and the advanced creation of ways for their solution. Moreover, preventive crisis management is always considered as a part of a crisis management system, in contradiction to anticipating management.

In some literature sources [2, 5] the term “anticipating management” is considered in a context of crisis management, thus identifying it with preventive crisis management with the same essential features. In other literature sources and scientific works [6, 7, 8] anticipating management is considered as a part of general management system. Anticipating management is aimed to form complex managerial decisions for effective and efficient functioning of business in terms of external and internal factors [8, p. 6]. The above mentioned arguments enabled us to identify such essential measures of anticipating management as a part of general management system [11]:

- 1) making systematic purposeful activity;
- 2) ensuring the effective and efficient functioning of an enterprise;
- 3) identifying new opportunities;
- 4) transforming threats into opportunities.

An explicit definition gives M. Jaenicke in [18] where he determines the tasks of management and the action at the stage of acute crisis or critical situation as “reactive crisis management”. On the contrary, the tasks of “crisis prophylaxis” he determines in two ways: as “preventive crisis management” when it is considered to be warning or precautionary and as “anticipating crisis management” when it is considered to be forestalling or advanced.

On this basis, we can distinguish preventive crisis management and anticipating management as parts of general management. The main differences between preventive crisis management and anticipating management are the following [11]:

1. The main purpose of preventive crisis management is to predict and avoid the occurrence of a crisis state at an enterprise. Anticipating management is made in order to protect enterprise not just from the

negative impact of threats, but also find out and use favorable opportunities.

2. Preventive crisis management is considered as one of the stages of crisis management, while anticipating management is a systematic purposeful activity.

3. Preventive crisis management mainly focuses on the operational detection of signs of crisis phenomena at an enterprise by analyzing its performance, while anticipating management predicts potential changes in the environment of enterprise activity, which have not yet taken place, and use mainly methods of forecasting.

Thus, considering the above mentioned approaches we can say that the types of management which are mentioned as “preventive” and “anticipating” can be referred to the pre-crisis management stage in an enterprise performance while the common notion “crisis management” can be considered in all the three main stages of struggling against the crisis.

In common words, we can conclude that preventive crisis management and anticipating crisis management can be expressed in the following definitions and spheres of application (figure 1).

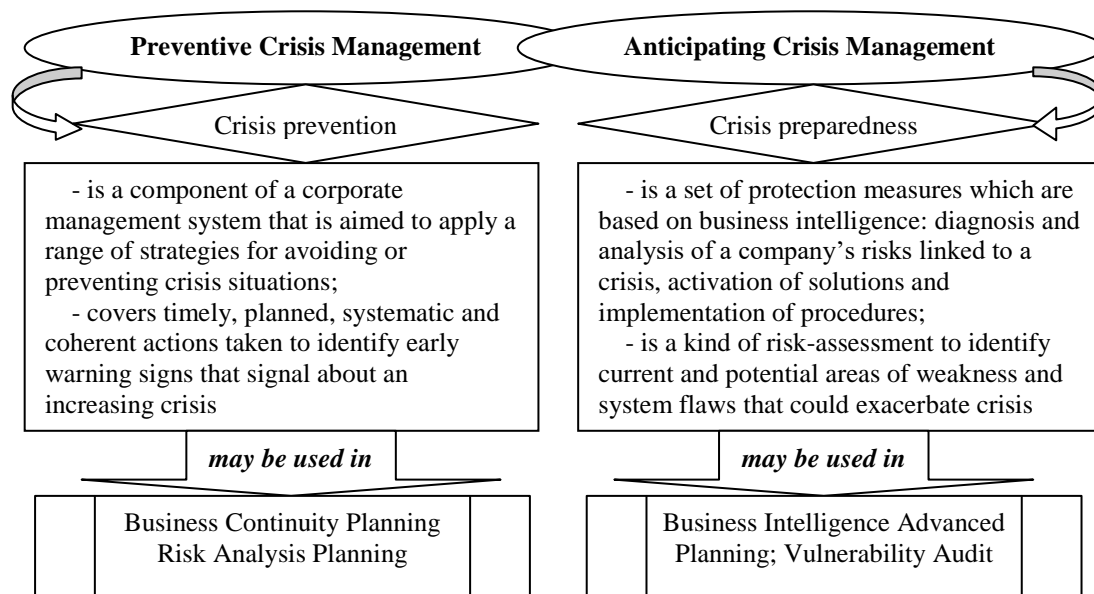

Figure 1. The Essence of the Terms of Preventing Crisis Management and Anticipating Crisis Management

Dividing the pre-crisis phase into these two elements – crisis preparedness and crisis prevention – is important as it not only distinguishes and separates the mechanistic from the strategic, but crucially it allows to specify activities which together contribute to crisis prevention.

We agree with the professors M.D. Watkins and M.H. Bazerman that anticipating and avoiding business disasters is not just a matter of doing better environmental scanning or contingency planning. It requires a number of steps, from recognizing the threat, to making it a priority in the organization, to actually mobilizing the resources required to stop it. The authors term this the "RPM process": recognition, prioritization, mobilization. They insist that failure at any of these three stages will leave a company vulnerable to potentially devastating predictable surprises [17].

Let us explain the modern business processes and techniques in which preventive and anticipating crisis management can be rationally applied.

Business Continuity Planning is a part of contingency planning and means a system of actions taken which a business needs to stay running in spite of adverse events. It is also is a course of action developed to mitigate the damage of potential events that could endanger an organization's ability to function. Such a plan should include measures that provide for the safety of personnel and, if possible, property and facilities. According to [10, p. 43], such kind of planning consists of three stages of planning: the prevention plan, the emergency response plan and the business resumption plan. The prevention plan refers to maintaining business functions or quickly resuming them in the event of a disruption, whether caused by economic reasons, legal reasons, force-majeure or malicious attacks and this plan is developed to minimize potential for a crisis to occur. A business continuity plan outlines procedures and instructions an organization must follow in the face of such disruptions; it covers business processes, assets, human resources, business partners, etc.

Risk Analysis Planning or a business impact analysis are important parts of a business continuity plan. By understanding potential risks to the business and finding ways to minimize their impacts, a manager will help his business recover quickly if a crisis occurs.

Business Intelligence Advanced Planning means managerial skills for understanding and applying advanced planning and optimization methods for supply chain management in today's business. This subject deals with techniques that generate optimized executable plans in response to rapid changes in supply or demand (demand planning, profit maximization through demand and supply optimization, integrated, value-based supply chain management).

Vulnerability Audit means a review of existing client documents related to crisis preparedness and response, such as crisis communications plans, emergency forecasting policies, etc. This audit includes creation of a written evaluation with recommendations for improvement. It is a kind of anticipating and thought-provoking actions to uncover and begin to address organizational vulnerabilities that could escalate to crises [15].

Applied during the pre-crisis stage, there are four areas where preventive crisis management can contribute to corporate crisis management:

1. Proactively addressing underlying systemic causes of potential crisis.
2. Establishment of effective signal detection mechanisms.
3. Properly identifying stakeholders and their perspectives.
4. Learning and unlearning on an ongoing basis [12].

Despite the differences mentioned above, in crisis management both notions have the same vector of their application and are aimed at avoiding all the possible and available risks which can be declared by a crisis.

The executive crisis management team which is formed also in the pre-crisis stage of crisis management, i.e. in the cause of crisis prevention, plays a very important role in managing the developed crisis situation. The pre-crisis situation becomes the priority of such a team. They will be responsible in analyzing all the available information and make a determination: will the company go away on its own or will it need help? At this point in time, management must ask what, if anything, can be done to alter the currently “developing situation” (pre-crisis situation) so that it does not move to the “critical situation” (acute stage of a crisis). This is considered as “time of opportunity”, to turn this from a negative situation into a positive one [10].

It has been argued that one of the reasons crisis prevention has been severely neglected compared to crisis management is because it raises fundamental questions about the nature of managerial style and organizational culture. The scholar D. Smith supposes that this is largely because practicing managers feel threatened by the changes such questions bring with them [13].

Moreover, there is no consensus on the utility of early warning in crisis prevention. Some analysts argue today that failed opportunities for

crisis prevention have occurred not because of insufficient time to respond, but because of a lack of managerial will to react to the warning.

For example, there are times when the executives have not been given pre-crisis warning. This happens in organizations where employees fear that the response to such a message will be “kill the messenger” where this approach still exists. This fear – to warn executives of an impending problem – is generated because in the past executive have not accepted constructive criticism or suggestion. An employee who warned the executives of a pending problem could make a career-ending mistake. This usually causes all employees to keep their thoughts or observations to themselves [10, p. 200].

According to I. Mitroff, there are four stages in crisis management: detection, crises, repair, assessment. The first stage of crisis management named "detection" stands for the organization's early warning systems. Those systems-including computerized process control systems, plant/equipment monitoring systems, management information systems, and environmental scanning systems-scan both the external and the internal environment for signals of impending crises. The process of crisis detection goes before the actions of crisis prevention and the author tried to indicate that it is difficult, both systematically and comprehensively, to prevent or prepare for crises that one has not detected. It is another reason why crisis management is more spread than that of crisis prevention. For most people and most organizations, detection logically occurs before prevention. Although one may unintentionally prevent what one has not detected, prevention in such instances is based on luck and happenstance, not on deliberate organization intervention [16].

The second stage proposed by the author – a stage of crisis – indicates that no organization can prevent every crisis from occurring. Indeed, prevention of all crises is not the basic purpose of planning and crisis management. But constant testing and revision of plans should allow an organization to cope more effectively with crises that occur, because such efforts help it learn how to adapt itself to the circumstances. Prevention and preparation take the form of safety policies, maintenance procedures, environmental-impact audits, crisis audits, emergency planning, etc. [16, p. 285].

Crisis prevention is the best form of crisis management, and true crisis prevention takes a corporate culture founded on trust, transparency, the ability to identify threats in real-time and squander

them before they even have the opportunity to develop into a reputational risk or a deep managerial, economic and financial crisis.

Conclusions and direction for further investigation. The approaches which dominate in corporate management nowadays and are securing greater support among the majority of the scholars present crisis management in an integrated continuum of management activities proceeding from potential crisis identification and prevention through event response and on to long term post-crisis management. Obviously, the best crisis management is to prevent a crisis occurring in the first place and to apply preventive crisis management, or it is much more effective and farsighted to anticipate crises rather than to manage them. Thus, an effective preventive process firstly requires ability to find out all the external and internal risks, gather information, assess and evaluate the financial and economic state of a company and turn all the plans, techniques and preventive strategies into action. On the basis of the experiences evaluated to date, more reliable recommendations can be provided for the prevention of undesired impacts that exacerbate crises, than for direct measures of crisis management when a crisis has already deepened.

References

1. Krystek U. Krisenbewältigungs-Management und Unternehmensplanung / U. Krystek. – Neue betriebswirtschaftliche Forschung, Bd.17. Wiesbaden: Gabler, 1981. – 115 p.
2. Kovalenko O. Essence, characteristics and some problems of modern preventive crisis management. – O. Kovalenko // Vestnik NTU "KPI". – Kharkiv, 2009. – №5. – P. 99-106.
3. Penuel, K. B. Encyclopedia of Crisis Management [On-line resource] / Penuel K. B., Statler M., Hagen R. – SAGE Publications Inc., NY, 2013. – 1176 p. – Access mode : <http://www.uk.sagepub.com/books/Book237904?bookType=%22Reference+Books%22&subject=600&sortBy=defaultPubDate+desc&pager.offset=20&fs=1#tabview=google>.
4. Plunkett L. The Proactive Manager : The Complete Book of Problem Solving and Decision Making / Plunkett L., Hale A. – Moscow. – Economy. – 1984. – 168 p.
5. Moroz O. Financial diagnosis in the system of corporate crisis management / Moroz O., Snetanyuk O. – Vinnycya : UNIVERSUM-Vinnycya, 2006. – 167 p.

6. Potocan V. Business systems : sustainable development and anticipatory system / Potocan V. // Management. – 2002. – Vol. 7, №1. – 67-69 p.
7. William C. Anticipatory management : Tools for Better decision Making / William C., James L. // The Futurist. – 1997. – № 31(5). – 47-50 p.
8. Bogonikolos N. Models anticipating financial management of the company : Author. Dis. – Kharkiv National University of Economics. – Kharkiv, 2005. – 18 p.
9. Fink S. Crisis Management : Planning for the Inevitable / S. Fink. – iUniverse, Inc. – 2002. – 262 p.
10. Devlin E.S. Crisis Management Planning and Execution. – E.S. Devlin. – Auerbach Publications. – NY, 2006. – 504 p.
11. Kasianova A.O. The Issues of Preventive and Anticipating Management Distinction in the System of Crisis Management // A.O. Kasianova, J.V. Sokolenko. – MNPK «Innovatsiyni zasady stalogo rozvytky natsionalnogo gospodarstva» – Podilskiy derzhavnuy agrarnotekhnichnuy yniversytet. – Kamyanets-Podilskiy, Vyd. dim «Helvetyka», 2014. – Part I – P. 154-157.
12. Jaques T. Embedding Issue Management as a Strategic Element of Crisis Prevention. – Tony Jaques. – Disaster Prevention and Management, No. 19 (4), 2010. – P. 469-482.
13. Smith D. Beyond Contingency Planning : towards a model of crisis management. – D. Smith // Industrial Crisis Quarterly, Vol. 4, No. 4. – 1990. – P. 1-26.
14. Brown A. Avoiding unwelcome surprises. –A. Brown // The Futurist, Vol. 36, No. 5. – 2002. – P. 21-23.
15. Bernstein J.L. Crisis Prevention [On-line resource] / J.L. Bernstein. – Bernstein crisis management. – 2014. – Access mode : <http://www.bernsteincrisismanagement.com/crisis-prevention.html>.
16. Mitroff I.I. Effective Crisis Management [On-line resource] / Ian I. Mitroff, Paul Shrivastava, Firdaus E. Udwadia. – Source : The Academy of Management Executive. – Vol. 1, No. 4. – 1989. – P. 283-292. – Access mode : <http://paulshrivastava.net/Research%20Publications%20Directory%5Ceffective%20crisis%20management.pdf>.
17. Watkins M.D. Three Steps for Crisis Prevention [On-line resource] / M.D. Watkins, M.H. Bazerman // Harvard Business Review.

– Vol. 81, No. 3, 2003. – Access mode :
<http://hbswk.hbs.edu/item/3414.html>.

18. Jaenicke M. “Krisenbegriff und Krisenforschung“. – Martin Jaenicke // Westdeutsche Verlag, 1973. – S. 11-25.

Рецензент: Височин І.В., зав. кафедрою, професор кафедри економіки та фінансів підприємства Київського національного торговельно-економічного університету.

25.02.2015

УДК 330.8.

Кузнецова Ольга

СОЦІАЛЬНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА: СУТНІСТЬ ТА ВИЗНАЧЕННЯ

Ефективність - складна економічна категорія, яка охоплює різні рівні управління (національний, галузевий, рівень підприємства) і, відповідно, залежить від багатьох, як внутрішніх, так і зовнішніх факторів: економічних, правових, соціальних, і т.д. Той факт, що ефективність представлена в різних формах, а саме - ефективність бізнесу, ефективність використання різних ресурсів, ефективність виробництва, торгівлі, - це причина використання його кількісної оцінки різних показників. Враховуючи цю обставину, а саме, кожен господарюючий суб'єкт повинен систематично оцінювати соціальну ефективність своєї діяльності. Крім того, слід зазначити, що зростання соціальної ефективності є кінцевою метою загальнопромислової, господарської та комерційної діяльності. Враховуючи цей важливий факт, нами було досліджено та узагальнено теоретичні питання щодо соціальної ефективності підприємства та розглянуті підходи до її оцінки.

Ключові слова: ефективність, підприємство, працівник, соціальна ефективність, споживач.

Кузнецова Ольга

СОЦИАЛЬНАЯ ЭФЕКТИВНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ: СУЩНОСТЬ И ОПРЕДЕЛЕНИЯ

Эффективность – сложная экономическая категория, которая охватывает различные уровни управления (национальный, отраслевой, уровень предприятия) и, соответственно, зависит от многих, как внутренних, так и внешних факторов: экономических, правовых, социальных и т.д. Тот факт, что эффективность представлена в различных формах, а именно - эффективность бизнеса, эффективность использования различных ресурсов, эффективность производства, торговли, - это причина использования его количественной оценки различных показателей. Учитывая это обстоятельство, а именно, каждый хозяйствующий субъект должен систематически оценивать социальную эффективность своей деятельности. Кроме того, следует отметить, что рост социальной эффективности является конечной целью общепромышленной, хозяйственной и коммерческой деятельности. Учитывая этот важный факт, нами было исследованы и обобщены теоретические вопросы социальной эффективности предприятия и рассмотрены подходы к ее оценке.

Ключевые слова: эффективность, предприятие, работник, социальная эффективность, потребитель.

Kuznietsova Olga

SOCIAL ENTERPRISE EFFICIENCY: ESSENCE AND DEFINITIONS

Efficiency - a complex economic category, which covers various levels of government (national, sectoral, enterprise level) and, therefore, depends on many, both internal and external factors: economic, legal, social, etc. The fact that the efficiency is represented in various forms, namely, business efficiency, the effectiveness of various resource, production efficiency, trade - is the reason its use of quantitative assessment of different indicators. Due to this fact, namely, each entity should systematically evaluate the effectiveness of their social activities. In addition, it should be noted that the increase in social efficiency is the ultimate goal of general-purpose, commercial and business. Given this important fact, we have studied and generalized theoretical questions about the effectiveness of social enterprises and the approaches to its assessment.

Keywords: efficiency, enterprise, consumer, worker, social efficiency.

Постановка проблеми. Процес господарської діяльності на будь-якому підприємстві здійснюється за певної взаємодії трьох визначальних його факторів: трудові (персонал), матеріальні (засоби та предмети праці) та фінансові (кошти). Використовуючи наявні засоби виробництва, персонал виконує свої функції й обов'язки та як наслідок – здійснює господарську діяльність. Природно, що, з одного боку, мають місце витрати живої й уречевленої праці, а, з іншого, - є результати діяльності. Останні залежать від масштабів застосування засобів виробництва, кадрового потенціалу та рівня їх використання. Ринкові відносини є головною формою зв'язку між товаровиробниками і покупцями, тобто механізмом узгодженості їх дій при здійсненні підприємницької діяльності. У процесі цих відносин виявляється ефективність усіх сфер економіки, кожного підприємства зокрема.

Водночас, формування ринкових відносин в економіці України супроводжується глибокими змінами в теорії і практиці управління на підприємствах. Виникають нові ринкові концепції, які оперують сучасними поняттями, прийомами, методами та моделями управління підприємством. В сучасних умовах господарювання за жорсткої конкуренції, узгодженість та висока результативність управлінських рішень неможливі без реальної оцінки ефективності діяльності підприємств.

Слід зазначити, що ефективність є складною економічною категорією, яка охоплює різні рівні господарювання (загальнодержавний, галузевий, рівень підприємства) і знаходиться відповідно під впливом багатьох як внутрішніх, так і зовнішніх факторів: економічних, правових, соціальних тощо. Факт, що ефективність представлена в різних видах, а саме – ефективність господарської діяльності підприємства, ефективність використання різних ресурсів, ефективність виробництва, торгівлі, – є причиною використання для її кількісної оцінки різних показників. З урахуванням саме даної обставини, кожному суб'єкту господарювання потрібно систематично оцінювати соціальну ефективність своєї діяльності.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Теоретичні питання соціальної ефективності суб'єктів підприємницької діяльності вивчали такі вчені-економісти, як О. Архипова, Г. Атаманчук, В.Афанас'єв, В. Базілевич, Л. Басовський, Д. Д'юї, І. Ліфіц, С. Палкін, С. Покропивний, В. Таран, О. Тюріков, О. Урсул,

Г. Черкасов, В. Щегорцев, Т. Юр'єва, О. Якунін та ін. [1...30], в яких надано загальні та окремі трактування поняття «соціальна ефективність», розглянуто основи його формування та запропоновано різні методи вимірювання та розрахунку. Різнобіжність у розумінні поняття «соціальна ефективність» стає підґрунтям для подальшого дослідження систематизації понятійного апарату та визначення сутності.

Неврегульованість даного питання є деякою мірою перешкодою на шляху до визначення й оцінювання ефективності функціонування підприємств в сучасних умовах. Як наслідок, розглянемо та узагальнимо основні поняття із соціальної ефективності, що є фундаментальною основою для визначення її сутності та значимості для підприємств.

Метою статті є теоретичне дослідження та узагальнення основних понять із соціальної ефективності, що є фундаментальною основою для визначення її сутності та значимості для підприємств.

Виклад основного матеріалу. Оцінка соціальної ефективності є однією з локальних цілей загальної виробничо-господарської і комерційної діяльності підприємств. З огляду на це, економічну ефективність відносно соціальної потрібно вважати проміжною.

Об'єктивна оцінка соціальної ефективності сьогодні стикається зі значними труднощами, пов'язаними з відсутністю наукового обґрунтування і загально визначеної методики установлення її рівня.

Варто відзначити, що дослідження сутності та ролі соціальної ефективності пов'язане з розумінням даного поняття. Спочатку дослідимо найбільш вагомі та цитовані тлумачення поняття «соціальна ефективність».

Проаналізувавши низку праць з питань соціальної ефективності, згаданих у роботах вчених, можна виділити та систематизувати основні її тлумачення, які показані у табл. 1.

Трактування змісту поняття «соціальна ефективність»

Автор	Трактування змісту поняття «соціальна ефективність»
1	2
Черкасов Г.М. [1]	може бути визначена як досягнення тих чи інших соціальних результатів, оцінюваних якісно або кількісно за установлений проміжок часу
Ліфіц І.М. [2]	полягає в тому, що реалізовані на практиці обов'язкові вимоги до продукції (виробничих процесів та послуг) позитивно відбиваються на здоров'ї та рівні життя населення, а також на інших соціально значущих аспектах
Д'юї Д.М. [3]	нерозривно пов'язана з поняттям культури
Базілевич В.Д. [4]	це ступінь відповідності результатів виробництва соціальним потребам суспільства та інтересам окремої людини
Палкін С.В. [5]	проявляється в можливості досягнення позитивних, а також уникнення негативних із соціальної точки зору змін у корпорації
Покропивний С. Ф. [6]	полягає у скороченні тривалості робочого тижня й змін, збільшенні кількості нових робочих місць й рівня зайнятості людей, поліпшенні умов праці та побуту, стану навколишнього природного середовища, безпеки життя тощо
Атаманчук Г.В. [7]	відтворювальний сукупний результат дії всіх стадій відтворювальних процесів й розкриває користь, придбану людьми, суспільством від даних процесів, та особливо від споживання вироблених ними матеріальних, соціальних й духовних продуктів
Тюріков О.Г., Якунін О.С. [8]	це відповідність соціальних результатів діяльності органів влади щодо забезпечення повноти та якості послуг населенню в основних сферах життєдіяльності установлених державними і регіональними соціальними стандартами якості життя
Юр'єва Т.В. [9]	це співвідношення отриманого соціального ефекту і витрат, що сприяють його досягненню
Афанас'єв В.Г., Урсул О.Д. [10]	її результати співвідносять або з цілями, або з потребами, і найбільш ефективною за інших рівних умов виявиться діяльність, в якій мета максимально відображає потребу людей
Архипова О.І. [11]	визначається як складна, багатфункціональна система зв'язків, яка обумовить досягнення кінцевої мети організації і підприємств, яка полягає в задоволенні потреб людей та розвитку кожної людини
Басовський Л.Е., Щегорцев В.О., Таран В.О. [12, 13]	це зіставлення соціальних результатів, соціальних цінностей, вимірюваних кількістю витраченого соціального часу. При цьому соціальні цінності і користь соціальних результатів тим вище, чим економніше витрачено соціальний час
Норчак О.О. [14]	є наслідком науково-технічного прогресу, при цьому результати і витрати виробництва повинні оцінюватися не тільки економічною, а й соціальною ефективністю
Касаткін І.О. [15]	це ступінь задоволення потреб і інтересів найманих працівників
Марр Р., Шмідт Г. [16]	реалізується у вигляді виконання очікувань, потреб та інтересів співробітників
Кібанов О.Я. [17]	проявляється в можливості досягнення позитивних, а також уникнення негативних із соціальної точки зору змін в організації
Жуков І.М. [18]	це рівень досягнення кінцевої мети організації, який вимірюється, з одного боку, ступенем задоволеності клієнтів якістю наданих послуг, а з іншого - ступенем задоволеності і відданості співробітників підприємства
Орлов Е.М., Соколова О.М. [19]	це ступінь досягнення соціального результату
Хентце Й., Каммел О., Ліндерт К. [20]	задоволення інтересів і потреб співробітників (оплата праці, його зміст, можливість особистісної самореалізації, задоволеність спілкуванням з колегами тощо)

Зазначені тлумачення поняття «соціальна ефективність» розкриваються в декількох аспектах. Так, ряд авторів визначають, що соціальна ефективність – характеризує рівень задоволення дієздатності працівників на підприємстві: тривалість робочого тижня, кількість робочих місць, рівень зайнятості людей, умови праці та побуту тощо [6, 12, 13, 15, 17, 20, 22]. Інші - соціальна ефективність – характеризує рівень задоволення споживачів продукції (послуг, робіт): якісна продукція, рівень задоволення потреб споживачів тощо [2, 10, 18]. Водночас, деякі вчені визначають соціальну ефективність як здійснення підприємницької діяльності відповідно до потреб суспільства [7, 8, 11].

Слід відзначити, що в економічній теорії спостерігається така спрямованість, де відсутній єдиний підхід. Так, ряд авторів визначають, що соціальна ефективність оцінюється «...якісно або кількісно за установлений проміжок часу» [1], «...співвідношення отриманого соціального ефекту і витрат» [9, 21] або «ступенем задоволеності клієнтів якістю наданих послуг» [18]. Водночас не визначається, що відноситься до якісних й кількісних показників соціальної ефективності, входить до соціального ефекту тощо. Тобто сприяє інтуїтивному й емпіричному уявленню про принципові підходи до оцінки соціальної ефективності.

Для об'єктивної оцінки соціальної ефективності потрібно: по-перше, виходити з того, що соціальна ефективність повинна визначатися за двома рівнями: локальному (тобто на тому чи іншому підприємстві щодо ступеня задоволення певної сукупності соціальних потреб своїх працівників) та регіональному і загальнодержавному (тобто ступінь соціального захисту людей і рівня задоволення соціальних потреб різних верств населення з боку місцевих органів та держави в цілому).

По-друге, важливим є визначення абсолютних масштабів і відносного рівня задоволення різноманітних соціальних потреб працівників того чи іншого підприємства за рахунок власних матеріальних і фінансових коштів, нагромаджених ним внаслідок виробничо-господарської і комерційної діяльності, застосування нових форм господарювання. До соціальних потреб працівників, які можуть бути задоволені підприємством, певною мірою (залежно від наявних можливостей) належать:

– збільшення розміру оплати праці понад установлений державою мінімальний рівень заробітної плати;

- оплата значної частини вартості або надання безкоштовних путівок до лікувально-оздоровчих закладів;
- дотації закладам підприємств громадського харчування;
- надання безповоротної позички на придбання кооперативного житла і будівництво дачних будівель;
- будівництво й утримання власного житлового фонду, баз відпочинку, будинків культури, поліклінік, дитячих дошкільних закладів, спортивних споруд;
- забезпечення нормальних (нешкідливих для здоров'я) умов праці та належної охорони навколишнього природного середовища;
- скерування на навчання до середніх спеціальних і вищих навчальних закладів молодих працівників з виплатою їм стипендії;
- підготовка потрібних для ринково-комерційних структур підприємства спеціалістів у спеціальних навчальних центрах, стажування керівників і спеціалістів у зарубіжних фірмах.

По-третє, при загальній оцінці соціальної ефективності треба враховувати також низьку соціально важливих заходів, постійно здійснюваних за рахунок місцевих і загальнодержавного бюджетів, що формується під безпосереднім впливом існуючої системи оподаткування виробничих та інших прибуткових підприємств, а також їх спонсорської і благодійної діяльності. Основними з таких заходів є:

- установлення і регулювання мінімальної заробітної плати всім категоріям працюючих на підприємствах і в організаціях різних видів та сфер господарства;
- установлення і виплата пенсій, стипендій, фінансової допомоги багатодітним сім'ям;
- індексація заробітної плати і пенсій відповідно до динаміки роздрібних цін на товари і регулювання продажних цін на певні види товарів для населення і вартість комунальних послуг;
- бюджетне фінансування організацій і підприємств невиробничої сфери;
- реалізація загальнодержавних соціальних програм.

По-четверте, конкретне визначення рівня соціальної ефективності повинно охоплювати кількісне вимірювання й оцінку ефекту та витрат за всією сукупністю заходів, зміст та характер яких дозволяє це зробити, а також якісну характеристику і виявлення впливу на ефективність тих груп заходів, за якими кількісне вимірювання прямого ефекту є неможливим.

Водночас, кількісне вимірювання соціальної ефективності окремих груп здійснюваних заходів зводиться до обчислення непрямого економічного ефекту і витрат на його досягнення з наступним їх порівнянням. Причому єдиної методики розрахунку такого ефекту не існує. Тому у кожному окремому випадку слід застосовувати специфічний спосіб його визначення, який став уже відомим з опублікованих наукових розробок. Якісна характеристика ефективності певних груп соціальних заходів повинна передбачати більш-менш детальний словесний опис їх реального (можливого) впливу на результативність виробництва і життєдіяльність населення, його окремих верств. За різних інших умов результати кількісного вимірювання соціальної ефективності треба доповнювати якісними характеристиками заходів, що впливають на неї, і на цій підставі формувати загальні висновки щодо її рівня і динаміки.

Висновки. Проаналізувавши праці згаданих у роботі вчених щодо теорії економічної ефективності, ми можемо констатувати тезу, яка полягає в тому, що соціальна ефективність підприємств – здійснення підприємницької діяльності з урахуванням потреб працівників та споживачів продукції (послуг, робіт).

Обов'язковою умовою ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності, крім соціальної ефективності, важливою є економічна ефективність. Економічна ефективність є матеріальною основою вирішення соціальних проблем. У свою чергу, соціальний розвиток суспільства (зростання добробуту народу, його освітнього і культурного рівня, свідомого ставлення працівників до праці та ін.). Суттєво впливає на підвищення ефективності як підприємства так й суспільного виробництва.

Використання показників ефективності діяльності підприємства дозволяє діагностувати систему управління, попереджати при її функціонуванні про відхилення, розкривати причини неефективного управління, здійснювати науково обґрунтоване цілепокладання діяльності органів управління, коригувати їх подальшу роботу тощо.

Крім того, це дозволяє створити систему мотивації працівників управління, поставити оплату їх праці у певну залежність від ефективності діяльності по управлінню. У зв'язку з цим слід зауважити, що, відповідно до теорії катастроф, надто важливо, щоб люди й органи, які приймають відповідальні рішення

і реалізують їх особисто, матеріально залежали від реалізації цих рішень.

Варто зауважити, що всі виділені теоретичні аспекти соціальної ефективності використовуються у сучасних умовах і є складовою частиною дослідження аналізу і важелями діяльності підприємства.

Література

1. Черкасов Г.Н. Бригадная организация труда: состояние и перспективы [Электронный ресурс] / Черкасов Г.Н. – Режим доступа: <http://www.ngpedia.ru/cgi-bin/getpage.exe?cn=392&uid=0.191717391833663&inte>.

2. Лифиц И.М. Стандартизация, метрология и сертификация [Электронный ресурс] / Лифиц И.М. – Режим доступа: <http://www.ngpedia.ru/cgi-bin/getpage.exe?cn=392&uid=0.191717391833663&inte>.

3. Дьюи Д.Н. Демократия и образование [Электронный ресурс] / Дьюи Д.Н. – Режим доступа: <http://www.ngpedia.ru/cgi-bin/getpage.exe?cn=392&uid=0.191717391833663&inte=3>.

4. Базилевич В.Д. Экономическая теория: политэкономия [Электронный ресурс] / Базилевич В.Д. – Режим доступа: http://pidruchniki.ws/15660212/politekonomiya/effektivnost_proizvodstva_suschnost_ekonomicheskie_sotsialnye_pokazateli.

5. Палкин С.В. Экономическая эффективность социальных программ [Электронный ресурс] / Палкин С.В. – Режим доступа: <http://www.zeldortrans-journal.ru/publik/socpol/2005/august-05-08-pri.htm>.

6. Покропивный С. Ф. Экономика предприятия [Электронный ресурс] / Покропивный С. Ф. – Режим доступа: <http://studentbooks.com.ua/content/view/194/39/1/1>.

7. Атаманчук Г.В. Управление в жизнедеятельности людей (очерки проблем) [Электронный ресурс] / Атаманчук Г.В. - М.: РАГС, 2008. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-sotsialnoy-effektivnosti-upravleniya-regionom-po-kriteriyu-kachestva-zhizni-naseleniya>.

8. Тюриков А.Г. Оценка социальной эффективности управления регионом по критерию качества жизни населения / А.Г.Тюриков, А.С. Якунин // Вестник Военного университета. - 2011. - №1 (25). - С. 111- 117.

9. Юрьева Т. В. Социальная экономика: Учеб. для студ. вузов, обучающихся по эконом. спец. — М.: Дрофа, 2001. — 352 с. — С. 22.

10. Епанчинцев С.П. Социальная эффективность как принцип деятельности государственной службы занятости населения в регионе [Электронный ресурс] / Епанчинцев С.П. — Режим доступа: <http://vestnik.uara.ru/en/issue/2011/04/30/>

11. Экономический словарь [Электронный ресурс]; под ред. А.И. Архипова, «Проспект», 2004. — Режим доступа: <http://vestnik.uara.ru/en/issue/2011/04/30/>

12. Басовский Л.Е. Менеджмент: учебное пособие / Басовский Л.Е. - М.: ИНФРА, 2003. - 211 с.

13. Щегорцев В.А. Менеджмент: учебник / Щегорцев В.А., Таран В.А. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. - 615 с.

14. Норчак А.А. Социальная эффективность управления российским предприятием [Электронный ресурс] / Норчак А.А. — Режим доступа: <http://vestnik.uara.ru/en/issue/2011/04/30/>

15. Касаткин И.А. Методология статистической оценки эффективности управления персоналом [Электронный ресурс] / Касаткин И.А. — Режим доступа: <http://vestnik.uara.ru/en/issue/2011/04/30/>

16. Управление персоналом в условиях социальной рыночной экономики [Электронный ресурс]; под ред. МарраР, Шмидта Г. М. — Режим доступа: <http://vestnik.uara.ru/en/issue/2011/04/30/>

17. Управление персоналом организации: учебник; под ред. А.Я. Кибанова. — [4 — е изд., доп. и перераб.]. - М.: ИНФРА-М, 2010. - 695 с.

18. Жуков И.М. Оценка социальной эффективности управления персоналом в гостиничном бизнесе компаний в Москве [Электронный ресурс] / Жуков И.М. — Режим доступа: <http://vestnik.uara.ru/en/issue/2011/04/30/>

19. Орлов Е.М. Категория эффективности в системе здравоохранения [Электронный ресурс] / Орлов Е.М., Соколова О.Н. — Режим доступа: http://www.rae.ru/fs/?section=content&op=show_article&article_id=7782355 (

20. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами / Армстронг М. — [10-е изд.]. - Питер, 2008. - 643 с.

21. Хачатуров Т.С. Эффективность капитальных вложений / Хачатуров Т.С. – М.: Экономика, 1979. – 335 с.
22. Бахтиаров Е.И. Социальная эффективность информационной системы управления предприятием / Бахтиаров Е.И. – Тюмень, 2008. – 181 с.
23. Калиниченко Л.А. Социальная организация государственной службы / Калиниченко Л.А. – М.: РАГС, 2000. – С. 177.
24. Белова М.В. Социальная эффективность инвестиций в материальное производство / Белова М.В. – СПб., 2005. – 272 с.
25. Белоусов Р.А. Общий и специальный менеджмент: учебник / Общ.ред. А.Л. Гапоненко, А.П. Панкрухин. – М.: Изд-во РАГС, 2000. – 568 с.
26. Иванов В.Н. Управленческая парадигма XXI века / Иванов В.Н., Иванов А.В., Доронин А.О. - Т.1. – М.: МГИУ, 2002. – С. 168.
27. Парфенова И.С. Социальная эффективность профессиональной переподготовки безработных: опыт социолого-управленческого анализа / Парфенова И.С. – Екатеринбург, 2005. – С. 21.
28. Дридзе Т.М. Оценка социальных последствий управленческих решений: «опережающее взвешивание» или экспертиза готовых программ и проектов / Дридзе Т.М., Трущенко О.Е. // Прогнозное социальное проектирование: теоретико-методологические и методические проблемы. – М., 1997. – С. 76.
29. Социально-экономическая эффективность регионального развития / [С.Н. Растворцева, Фаузер В.В., Задорожный В.Н., Залевский В.А.]; отв. ред. д.э.н., доцент С.Н. Растворцева. – М.: Экон-Информ, 2011. – 136 с.
30. Свободина М.В. Интенсификация сельского хозяйства в рыночных условиях. – М., 1999. – 218 с.

1. Cherkasov G.N. Bry`gadnaya organy`zacy`ya truda: sostoyany`e y` perspektvy`vy [Электронный ресурс] / Cherkasov G.N. – Rezhy`m dostupa: <http://www.ngpedia.ru/cgi-bin/getpage.exe?cn=392&uid=0.191717391833663&inte>.

2. Ly`fy`cz Y`.M. Standarty`zacy`ya, metrology`ya y` serty`fy`kacy`ya [Электронный ресурс] / Ly`fy`cz Y`.M. – Rezhy`m dostupa: <http://www.ngpedia.ru/cgi-bin/getpage.exe?cn=392&uid=0.191717391833663&inte>.

3. D'yuy` D.N. Demokratiya y` obrazovaniye [Elektronnyj resurs] / D'yuy` D.N. – Rezhy`m dostupa: <http://www.ngpedia.ru/cgi-bin/getpage.exe?cn=392&uid=0.191717391833663&inte=3>.

4. Bazy`levy`ch V.D. Ekonomycheskaya teoriya: poly`tkonomiya [Elektronnyj resurs] / Bazy`levy`ch V.D. – Rezhy`m dostupa:

http://pidruchniki.ws/15660212/politekonomiya/effektivnost_proizvodstva_suschnost_ekonomicheskie_sotsialnye_pokazateli.

5. Palky`n S.V. Ekonomycheskaya efektyvnost` sotsialnykh programm [Elektronnyj resurs] / Palky`n S.V. – Rezhy`m dostupa: <http://www.zeldortrans-journal.ru/publik/socpol/2005/august-05-08-pri.htm>.

6. Pokropy`vnyj S. F. Ekonomycheskaya predpriyatiya [Elektronnyj resurs] / Pokropy`vnyj S. F. – Rezhy`m dostupa: <http://studentbooks.com.ua/content/view/194/39/1/1>.

7. Atamanchuk G.V. Upravleniye v zhy`znedeyatel`nosty` lyudej (ocherky` problem) [Elektronnyj resurs] / Atamanchuk G.V. - M.: RAGS, 2008. – Rezhy`m dostupa: <http://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-sotsialnoy-effektivnosti-upravleniya-regionom-po-kriteriyu-kachestva-zhizni-naseleniya>.

8. Tyury`kov A.G. Ocenka sotsialnoj efektyvnosti upravleniya regy`onom po kry`tery`yu kachestva zhy`zny` naseleniya / A.G.Tyury`kov, A.S. Yakuny`n // Vestnyk Voennogo uny`versy`teta. - 2011. - #1 (25). - S. 111- 117.

9. Yur`eva T. V. Sotsialnaya ekonomycheska: Ucheb.dlya stud. vuzov, obuchayushhy`xsya po ekonom, specz. — M.: Drofa, 2001. — 352 s. – S. 22.

10. Epanchy`ncev S.P. Sotsialnaya efektyvnost` kak pry`ncy`p deyatel`nosty` gosudarstvennoj sluzhby zanyatosty` naseleniya v regy`one [Elektronnyj resurs] / Epanchy`ncev S.P. – Rezhy`m dostupa: <http://vestnik.uapa.ru/en/issue/2011/04/30/>

11. Ekonomychesky`j slovar` [Elektronnyj resurs]; pod red. A.Y`. Arxy`pova, «Prospekt», 2004. – Rezhy`m dostupa: <http://vestnik.uapa.ru/en/issue/2011/04/30/>

12. Basovsky`j L.E. Menedzhment: uchebnoe posoby`e / Basovsky`j L.E. - M.: Y`NFRA, 2003. - 211 s.

13. Shhegorcev V.A. Menedzhment: uchebny`k / Shhegorcev V.A., Taran V.A. - M.: YuNY`TY`-DANA, 2005. - 615 s.

14. Norchak A.A. Socy`al`naya `effekty`vnost` upravleny`ya rossijsky`m predpry`yaty`em [Электронный ресурс] / Norchak A.A. – Rezhy`m dostupa: <http://vestnik.uapa.ru/en/issue/2011/04/30/>
15. Kasatky`n Y`.A. Metodology`ya staty`sty`cheskoj ocenky` `effekty`vnosty` upravleny`ya personalom [Электронный ресурс] / Kasatky`n Y`.A. – Rezhy`m dostupa: <http://vestnik.uapa.ru/en/issue/2011/04/30/>
16. Upravleny`e personalom v uslovy`yax socy`al`noj rыnochnoj `ekonomy`ky` [Электронный ресурс]; pod red. MarraR, Shmy`dta G. M. – Rezhy`m dostupa: <http://vestnik.uapa.ru/en/issue/2011/04/30/>
17. Upravleny`e personalom organy`zacy`y`: uchebny`k; pod red. A.Ya. Ky`banova. – [4 – e y`zd., dop. y` pererab.]. – M.: Y`NFRA-M, 2010. – 695 s.
18. Zhukov Y`.M. Ocenka socy`al`noj `effekty`vnosty` upravleny`ya personalom v gosty`ny`chnom by`znese kompany`j v Moskve [Электронный ресурс] / Zhukov Y`.M. – Rezhy`m dostupa: <http://vestnik.uapa.ru/en/issue/2011/04/30/>
19. Orlov E.M. Kategory`ya `effekty`vnosty` v sy`steme zdravooxraneny`ya [Электронный ресурс] / Orlov E.M., Sokolova O.N. – Rezhy`m dostupa: http://www.rae.ru/fs/?section=content&op=show_article&article_id=7782355 (
20. Armstrong M. Prakty`ka upravleny`ya chelovechesky`my` resursamy` / Armstrong M. – [10-e y`zd.]. – Py`ter, 2008. – 643 s.
21. Xachaturov T.S. `Effekty`vnost` kapu`tal`nyx vlozheny`j / Xachaturov T.S. – M.: `Ekonomy`ka, 1979. – 335 s.
22. Baxty`arov E.Y`. Socy`al`naya `effekty`vnost` y`nformacy`onnoj sy`stemy upravleny`ya predpry`yaty`em / Baxty`arov E.Y`. – Tyumen`, 2008. – 181 s.
23. Kaly`ny`chenko L.A. Socy`al`naya organy`zacy`ya gosudarstvennoj sluzhby / Kaly`ny`chenko L.A. – M.: RAGS, 2000. – S. 177.
24. Belova M.V. Socy`al`naya `effekty`vnost` y`nvesty`cy`j v matery`al`noe proy`zvodstvo / Belova M.V. – SPb., 2005. – 272 s.
25. Belousov R.A. Obshhy`j y` specy`al`nyj menedzhment: uchebny`k / Obshh.red. A.L. Gaponenko, A.P. Pankruxy`n. – M.: Y`zdvo RAGS, 2000. – 568 s.

26. Y`vanov V.N. Upravlencheskaya parady`gma XXI veka / Y`vanov V.N., Y`vanov A.V., Dorony`n A.O. - T.1. – M.: MGY`U, 2002. – S. 168.

27. Parfenova Y`.S. Socy`al`naya efekty`vnost` professy`onal`noj perepodgotovky` bezrobotnyx: opyt socy`ologo-upravlencheskogo analy`za / Parfenova Y`.S. – Ekaterynburg, 2005. – S. 21.

28. Dry`dze T.M. Ocenka socy`al`nyx posledstvy`j upravlenchesky`x resheny`j: «operezhayushhee vzveshy`vany`e» y`ly` eksperty`za gotovy`x programm y` proektov / Dry`dze T.M., Trushhenko O.E. // Prognoznoe socy`al`noe proekty`rovany`e: teorety`ko-metodology`chesky`e y` metody`chesky`e problemy. – M., 1997. – S. 76.

29. Socy`al`no-ekonomy`cheskaya efekty`vnost` regy`onal`nogo razvy`ty`ya / [S.N. Rastvorceva, Fauzer V.V., Zadorozhnyj V.N., Zalevsky`j V.A.]; otv. red. d.э.n., docent S.N. Rastvorceva. – M.: Экон-У`nform, 2011. – 136 s.

30. Svobody`na M.V. Y`ntensy`fy`kacy`ya sel`skogo khozyajstva v ty`pochny`x uslovy`yah. – M., 1999. – 218 s.

Рецензент: Орлов В.М., д.е.н., профессор кафедры економіки підприємства та корпоративного управління Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова

20.02..2015

УДК 65.011.4

Лазарева Наталя

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

В статті викладено результати критичного аналізу підходів до визначення механізмів управління в економіці. Автором запропоновано власне визначення поняття «організаційно-економічний механізм управління ефективністю підприємства». Представлено структурно-функціональну модель механізму управління ефективністю діяльності підприємства, що за своєю суттю є організаційно-економічним механізмом.

Ключові слова: механізм управління, підприємство,

управління ефективністю, структурно-функціональна модель

Лазарева Наталья

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье изложены результаты критического анализа подходов к определению механизмов управления в экономике. Автором предложено собственное определение понятия «организационно-экономический механизм управления эффективностью предприятия». Представлена структурно-функциональную модель механизма управления эффективностью деятельности предприятия, который по своей сути является организационно-экономическим механизмом.

Ключевые слова: механизм управления, предприятие, управление эффективностью, структурно-функциональная модель

Lazareva Natalia

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF ENTERPRISE PERFORMANCE MANAGEMENT

The paper presents the results of a critical analysis of approaches to defining management mechanisms in the economy. The author defines the organizational and economic mechanism of enterprise performance. The structural and functional model of the organizational and economic mechanism of enterprise performance management is presented.

Keywords: management mechanism, enterprise, performance management, structural and functional model

Постановка проблеми. Під механізмом в економіці розуміється послідовність дій, станів, що визначають процес або явище [1]. Відповідно механізм управління можна визначити як чітку послідовність дій (кроків, етапів, фаз), що визначають процес управління. І, оскільки, управління є цілеспрямованим процесом, в ході якого вирішуються певні завдання, то механізм управління може бути представлений у вигляді алгоритму, який визначається як послідовність певних дій або кроків для вирішення поставленого завдання.

Однак будь-яка дія має виконуватися певним суб'єктом установленим способом або методом з використанням необхідних інструментів і засобів. Тому повне розкриття механізму управління потребує:

- 1) декомпозиції процесу на окремі фази, етапи, дії (функціональний аспект);
- 2) визначення виконавців і керівників (організаційний аспект);
- 3) вибору інструментів, методів та опису методичних аспектів управління (методичний аспект);
- 4) опису загального алгоритму вирішення основного завдання управління.

У сучасній теорії управління не існує єдиного підходу до визначення сутності поняття «механізм управління». Найчастіше вченими розглядається окремі складові загального господарського механізму: організаційний, економічний або організаційно-економічний механізми. Враховуючи управлінський характер завдань даної роботи, використання лише економічного механізму, що являє собою систему видів і форм власності, методів господарювання, форм управління, інструментів і важелів державного управління і ринкової саморегуляції щодо забезпечення ефективного функціонування підприємств [2, с. 21], зокрема від організаційної складової було б некоректним. Тому механізм управління ефективністю діяльності підприємства доцільно розглядати не в окремій економічній або організаційній формі, а в сукупній організаційно-економічній формі.

Таким чином, методологія даного дослідження пов'язана з побудовою організаційно-економічного механізму управління, що забезпечує безперервне та стійке зростання ефективності діяльності підприємства.

Мета статті. Метою цього дослідження є визначення сутності та побудова моделі організаційно-економічного механізму управління ефективністю діяльності підприємства.

Основний матеріал дослідження. В теорії механізмів управління не існує загальноприйнятої трактування поняття «організаційний-економічний механізм управління».

О. Кендюхов визначає його як саморегулюючу систему елементів, в якій відбувається цілеспрямоване перетворення впливу елементів управління на необхідний стан або реакцію об'єктів управління [3, с. 5].

Ю. Лисенко та П. Єгоров визначають це поняття як систему формування цілей та стимулів, що дозволяє перетворювати в процесі трудової діяльності рух матеріальних і духовних потреб членів суспільства у рух засобів виробництва та його кінцевих

результатів, спрямованих на задоволення платоспроможного попиту споживачів [4, с. 86].

Л. Дейнеко та В. Барканов розглядають організаційно-економічний механізм як сукупність інструментарію, ціле орієнтованих важелів та системоутворюючих регуляторів впливу [5, с. 89].

І. Грузнов визначає його як комплексне поняття, що характеризує сукупність необхідних взаємозв'язків, що виникають між різними елементами організації виробництва, праці і управління [6, с. 24].

А. Гончарук [7, с. 328] робить класифікацію існуючих підходів до розуміння поняття «організаційно-економічний механізм», поділяючи їх на операційний, методичний, функціональний та системний.

Операційний підхід відображає даний тип механізму управління у вигляді послідовності операцій (дій, заходів), що приводить до отримання необхідного результату [8, 9]. Даний підхід дуже зближує поняття «механізм управління» та «алгоритм» і дозволяє використовувати інструментарій складання алгоритмів для схематичного відображення організаційно-економічного механізму управління.

Методичний підхід визначає організаційно-економічний механізм як сукупність форм і методів управління, що використовуються в процесі формування та оптимального використання ресурсів підприємства для максимальної інтенсифікації виробництва [10, 11]. Основну увагу прихильниками даного підходу приділяється методичному забезпеченню процесу управління і його окремих елементів.

Функціональний підхід відображає даний механізм управління в розрізі його функціональних складових: організаційного, мотиваційного та економічного механізмів [12]. Такий підхід пов'язує різні елементи складових в єдину систему функцій, які виконує механізм.

Системний підхід розглядає даний механізм як систему взаємозалежних організаційних та економічних підсистем (елементів): принципів, методів управління, організаційних форм і нормативів [3, 13-17]. Основною метою такої системи частіше називається підвищення ефективності виробництва.

Існують і інші визначення організаційно-економічного

механізму управління, які розглядають його як:

- складний динамічний організм [18];
- сукупність форм, структур, методів, засобів і функцій управління [80];
- сукупність організаційних форм, економічних методів і важелів зовнішнього і внутрішнього впливу [19];
- сукупність необхідних зв'язків між різними взаємозалежними організаційними і економічними явищами [6].

Таке розмаїття підходів дає змогу охарактеризувати організаційно-економічний механізм управління в різних аспектах і представити його в різних формах. Однак з точки зору управління ефективністю визначень та характеристик організаційно-економічного механізму є небагато.

Зокрема, Г. Ткачук бачить організаційно-економічний механізм управління ефективністю як цілісну систему дієвих економічних моделей управління процесами оренди та організаційних моделей управління орендними відносинами, які використовуються одночасно, взаємодіють під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, доповнюють одна одну для забезпечення ефективного використання майна цілісних майнових комплексів (ЦМК) в господарській діяльності орендаря [20, с. 7]. На думку цього автора він має містити економічні механізми виходячи з особливостей основних процесів оренди; організаційні механізми виходячи з особливостей взаємовідносин сторін оренди ЦМК; моделі забезпечення оцінки, інформації та контролю ефективності.

Таке трактування є досить специфічним та може бути віднесено лише до сфери орендних відносин, зокрема, для управління діяльністю орендних підприємств.

А. Куценко визначає, що «організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємства є оптимальною сукупністю форм, структур, методів, засобів і функцій управління, яка формує через економічні важелі його відносини з зовнішнім середовищем із метою забезпечення цілеспрямованого оперативного регулювання діяльності за напрямками управління ефективністю для відповідності фактичного стану підприємства заданим параметрам» [21, с. 9].

Таке визначення спрямовано здебільшого на відносини із зовнішнім середовищем, упускаючи з виду важливість внутрішніх чинників та взаємовідносин в трудовому колективі, що

забезпечують значну частину успіху підприємства та зростання його ефективності. Крім того, в ньому акцентується увага на оперативному регулюванні, що є достатньо одностороннім розумінням процесу управління діяльністю підприємства, в якому важливим є також тактичні та стратегічні аспекти.

Втім, на наш погляд, найбільш доречним серед існуючих визначень для управління ефективністю діяльності підприємства є визначення А. Гончарука: «організаційно-економічний механізм управління ефективністю підприємства – це система методів, операцій, важелів, організаційних структур та їх взаємозв'язків, що визначають зміст процесу управління ефективністю підприємства і, в сукупності, вирішують основну його завдання» [7, с. 329]. В якості основного завдання управління ефективністю цей автор бачить забезпечення сталого та безперервного зростання ефективності діяльності підприємства.

Таке визначення є системним, але дещо узагальненим та потребує уточнення.

Враховуючи вищезазначене ми сформулювали наступне визначення ключового поняття цієї статті:

Організаційно-економічний механізм управління ефективністю підприємства – це система взаємопов'язаних елементів, включаючи методи, організаційні структури, операції, інформаційно-технічні засоби, важелі та інструменти, які взаємодіючи між собою виконують циклічний комплекс стратегічних та оперативних завдань та функцій щодо виміру та оцінки ефективності, провадження управлінських дій та моніторингу їхнього виконання, забезпечуючи стійке зростання показників структурної, динамічної та відносної ефективності діяльності підприємства.

Його структурно-функціональну модель представлено на рис. 1.

Запропонований механізм управління ефективністю діяльності підприємства є за своєю суттю є організаційно-економічним та містить організаційну й економічну складові.

Організаційний механізм є важливою складовою цього механізму. Виконуючи функції організації та контролю, він містить дії, системи та оргструктури, що необхідні для повного та безперервного виконання процесу управління ефективністю, а саме:

організацію системи моніторингу ефективності у формі впровадження внутрішнього аудиту ефективності, інсталяції системи інструментальних панелей ефективності Business Intelligence або системи контролерів;

формування управлінської команди, що має організаційно забезпечувати процес управління ефективністю діяльності підприємства, включаючи доведення до працівників основних завдань та розробку ключових індикаторів ефективності (KPI), за якими буде вимірюватись її рівень.

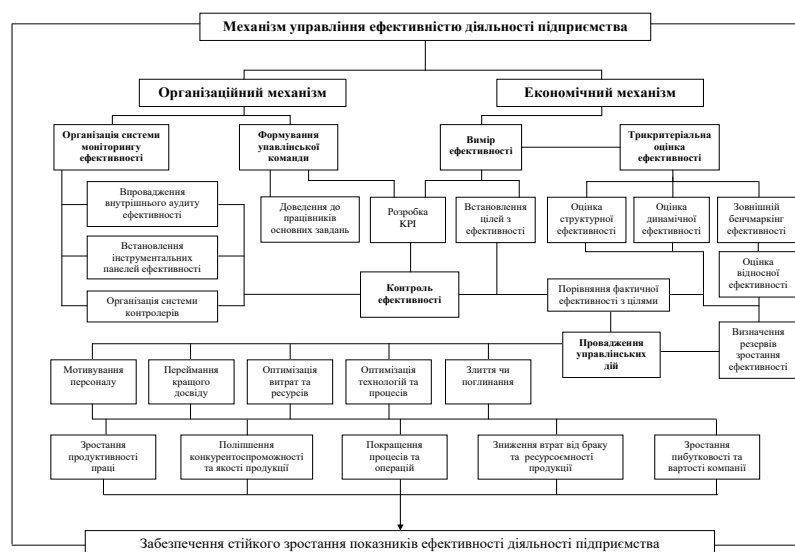

Рис. 1. Структурно-функціональна модель механізму управління ефективністю діяльності підприємства

Економічний механізм в представленому механізмі виконує функції виміру та оцінки, з використанням запропонованої нами методичного підходу до трикритеріальної оцінки ефективності діяльності підприємства, що працює в умовах конкурентного середовища. Крім того, використовуючи методи зовнішнього бенчмаркінгу, він забезпечує виконання аналізу ефективності діяльності підприємства, що дозволяють виявити резерви скорочення витрат ресурсів та потенціал зростання ефективності, необхідні для встановлення нових цілей ефективності та способів їх досягнення.

Використовуючи сформовану управлінську команду, результати контролю та аналізу ефективності, запропонований механізм виконує провадження управлінський дій як оперативного так і стратегічного характеру:

- мотивування персоналу з метою підвищення

продуктивності праці;

- переймання кращого досвіду у компаній-еталонів, що були встановлені за результатами бенчмаркінгу;
- оптимізацію витрат та ресурсів діяльності за результатами виявлених резервів їхнього скорочення;
- оптимізацію технологій та процесів з метою скорочення технологічного циклу та прискорення обороту підприємства;
- панування угоди злиття чи поглинання у разі виявлення стратегічної доцільності таких дій задля довготермінового зростання ефективності діяльності підприємства.

Оскільки усі перелічені дії мають на меті зростання ефективності діяльності підприємства в цілому, або за окремими напрямками, тому й загальний ефект від їхнього впровадження має бути позитивним з точки зору ефективного розвитку бізнесу.

Таким чином, запропонований організаційно-економічний механізм виконує основне завдання управління ефективністю діяльності підприємства – забезпечення сталого зростання показників структурної, динамічної та відносної ефективності діяльності підприємства.

Висновки. Досліджуючи існуючі механізми управління ефективністю, автор встановив неоднозначність розуміння цього поняття в науковій літературі. Критичний аналіз дозволив виявити та усунути недоліки існуючих визначень та надати власне визначення: *організаційно-економічний механізм управління ефективністю підприємства* – це система взаємопов'язаних елементів, включаючи методи, організаційні структури, операції, інформаційно-технічні засоби, важелі та інструменти, які взаємодіючи між собою виконують циклічний комплекс стратегічних та оперативних завдань та функцій щодо виміру та оцінки ефективності, провадження управлінських дій та моніторингу їхнього виконання, забезпечуючи стійке зростання показників структурної, динамічної та відносної ефективності діяльності підприємства.

Автором представлено структурно-функціональну модель механізму управління ефективністю діяльності підприємства, що за своєю суттю є організаційно-економічним та містить організаційну й економічну складові, та виконує основне завдання управління ефективністю діяльності підприємства – забезпечення сталого зростання показників структурної, динамічної та відносної

ефективності діяльності підприємства.

Література

1. Большой экономический словарь [сост. А. Борисов]. – М.: Книжный мир, 2010. – 864 с.
2. Брюховецька Н.Ю. Економічний механізм підприємства в ринковій економіці: методологія і практика / Н.Ю. Брюховецька. – Донецьк: ІЕП НАН України, 1999. – 276 с.
3. Кендюхов О.В. Організаційно-економічний механізм управління інтелектуальним капіталом підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: спец. 08.00.04 “Економіка та управління підприємствами”/ О.В. Кендюхов. — Донецьк, 2007. — 31 с.
4. Лисенко Ю. Організаційно-економічний механізм управління підприємством / Ю. Лисенко, П. Єгоров // Економіка України. – 1997. - № 1. – С.86-87.
5. Дейнеко Л.В. Організаційно-економічний механізм активізації промислового розвитку / Л.В. Дейнеко, В.І. Барканов // Національне господарство України: теорія та практика управління: зб. наук. праць. – К: Ін-т економ. та прогноз. НАН України, 2011. – С. 76–100.
6. Грузнов И.И. Эффективные организационно-экономические механизмы управления (теория и практика) / И.И. Грузнов. – Одесса: Полиграф, 2009. – 528 с.
7. Гончарук А. Г. Формування механізму управління ефективністю підприємства (на прикладі харчової промисловості) [Текст] : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04 / Гончарук Анатолій Григорович. Одеса, 2010. – 474 с.
8. Галиця І.О. Потенціал інноваторів: механізми використання / І.О. Галиця. – О.: ІПРЕЕД НАН України, 2005. – 298 с.
9. Ситник Л.С. Організаційно-економічний механізм антикризового управління підприємством / Л.С. Ситник. – Донецьк: ІЕП НАН України, 2000. – 504 с.
10. Рогоза М.Є. Організаційно-економічний механізм забезпечення ефективності діяльності промислових підприємств: дис. ... доктора екон. наук: 08.06.01 / Рогоза Микола Єгорович. — Полтава, 2005. — 470 с.
11. Шевцова О.Й. Організаційно-економічний механізм управління промисловою інфраструктурою суб'єктів

господарювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: спец. 08.06.01 “Економіка підприємства і організація виробництва”/ О.Й. Шевцова. — Донецьк, 2001. — 32 с.

12. Транченко Л.В. Організаційно-економічний механізм управління підприємств машинобудівної галузі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 “Економіка підприємства і організація виробництва”/ Л.В. Транченко. — К., 2005. — 22 с.

13. Мігай Н.Б. Організаційно-економічний механізм підвищення ефективності використання науково-технічного потенціалу машинобудівних підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 “Економіка та управління підприємствами”/ Н.Б. Мігай. — О., 2007. — 20 с.

14. Раєвнева О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі: [монографія] / О. В. Раєвнева. — Х.: ВД “ІНЖЕК”, 2006. — 496 с.

15. Косінський Р.А. Організаційно-економічний механізм управління капіталом підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 “Економіка підприємства і організація виробництва”/ Р.А. Косінський.— Х., 2005. — 20 с.

16. Сичевський М.П. Організаційно-економічний механізм розвитку харчової промисловості України (теорія, методологія, практика): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: спец. 08.07.01 “Економіка промисловості”/ М.П. Сичевський. — К., 2005. — 34 с.

17. Єрмоменко-Григоренко О.А. Організаційно-економічний механізм управління господарською діяльністю підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 “Економіка підприємства і організація виробництва”/ О.А. Єрмоменко-Григоренко. — Донецьк, 2000. — 24 с.

18. Інговатова В.О. Організаційно-економічний механізм забезпечення ефективної діяльності підприємств житлово-комунального комплексу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 “Економіка підприємства і організація виробництва”/ В.О. Інговатова. — Маріуполь, 2007. — 18 с.

19. Яковлева Н.Г. Організаційно-економічний механізм управління інноваційним потенціалом відкритих акціонерних товариств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук:

спец. 08.06.01 “Економіка підприємства і організація виробництва”/ Н.Г. Яковлева. — К., 2006. — 20 с.

20. Ткачук Г.О. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю використання майна цілісних майнових комплексів виноробної промисловості: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Г.О. Ткачук ; Одес. держ. екон. ун-т. — О., 2011. — 20 с.

21. Куценко А.В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 ”Економіка на управління підприємствами” / А.В. Куценко. — Полтава, 2007. — 20 с.

1. Bol'shoj ekonomy`chesky`j slovar` [sost. A. Bory`sov]. — M.: Kny`zhnyj my`r, 2010. — 864 s.

2. Bryukovecz`ka N.Yu. Ekonomichny`j mexanizm pidpry`yemstva v ry`nkovij ekonomici: metodologiya i prakty`ka / N.Yu. Bryukovecz`ka. — Donecz`k: IEP NAN Ukrayiny`, 1999. — 276 s.

3. Kendyuxov O.V. Organizacijno-ekonomichny`j mexanizm upravlinnya intelektual`ny`m kapitalom pidpry`yemstva: avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya doktora ekon. nauk: specz. 08.00.04 “Ekonomika ta upravlinnya pidpry`yemstvamy`”/ O.V. Kendyuxov. — Donecz`k, 2007. — 31 s.

4. Ly`senko Yu. Organizacijno-ekonomichny`j mexanizm upravlinnya pidpry`yemstvom / Yu. Ly`senko, P. Yegorov // Ekonomika Ukrayiny`. — 1997. - # 1. — S.86-87.

5. Dejneko L.V. Organizacijno-ekonomichny`j mexanizm akty`vizaciji promy`slovogo rozvy`tku / L.V. Dejneko, V.I. Barkanov // Nacional`ne gospodarstvo Ukrayiny`: teoriya ta prakty`ka upravlinnya: zb. nauk. pracz`. — K: In-t ekonom. ta prognoz. NAN Ukrayiny`, 2011. — S. 76–100.

6. Gruznov Y`.Y`. Эффе́кты́вные органы́ зацио́нно-экономы`ческы́е механу`змы управлену`я (теору`я у` практы`ка) / Y`.Y`. Gruznov. — Odessa: Poly`graf, 2009. — 528 s.

7. Goncharuk A. G. Formuvannya mexanizmu upravlinnya efekty`vnistyuu pidpry`yemstva (na pry`kladi xarchovoyi promy`slovosti) [Tekst] : dy`s. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.04 / Goncharuk Anatolij Gry`gorovy`ch. Odesa, 2010. — 474 s.

8. Galy`cya I.O. Potencial innovatoriv: mexanizmy`

vy`kory`stannya / I.O. Galy`cya. – O.: IPREED NAN Ukrayiny`, 2005. – 298 s.

9. Sy`tny`k L.S. Organizacijno-ekonomichny`j mexanizm anty`kry`zovogo upravlinnya pidpry`yemstvom / L.S. Sy`tny`k. – Donecz`k: IEP NAN Ukrayiny`, 2000. – 504 s.

10. Rogoza M.Ye. Organizacijno-ekonomichny`j mexanizm zabezpechennya efekty`vnosti diyal`nosti promy`slovy`x pidpry`yemstv: dy`s. ... doktora ekon. nauk: 08.06.01 / Rogoza My`kola Yegorovy`ch. — Poltava, 2005. — 470 s.

11. Shevczova O.J. Organizacijno-ekonomichny`j mexanizm upravlinnya promy`slovoyu infrastrukturoyu sub'yektiv gospodaryuvannya: avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya doktora ekon. nauk: specz. 08.06.01 “Ekonomika pidpry`yemstva i organizaciya vy`robny`cztva”/ O.J. Shevczova. — Donecz`k, 2001. — 32 s.

12. Tranchenko L.V. Organizacijno-ekonomichny`j mexanizm upravlinnya pidpry`yemstv mashy`nobudivnoyi galuzi: avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk: specz. 08.06.01 “Ekonomika pidpry`yemstva i organizaciya vy`robny`cztva”/ L.V. Tranchenko. — K., 2005. — 22 s.

13. Migaj N.B. Organizacijno-ekonomichny`j mexanizm pidvy`shhennya efekty`vnosti vy`kory`stannya naukovu-texnichnogo potencialu mashy`nobudivny`x pidpry`yemstv: avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk: specz. 08.00.04 “Ekonomika ta upravlinnya pidpry`yemstvamy”/ N.B. Migaj. — O., 2007. — 20 s.

14. Rayevnyeva O. V. Upravlinnya rozvy`tkom pidpry`yemstva: metodologiya, mexanizmy`, modeli: [monografiya] / O. V. Rayevnyeva. – X.: VD “INZhEK”, 2006. – 496 s.

15. Kosins`ky`j R.A. Organizacijno-ekonomichny`j mexanizm upravlinnya kapitalom pidpry`yemstva: avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk: specz. 08.06.01 “Ekonomika pidpry`yemstva i organizaciya vy`robny`cztva”/ R.A. Kosins`ky`j.— X., 2005. — 20 s.

16. Sy`chevs`ky`j M.P. Organizacijno-ekonomichny`j mexanizm rozvy`tku xarchovoyi promy`slovosti Ukrayiny` (teoriya, metodologiya, prakty`ka): avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya doktora ekon. nauk: specz. 08.07.01 “Ekonomika promy`slovosti”/ M.P. Sy`chevs`ky`j. — K., 2005. — 34 s.

17. Yer`omenko-Gry`gorenko O.A. Organizacijno-ekonomichny`j mexanizm upravlinnya gospodars`koyu diyal`nistyu pidpry`yemstva:

автореф. д`с. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 “Економіка підприємства і організація виробництва”/ О.А. Yer`omenko-Gry`gorenko. — Donecz`k, 2000. — 24 s.

18. Ingovatova V.O. Organizaciono-ekonomichny`j mexanizm zabezpechennya efekty`vnoyi diyal`nosti pidpry`yemstv zhy`tlovo-komunal`nogo kompleksu: avtoref. d`s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk: спец. 08.06.01 “Економіка підприємства і організація виробництва”/ V.O. Ingovatova. — Mariupol`, 2007. — 18 s.

19. Yakovleva N.G. Organizaciono-ekonomichny`j mexanizm upravlinnya innovacijny`m potencialom vidkry`ty`x akcionerny`x tovary`stv: avtoref. d`s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk: спец. 08.06.01 “Економіка підприємства і організація виробництва”/ N.G. Yakovleva. — K., 2006. — 20 s.

20. Tkachuk G.O. Organizaciono-ekonomichny`j mexanizm upravlinnya efekty`vnistyvu vy`kory`stannya majna cilisny`x majnovy`x kompleksiv vy`norobnoyi promy`slovosti: avtoref. d`s. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04 / G.O. Tkachuk ; Odes. derzh. ekon. un-t. — O., 2011. — 20 s.

21. Kucenko A.V. Organizaciono-ekonomichny`j mexanizm upravlinnya efekty`vnistyvu diyal`nosti pidpry`yemstva: avtoref. d`s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk: спец. 08.00.04 “Економіка на управління підприємствами” / A.V. Kucenko. — Poltava, 2007. — 20 s.

Рецензент: Гончарук А.Г., д.е.н., професор, завідувач кафедри бізнес-адміністрування і корпоративної безпеки, Міжнародний гуманітарний університет

5.03.2015

УДК 338.12

Майорова Таміла, Маркітан Олександр, Стукало Олексій
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВЕНДІНГУ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто сучасні тенденції розвитку торгівлі за допомогою автоматів, як форми впровадження інновацій в сфері роздрібної торгівлі. Визначено переваги та недоліки торгівлі за

допомогою автоматів. Сформульовано правові та технологічні аспекти вендингової торгівлі. Проведено оцінку ринкових вимог до автоматів, серед яких - автономність, ціна, бренд, зовнішній вигляд та інші. Проаналізовано основні кон'юнктурні тенденції ринку вендингу в Україні. Визначено основні класифікаційні ознаки, що дозволяють провести оцінку структури ринку. Насамперед, це стосується товарів, що реалізуються за допомогою автоматів, територіального розташування, споживачів. Охарактеризовано основні проблеми, якими стикаються підприємці у сфері вендингу, від логістики та кадрової політики до оптимізації мережі. Визначено чинники що забезпечуватимуть подальший розвиток ринку в майбутньому та сприятимуть побудові великих вендингових мереж.

Ключові слова: роздрібна торгівля, вендинг, кон'юнктура ринку, маркетинг, торгівельний центр.

Майорова Таміла, Маркітан Александр, Стукало Алексей
ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВЕНДИНГА В УКРАИНЕ

В статье рассмотрены современные тенденции развития такой формы внедрения инноваций в розничной торговле, как торговля при помощи автоматом. Определены преимущества и недостатки данной формы торговли. Сформулированы правовые и технологические аспекты вендинговой торговли. Проведена оценка рыночных требований к торговым автоматам, среди которых, автономность, цена, бренд, внешний вид. Проведён анализ основных конъюнктурных тенденций вендингового рынка. Выявлены классификационные признаки, позволяющие провести оценку структуры рынка. Прежде всего, речь идёт о товарах, продаваемых при помощи автоматом, их территориального размещения, потенциальных клиентов. Определены факторы, способные обеспечить дальнейшее развитие рынка и появление крупных вендинговых сетей.

Ключевые слова: розничная торговля, вендинг, кон'юнктура ринку, маркетинг, торговий центр.

Mayorova Tamila, Markitan Oleksandr, Stukalo Oleksiy
**THE PROSPECTS OF DEVELOPMENT VENDING IN
UKRAINE**

The article examines recent trends in using machines, as a form of innovation in the retail trade. Advantages and disadvantages of trade through machines. Formulated legal and technological aspects of vending trade. The estimation of market requirements for machines including - autonomy, price, brand, appearance, and others. The basic tactical Vending market trends in Ukraine. The basic classification features that allow evaluation of market structure. This primarily refers to goods sold via vending machines, spatial location and customers. The characteristic of the main problems faced by entrepreneurs in Vending, from logistics and personnel policies to optimize the network. Factors that will provide market development in the future and contribute to building a large vending networks.

Keywords: retail, vending, market conditions, marketing, shopping mall.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Останніми роками всебічне впровадження інновації в національній економіці торкнулось і сектору роздрібної торгівлі. Одним із сучасних торгових напрямків стала торгівля за допомогою автоматів. Хоч вендінг, а саме цим словом прийнято називати автоматичну торгівлю, і веде свою історію ще з дев'ятнадцятого століття, але масово це явище почало розвиватися лише в 80-90-х роках двадцятого сторіччя. А у 2013-му році кількість торгівельних автоматів в світі перевищила 20 мільйонів, при цьому обіг коштів у світовий вендінговій торгівлі перевищив позначку 175 млрд. дол.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку ринків товарів та послуг у сучасних умовах присвячена достатньо велика кількість наукових праць таких вчених як Андреева О.Д., Азарян О.М., Грабар І.Г., Куценко В.І., Мазаракі А.А., Скибінський С. В. та інші. Серед інших проблем там розглядаються й інноваційні форми торгівлі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість фахівців в процесі визначення проблемних питань щодо розвитку вендінгового ринку, розглядають його, як стандартний ринок товарів масового споживання. Автомат при цьому є лише засобом для продажу. При цьому нехтується інноваційна складова ринку та його спроможність до розвитку за рахунок внутрішніх резервів..

Постановка завдання. Перші українські вендінгові компанії, які почали функціонувати в означеному секторі, мали у своєму розпорядженні достатньою кількістю гарних місць для розташування автоматів, що забезпечувало їм непогані прибутки. Зараз картина дещо змінилася: рентабельність автоматів знизилася, ситуація з прибутковими місцями дуже напружена. Подекуди, особливо у торговельних центрах, автомати конкурентів стоять впритул одне до одного. Проте, у порівнянні з розвинутими країнами, ринок ще не є насиченим. Отже, дуже актуальними є питання щодо зміцнення потенціалу вендінгового ринку та його реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вендінг - це один з найбільш динамічних і перспективних видів роздрібною торгівлі та способів надання послуг. У перекладі з англійської мови «вендінг» (vending) означає продаж товарів і послуг через торговий автомат.

Автомати можуть розташовуватися в торговій мережі, на вулиці, у виробничому, лікувальному закладі, а також в установах культури та побуту [1, с. 37]. Основною перевагою вендінгового бізнесу, є, звичайно, мобільність, тому якщо рівень продажів не виправдав сподівань інвесторів в одному місці, то не складно буде перевезти автомати в інше. Це обумовлює головне правило успіху в вендінговому бізнесі - «3М», що розшифровується як «місце, місце і ще раз місце».

Як спосіб організації торговельної діяльності, вендінг має певні особливості. Торговий автомат працює повністю самостійно за заданою людиною програмою і діє як пункт продажу товарів населенню (тільки без продавця), тому до нього певні вимоги пред'являють контролюючі органи, покликані захищати права споживачів. По-друге, це елемент торговельної діяльності з продажу товарів, а операції з продажу є об'єктом оподаткування і контролюються податковою службою. Це означає, що суб'єкт підприємництва повинен зареєструвати торговий автомат у відповідних органах і отримати передбачені законодавством дозвільні документи.

Торговельні автомати відносяться до пересувних малих архітектурних форм (невеликим спорудам, які встановлюються тимчасово без фундаменту). А значить, установка торгового автомата на земельній ділянці вимагає отримання дозволу на розміщення пересувних малих архітектурних форм. Ще один

дозвільний документ, без якого не можна експлуатувати торговий автомат, - торговий патент.

Товари через торгові автомати продають кінцевим споживачам, а засобами платежу є готівка або жетони, тому в наявності ознаки, властиві роздрібно́ї торгівлі. А роздрібна торгівля різними групами товарів за допомогою різних форм продажу, здійснюється за певними правилами, яких необхідно дотримуватися. Спеціальних правил торгівлі через торгові автомати не розроблено, тому слід керуватися загальними правилами, враховуючи особливості продажу товарів через автомати та особливості продажу різних груп товарів.

Комп'ютерний облік продажів по кожному найменуванню товарів, видалений моніторинг, опція прийому безготівкової оплати і багато інше роблять сучасні автомати зручними перш за все для оператора [1, с. 108]..

Роздрібна торгівля через торговельні автомати здійснюється як продовольчими, так і непродовольчими товарами. Продавати за допомогою автоматів можна широкий спектр товарів: карти оплати стільникового зв'язку, таксофонні картки, картки IP-телефонії та Інтернет, сигарети, періодичні видання - журнали, газети, гарячі напої - чай, каву, шоколад, а також закуски, предмети особистої гігієни тощо. Єдина проблема стосується продажу алкогольних напоїв і сигарет, так як автомати фізично не можуть контролювати продаж даної продукції особам, які не досягли вісімнадцятирічного віку, але в місцях, де можна контролювати продаж сигарет і спиртних напоїв неповнолітнім, такі автомати встановлюються [2, с. 75]..

Український ринок вендінгової торгівлі переживає період сталого розвитку (рис. 1). Звичайно, темпи зростання помітно сповільнилися у порівнянні з початком двотисячних років, проте, вони залишаються одними з найбільш інтенсивних у Європі. Зростання відбувається, як за рахунок загального збільшення кількості автоматів у операторів, так і за рахунок постійної появи нових видів автоматів.

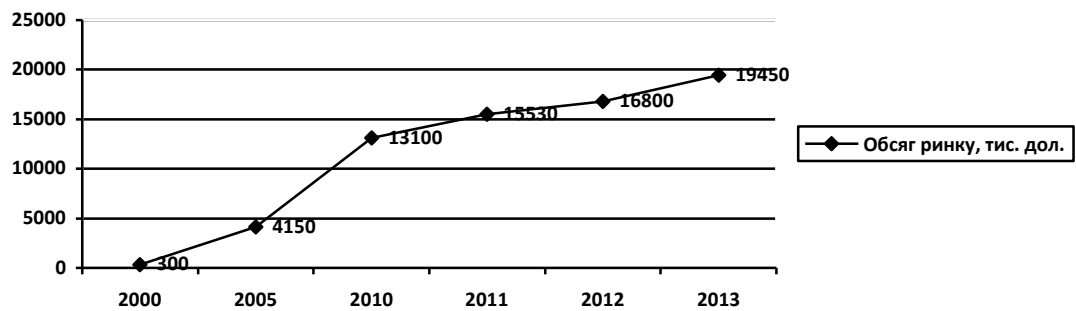

Рис.1 Динаміка вендінгового ринку України, тис. дол. [5].

У контексті об'єктів продажу, вендінговий ринок можна умовно розділити на дві частини: автомати з продажу товарів (холодні напої в банках і пляшках, гарячі і холодні напої на розлив, штучний товар, гарячі страви, поп-корн, засоби особистої гігієни, презервативи, фасований корм для тварин, газети, карти передоплати) та автомати з продажу послуг (музичні автомати, фотоавтомати, копіювальні автомати, автомати пральні і сушильні, більярдні столи-автомати, дитячі ігрові автомати тощо) [4, с. 75].

З точки зору динаміки розвитку, ринок вендінгу з точністю повторює ринок роздрібної торгівлі товарами та послугами. На сучасному етапі на ньому преваюють вітчизняні компанії та приватні підприємці. Звісно, великі іноземні оператори теж уважно вивчають перспективи вендінгових продажів. Навіть такі компанії, як «Coca Cola», «Nestle», «Pepsi» використовують торгові автомати як інструмент для просування продукції. Але для них автомати є не інструментом збільшення продажів та отримання додаткового прибутку, а скоріш маркетинговим заходом для підвищення лояльності покупців.

Відбуваються певні зміни й у структурі виробників автоматів. Так, на першому етапі розвитку вітчизняного вендінгового ринку (1996-2003рр.) серед торгівельних автоматів, які ввозилися в Україну преважували вживані автомати південнокорейського виробництва, набагато менше було автоматів європейських виробників, а на нові автомати припадала зовсім мізерна частка ринку (2-3%). На другому етапі (2004-2006 рр.) у структурі імпорту вендінгової техніки понад 50% доводилося на автомати європейських виробників, які вже були у використанні, частки нових автоматів і вживаної техніки азіатських виробників приблизно зрівнялися та становили 15% і 18% відповідно. І, нарешті, на третьому етапі, який

триває дотепер, майже третина усіх ввезених вендінгових апаратів припадає на нові автомати з Італії, Іспанії та Німеччини. При цьому частка нових автоматів з Західної Європи продовжує невпинно зростати. Частка автоматів з Азії залишається на рівні 15-20%. Паралельно з цим стало зменшується питома вага імпорту автоматів, що були у використанні[5].

Правовою основою для розміщення автомата на торговій площі є вступ у договірні відносини з власником (орендарем) торгової площі. Таким чином, можливе укладання договору оренди (суборенди) площі необхідної під торговий автомат.

На практиці використовуються й інші форми договірних відносин, наприклад, безоплатне надання (на праві користування) або торгового автомата за умови обов'язкового продажу через нього наповнювача поставляється виключно власником торгового автомата. Основу змісту таких правовідносин складає поставка наповнювача, придбав який, власник торгової точки робить націнку і реалізує споживачам через торговий автомат.

Серед ринкових вимог до автоматів, на першому місці - автономність, тобто обсяг товарів або інгредієнтів (води, стаканчиків, розміщувачів), які можна завантажувати. Далі йдуть ціна, бренд та зовнішній вигляд. За останні роки, виробники почали орієнтуватися й на полегшення обслуговування персоналом компаній-операторів. Стали доступні опції збирання статистики та аудиту, які допомагають підібрати найбільш оптимальні ціни для товарів і послуг, які продаються в автоматах. Дуже корисною та зручною у використанні є можливість віддаленого моніторингу та управління автоматом. Ця опція допомагає знизити видатки на відвідування кожного автомата та скоротити час його простою через поломку або змінання купюри.

Основними користувачами торгівельних автоматів є студенти, державні службовці, дрібні клерки, офісні працівники. Понад 10% доводиться на керівників. Левовій частці відвідувачів (майже 80%) ще не виповнилось 40 років, понад 25 % доводиться на підлітків і майже 10% - на дітей до 16 років.

З точки зору регіональної спрямованості найбільш швидко вендінговий ринок розвивається у м. Києві, містах-мільйонниках, а саме, Донецьку, Дніпропетровську, Харкові, Львові, а також у туристичних центрах (рис. 2).

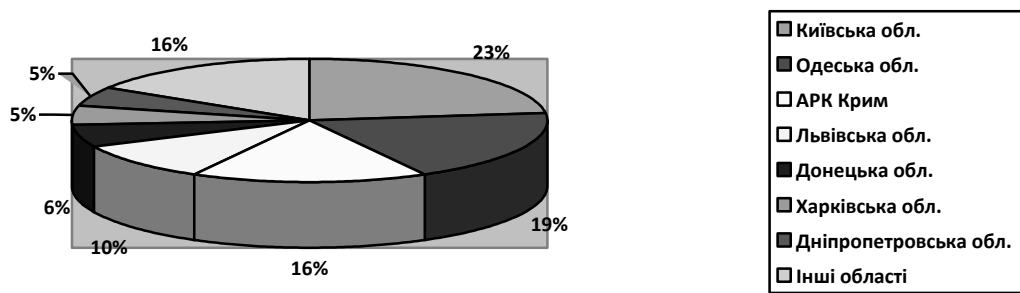

Рис. 2 Регіональна структура вендингового ринку [5].

Відтак ми можемо сформулювати основні переваги та недоліки вендингового бізнесу. Переваги торгових автоматів:

- малі витрати в процесі експлуатації;
- мала площа, яку вони займають, і мобільність переміщення;
- відсутність витрат, пов'язаних з оплатою праці продавців;
- зниження до мінімуму витрат від крадіжок;
- працює цілодобово, без перерв на обід;
- продає як за гроші, так і за їх замітники (жетони, картки);
- високий рівень гігієни зберігання і продажу продовольчих товарів.

Недоліки:

- їх можуть пошкоджувати вандали. (Існують автомати з посиленим захистом, наприклад, для в'язниць);
- приваблюють різного роду шахраїв. (Для посилення захисту розробники постійно удосконалюють монето- і банкното приймачі, тому краще встановлювати автомати із сучасними платіжними системами).

Що ж стосується перспектив розвитку вітчизняного вендингу в наступні декілька років, можна зазначити наступне. У великих містах залишається все менше перспективних місць для встановлення торговельних автоматів. Їхня рентабельність поступово знижується за рахунок конкуренції. Проте майже кожного року з'являються нові типи автоматів (з продажу молока, мобільних аксесуарів тощо) і деякі з них стають достатньо популярними серед споживачів.

На перше місце у переліку основних проблем виходить логістика та оптимізація мережі. У деяких компаніях один технік обслуговує до 2-3 десятків автоматів, залежно від типу автомата. Тому оптимізація маршрутів та підготовка персоналу в

майбутньому буде відігравати дуже важливу роль у справі побудови великих вендінгових мереж.

Висновки. Нове покоління вендінгового обладнання піднімає планку якості сервісу, дозволяючи оперативно забезпечувати більш високоякісне обслуговування клієнтів-покупців, що в свою чергу вимагає підвищення вкладення ресурсів. Для обслуговування нових автоматів потрібні більш навчені працівники, техніки, інженери. Для розстановки автоматів у нових точках потрібні вмілі агенти, які зможуть продемонструвати іншій стороні всі кращі якості автомата. Вимоги операторів і власників до автоматів як торговому обладнанню ростуть, і виробники слідують запитам покупців: торгові автомати розвиваються, стають не просто надійнішими, естетично привабливими, але й більш багатосторонніми та практичними.

Література

1. Андреева О.Д. Технологія бізнесу: Маркетинг: Навчальна допомога.- М.: Справа, 2005. – 211с.

2. Азарян О.М. Внутрішня торгівля: регіональні аспекти розвитку: моногр. / О.М. Азарян, Я.М. Антонюк, В.В. Апопій, О.О. Бакунов, Я.А. Гончарук; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М.Туган-Барановського, Укоопспілка, Львів. комерц. акад. — Донецьк; Л., 2007. — 404 с.

3. Горбаченко С.А. Аналіз підприємницьких проектів: навчальний посібник / Горбаченко С.А., Карпов В.А.- О: ОНЕУ ротапринт, 2013.- 241с.

4. Грабар І.Г. Система технологій і основи бізнес-планування: Навч. посіб. для студ. вищ. техн. навч. закл. / І.Г. Грабар, В.Є. Титаренко; Житомир. інж.-технол. ін-т. — Житомир, 2002. — 128 с.

5. Офіційний сайт Асоціації вендінгового бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vending-ukraine.com.ua/>.

6. Скибінський С. В. Сегментування ринку в інвестиційних проектах / Скибінський С.В., Скибінський О.С. — Львів: Вид-во Львів. комерц. акад., 2007. — 135 с.

1. Andryeyeva O.D. Technologiya biznesu: Markety`ng: Navchal`na dopomoga.- M.: Sprava, 2005. – 211s.

2. Azaryan O.M. Vnutrishnya torgivlya: regional`ni aspekty` rozvy`tku: monogr. / O.M. Azaryan, Ya.M. Antonyuk, V.V. Apopij, O.O. Bakunov, Ya.A. Goncharuk; Donecz. nacz. un-t ekonomiky` i torgivli im. M.Tugan-Baranovs`kogo, Ukoopspilka, L`viv. komercz. akad. — Donecz`k; L., 2007. — 404 c.

3. Gorbachenko S.A. Analiz pidpry`yemny`cz`ky`x proektiv: navchal`ny`j posibny`k / Gorbachenko S.A., Karpov V.A.- O: ONEU rotapry`nt, 2013.- 241s.

4. Grabar I.G. Sy`stema texnologij i osnovy` biznes-planuvannya: Navch. posib. dlya stud. vy`shh. texn. navch. zakl. / I.G. Grabar, V.Ye. Ty`tarenko; Zhy`tomy`r. inzh.-texnol. in-t. — Zhy`tomy`r, 2002. — 128 s.

5. Oficijny`j sajt Asociaciyi vendingovogo biznesu [Elektronny`j resurs]. — Rezhym dostupu: <http://vending-ukraine.com.ua/>.

6. Sky`bins`ky`j S. V. Segmentuvannya ry`nku v investy`cy`ijny`x proektax / Sky`bins`ky`j S.V., Sky`bins`ky`j O.S. — L`viv: Vy`d-vo L`viv. komercz. akad., 2007. — 135 s.

Рецензент: Карпов В.А., к.е.н., професор, начальник НДЧ Одеського національного економічного університету

16.02.2015

УДК 336.143

Малишко Віталіна

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У статті досліджено сутність бюджетної політики як суспільно-економічної категорії, визначено її різновиди, принципи та методи в сучасних умовах інноваційної модернізації економіки.

Здійснивши аналіз, можна стверджувати, що для підвищення ефективності бюджетної політики варто встановити і дотримуватися чітко сформульованих принципів, до яких, зокрема, належать: реалістичність і надійність економічних прогнозів і передумов, покладених в основу бюджетного планування; формування бюджетів з урахуванням довгострокового прогнозу основних параметрів бюджетної системи; обмеження бюджетного дефіциту, державного боргу і встановлення правил використання для фінансового забезпечення видаткових зобов'язань, що виходять

за межі бюджетного року; повнота обліку і прогнозування фінансових й інших ресурсів, які можуть бути спрямовані на досягнення цілей державної політики, включаючи бюджетні асигнування, податкові пільги, майно; планування бюджетних асигнувань з огляду на безумовне виконання діючих видаткових зобов'язань; ухвалення нових видаткових зобов'язань за наявності чіткої оцінки необхідних для їх виконання бюджетних асигнувань; ухвалення нових видаткових зобов'язань з урахуванням термінів і принципів їх реалізації (разових або умовно-постійних); дотримання встановлених бюджетних обмежень при ухваленні нових видаткових зобов'язань, зокрема за умови і в межах реструктуризації (скорочення) раніше прийнятих зобов'язань (у разі потреби); систематичний аналіз і оцінка ризиків для бюджетної системи, що виникають внаслідок середньо- і довгострокових демографічних тенденцій, зміни зовнішньоекономічних умов, ухвалення умовних зобов'язань; створення і підтримка необхідних фінансових резервів.

Ключові слова: бюджетна політика, фінансова політика, економічна політика, державні видатки, міжбюджетні відносини, бюджетний процес.

Малышко Виталина

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ

В статье исследована сущность бюджетной политики как общественно-экономической категории, определены ее разновидности, принципы и методы в современных условиях инновационной модернизации экономики.

Осуществив анализ, можно утверждать, что для повышения эффективности бюджетной политики следует установить и соблюдать четко сформулированных принципов, к которым, в частности, относятся: реалистичность и надежность экономических прогнозов и предпосылок, положенных в основу бюджетного планирования; формирования бюджетов с учетом долгосрочного прогноза основных параметров бюджетной системы; ограничение бюджетного дефицита, государственного долга и установление правил использования для финансового обеспечения расходных обязательств, выходящих за пределы бюджетного года; полнота

учета и прогнозирования финансовых и других ресурсов, которые могут быть направлены на достижение целей государственной политики, включая бюджетные ассигнования, налоговые льготы, имущество; планирование бюджетных ассигнований учитывая безусловное выполнение действующих расходных обязательств; принятие новых расходных обязательств при наличии четкой оценки необходимых для их выполнения бюджетных ассигнований; принятие новых расходных обязательств с учетом сроков и принципов их реализации (разовых или условно-постоянных); соблюдения установленных бюджетных ограничений при принятии новых расходных обязательств, в частности при и в рамках реструктуризации (сокращение) ранее принятых обязательств (в случае необходимости); систематический анализ и оценка рисков для бюджетной системы, возникающие вследствие средне- и долгосрочных демографических тенденций, изменения внешнеэкономических условий, принятие условных обязательств; создание и поддержание необходимых финансовых резервов.

Ключевые слова: бюджетная политика, финансовая политика, экономическая политика, государственные расходы, межбюджетные отношения, бюджетный процесс.

Malyshko Vitalina

THEORETICAL FOUNDATIONS AND FEATURES OF FORMATION OF BUDGET POLICY UKRAINE

This article explores the essence of fiscal policy as a socio-economic category, to its variety, principles and methods of innovation in modern conditions of economic modernization.

By carrying out the analysis, it can be argued that to improve fiscal policy should establish and follow clearly defined principles, which, inter alia, include: feasibility and reliability of economic forecasts and assumptions underlying the budget planning; budgeting based on long-term prognosis of the main parameters of the budget system; limited budget deficits, public debt and establish rules for the use of financial security spending commitments that go beyond the budget year; completeness of accounting and forecasting financial and other resources that can be made to achieve public policy, including budgetary allocations, tax incentives, property; planning budget allocations given the unconditional implementation of existing spending commitments; approve new spending commitments in the presence of a

clear assessment needed to perform their budgetary allocations; approve new spending commitments, taking into account the terms and principles of implementation (one-time or conditional permanent); adherence to budget constraints when making new spending commitments, in particular the conditions and within the restructuring (reduction) before the commitments (if necessary); systematic analysis and assessment of the risks to the budgetary system arising from medium- and long-term demographic trends, changes in external economic conditions, approval contingent liabilities; creation and maintenance of the necessary financial reserves.

Keywords: fiscal policy, financial policy, economic policy, public expenditure, intergovernmental relations, budgeting.

Постановка проблеми. Бюджетна політика є вагомим елементом впливу на різні суспільні процеси та дієвим інструментом управління інноваційним розвитком країни. Тому сьогодні досить актуальним питанням для економічних досліджень є науково обґрунтований аналіз сутності бюджетної політики і визначення її концептуальних засад.

Бюджетна політика безпосередньо впливає на економічне зростання, його темпи та якість. Розробка та реалізація ефективної бюджетної політики разом з іншими напрямками макроекономічної політики є важливим чинником економічного розвитку. Отже, завданням бюджетної політики має бути забезпечення максимальної віддачі, ефективності витрачання бюджетних коштів, які є надбанням усього суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливу роль при дослідженні теоретичних та практичних засад формування бюджетної політики відіграли такі вчені: М. Азаров, Н. Богомолова, В. Гейць, А. Даниленко, В. Дем'янишин, А. Дем'янюк, Т. Єфименко, В. Зятковський, О. Кириленко, Л. Лисяк, А. Максюта, М. Мироненко, П. Мороз, Н. Овчарова, В. Осецький, І. Плужников, О. Росоляк, Л. Тарангул, М. Тарасюк, І. Усков, В. Федосова, С. Фролов, І. Чугунов, С. Юрій та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В зарубіжній і вітчизняній літературі, у своїх працях, науковці пропонують різні підходи до трактування сутності бюджетної політики, розглядають її принципи та завдання,

аналізують чинники, що впливають на ефективність бюджетної політики.

Але в сучасній економічній науці у визначенні поняття «бюджетна політика», класифікації елементного складу, теоретичному обґрунтуванні специфіки і напрямів її реалізації немає однозначності, тому багато питань є відкритими та дискусійними.

Метою статті є теоретичне обґрунтування вітчизняних і зарубіжних учених щодо сутності бюджетної політики та особливостей її формування.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні та зарубіжні науковці висувають різні концептуальні визначення бюджетної політики.

Найбільш поширеним є визначення, яке дуже лаконічно формулює Ц. Г. Огонь: «Бюджетна політика – це цілеспрямована діяльність держави у фінансово-бюджетній сфері» [16, с. 126]. За такого підходу вона націлена на якісну реалізацію збалансованої бюджетної стратегії в системі управління фінансами.

Інтерпретація змісту бюджетної політики О. Д. Василюком як сукупності заходів держави щодо організації та використання фінансів для забезпечення економічного і соціального розвитку [3, с. 53] стосується більше фінансової, ніж бюджетної політики, але зміст останньої розкривається через практичну діяльність держави.

І. О. Плужніков визначає бюджетну політику як сукупність пріоритетів (національних інтересів), наукових підходів і конкретних заходів щодо цілеспрямованої діяльності держави з регулювання бюджетного процесу та використання бюджетної системи для вирішення економічних і соціальних завдань країни [5, с. 177]. У такій інтерпретації бюджетна політика розглядається з позиції як соціально-політичного, так і макроекономічного ефекту, але водночас тут ототожнюються поняття «пріоритети» і «національні інтереси».

Відповідно до підходу С. О. Булгакова, Н. В. Базанова, Л. В. Єрмошенко, Н. І. Сушко сутнісні аспекти бюджетної політики розглядаються як цілеспрямована діяльність держави щодо регулювання бюджетного процесу, управління бюджетним дефіцитом, а також використання бюджетної системи для реалізації завдань економічної політики у країні [2, с. 42]. Але, змістовно визначаючи позитивні аспекти пріоритетів бюджетної стратегії,

автори не враховують вплив бюджетної політики на соціальний розвиток суспільства.

Бюджетна політика, як важлива компонента фінансової політики держави, відображає усі її фінансові відносини із суспільними інститутами та громадянами. Саме з такої позиції розглядає сутність бюджетної політики С. Фролов та підкреслює, що її формування відбувається через «...цілеспрямовані дії уповноважених органів державної влади щодо мобілізації, розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів держави (шляхом використання важелів бюджетного регулювання) у рамках існуючої законодавчо-нормативної бази з метою досягнення стратегічних соціально-економічних цілей суспільства...» [26, с. 26].

Сутність бюджетної політики як складової суспільно-економічних відносин розкриває Л. Лисяк та стверджує, що вона «...полягає у сукупності відповідних форм взаємозалежностей та взаємовпливів економічних, правових, політичних, інституційних компонентів бюджетного простору та інституційного середовища суспільства у процесі формування бюджету й використання бюджетних коштів для досягнення стратегічних цілей і основних завдань розвитку суспільства, що надасть можливість підвищити рівень збалансованості та ефективності системи бюджетного регулювання соціально- економічного розвитку країни» [12, с. 3]. Врахування інституційних аспектів у процесі реалізації бюджетної політики є важливим підґрунтям впровадження концептуальних засад сталого людського розвитку. Адже люди дотримуються відповідних соціальних законів, сформованих у суспільстві та зафіксованих у відповідних інституціях.

Водночас І. Усков вважає, що трактування сутності бюджетної політики як ефективного макроекономічного інструмента держави, спрямованого на забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів та України в цілому, є вузьким змістом цього поняття. А в широкому розумінні бюджетна політика є системою дій державних (місцевих) органів влади, спрямованою на забезпечення регулювання бюджетного процесу, бюджетної системи в умовах трансформації економіки країни, розвитку соціальної сфери [21, с. 14-15].

На думку В. Дем'янишина, бюджетна політика держави – це діяльність органів державної влади, державного управління та місцевого самоврядування з визначення стратегічної мети,

напрямів, завдань і пріоритетів розвитку бюджетних відносин та засобів бюджетної тактики для їх досягнення і застосування [4, с. 27]. Така теоретична концепція конкретизує бюджетну доктрину як вихідний критерій і головний вектор фінансування пріоритетів та проектів інноваційного спрямування.

Узагальнений підхід до трактування бюджетної політики пропонують автори економічного енциклопедичного словника С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устинко, С. І. Юрій, які вважають, що бюджетна політика – це цілеспрямована і планомірна діяльність держави щодо раціонального використання важелів бюджетного регулювання для підтримання стабільного економічного зростання у країні та досягнення стратегічних цілей суспільства [14, с. 67-68]. Таким чином, позиція авторів зводиться до визначення загальних завдань і стратегічних напрямів діяльності держави у сфері управління фінансами.

В. Федосов, В. Опарін, С. Львовчкін акцентують увагу на практичних аспектах бюджетної політики, наголошуючи, що вона спрямована на формування бюджету держави, його збалансування та розподіл бюджетних коштів, і до бюджетної політики відносять визначення засад бюджетного устрою країни, бюджетної системи та міжбюджетних відносин [22, с. 36]. За такої позиції авторів основою бюджетної політики є фінансова доктрина, сутність якої полягає в розробці основних напрямів бюджетування.

Т. Ф. Куценко бюджетно-податкову політику визначає як політику формування та регулювання державного бюджету країни; реалізацію заходів уряду, спрямованих на упорядкування державних видатків, системи оподаткування з метою впливу на економічний розвиток суспільства [10, с. 8]. Подане визначення є дискусійним, оскільки державні доходи і видатки за своїм змістом є значно ширшими поняттями, ніж доходи та видатки бюджету.

Аргументованим є також підхід Т. М. Ковальнової до характеристики бюджетної політики як до організаційно-фінансової категорії, що розкриває її сутність як науки та управлінської діяльності [8, с. 63]. Така точка зору заслуговує на увагу, позаяк у сучасних умовах трансформації економіки бюджетна політика повинна формуватись і реалізуватись на наукових засадах.

І. Я. Чугунов зазначає, що бюджетна політика передбачає визначення цілей та завдань у галузі фінансів, розробку механізму

мобілізації коштів до бюджету, вибір напрямів використання грошових засобів, управління фінансами у бюджетній сфері, регулювання економічних і соціальних процесів за допомогою фінансово-бюджетних інструментів [27, с. 96]. Таким чином, бюджетна політика концептуально формує фінансові передумови й стимули реалізації економічної політики.

Автори фінансово-кредитного енциклопедичного словника за редакцією А.Г. Грязнової вважають, що бюджетна політика – це сукупність заходів, рішень, які приймаються і здійснюються органами законодавчої та виконавчої влади, пов'язані із визначенням основних напрямів розвитку бюджетних відносин і виробленням конкретних шляхів їх використання в інтересах громадян, суспільства й держави [23, с. 125]. Подібне трактування зв'язку бюджетної політики із бюджетними відносинами розширює сферу шляхів її практичної реалізації, але зведення бюджетної політики до сукупності рішень органів влади обмежує її сутність та є дискусійним.

На думку Д. Л. Комягіна, бюджетна політика виявляється в системі форм і методів мобілізації фінансових ресурсів та їх розподілу, являє собою цілісну єдність формування і використання коштів бюджетів усіх рівнів, реалізує стратегічні цілі державної економічної політики [9, с. 43]. Отже, увага акцентується на пріоритетах бюджетної політики.

Керуючись принципом необхідної лаконічності дефініції, Н. М. Іванова пропонує визначення бюджетної політики як сукупності цілей, завдань, рішень та заходів, що приймаються і здійснюються органами влади у сфері бюджетних відносин [6, с. 16], тобто зосереджує увагу на бюджетній політиці як важливому ступені поточних і перспективних програм бюджетного управління. Таким чином, у науковій літературі наводяться різні визначення сутності бюджетної політики та варіативні інтерпретації терміну «бюджетна політика» як податково-бюджетна, бюджетно-податкова, фінансово-бюджетна, фіскальна.

У зарубіжній науковій літературі бюджетна політика часто ототожнюється з фіскальною політикою, хоч законодавство багатьох країн розрізняє поняття «бюджет» і «казна».

Західні економісти С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі фіскальну політику визначають як рішення, що ухвалюються

державними структурами щодо доходів та витрат країни [24, с. 549].

А. Селіщев стверджує, що фіскальна (бюджетно-податкова) політика – це маніпулювання державними витратами і податками для досягнення певних економічних результатів [19, с. 143].

А. Казаков та Н. Мінаєва вважають, що фіскальна політика – це бюджетна політика, спрямована на зміни сукупного попиту шляхом зміни державних видатків і податків [7, с. 195] з метою підтримання ринкової рівноваги та стимулювання національної економіки. У словнику сучасної економічної теорії Макміллана зазначено, що бюджетна політика (або фіскальна) означає використання оподаткування і державних видатків для регулювання сукупного рівня економічної діяльності [20, с. 41].

А. Борисов наводить подібне, але модифіковане трактування бюджетної політики як політики держави в галузі оподаткування та державних витрат, спрямованої по суті на підтримання високого рівня зайнятості, стабільної економіки, зростання ВВП [1, с. 86]. Таке ототожнення бюджетної політики з податково-бюджетною деякою мірою є звуженим, не конкретизує характерні ознаки й найважливіші параметри бюджетної політики як важливої складової економічної політики держави.

На формування бюджетної політики нової якості та ефективного механізму успішної реалізації її тактичних і стратегічних цілей впливають зовнішні та внутрішні чинники, які можуть сприяти економічному прогресу, стримувати пріоритетну тенденцію або суперечливо позначитися на інноваційній системі управління державними фінансами.

Концептуальною основою бюджетної політики є система принципів. У сучасній науковій літературі відсутні єдині підходи щодо трактування їх сутності.

Наприклад, Ц. Г. Огонь визначає такі основні принципи, як рівновага, спадкоємність, прозорість, ефективність, прогресивність [16].

Л. В. Лисяк до них відносить: об'єктивність; наступність; обов'язковість; гласність; раціональність; еквівалентність [11, с. 152–153].

С. Булгакова надає перевагу таким пріоритетам, як: макроекономічна збалансованість, деталізація цілей бюджетної політики, збільшення доходів через легалізацію підприємницької

ініціативи, реалістичність, відповідальність [25, с. 134-135], які мають важливе значення в системі управління фінансами.

Для досягнення цілей бюджетної політики держава використовує різні методи: аналізу ситуації (загальні, спеціальні, особливі); формування бюджетної політики (традиційні, запозичені, із незначним і тривалим лагом); реалізації бюджетної політики (регіональні, галузеві, прямі, непрямі); оцінки ефективності бюджетної політики (послідовні, періодичні, опосередковані, безпосередні) [11, с. 93]. Сучасний етап розвитку суспільства в результаті розгортання процесів глобалізації і трансформації вимагає формування бюджетної політики нової якості та ефективного механізму реалізації її стратегічних і тактичних цілей. Тому бюджетна політика повинна формуватися та втілюватися у життя на наукових засадах, відповідати соціально-економічній стратегії держави і національним інтересам суспільства.

Конкретним втіленням механізму формування бюджетної політики в Україні є «Основні напрями бюджетної політики», які розробляються і затверджуються кожного року за результатами парламентських слухань з питань бюджетної політики [26, с. 26]. Так, реалізація бюджетної політики України на 2014 рік була спрямована на підтримку основних секторів економіки, активізацію процесів модернізації національного виробництва, продовження здійснення комплексу заходів, спрямованих на поліпшення інвестиційного клімату в Україні, стимулювання експорту, зменшення рівня безробіття та підвищення рівня добробуту громадян [18].

Водночас слід зауважити, що збалансований соціо-еколого-економічний розвиток країни залежить, передусім, від бюджетної політики у сфері державних видатків. Це питання вкрай важливе у сучасних умовах обмеженості державних фінансових ресурсів. Видатки держави є об'єктивно необхідними, оскільки будь-яка функція держави може бути реалізована за умови її фінансування за рахунок коштів бюджету [13, с. 362]. Державні видатки є інструментом забезпечення справедливого розподілу державних благ із метою досягнення граничного рівня добробуту для кожного члена суспільства [17, с. 106]. Тому питання оптимізації та підвищення ефективності використання державних видатків сьогодні набувають виняткового значення.

Протягом останніх років бюджетна політика України у сфері бюджетних видатків сконцентрована саме навколо соціальних заходів. Зростання видатків бюджету на соціальні потреби відбувається навіть на фоні зниження бюджетних доходів та значного економічного спаду [15]. Соціальні видатки є важливим чинником людського розвитку. Неможливо прискорити економічне зростання, зменшуючи видатки соціального спрямування. Адже це вкладення у розвиток людського потенціалу, які можливо здійснити лише на державному рівні за допомогою, перш за все, розвинутих державних систем охорони здоров'я, освіти, соціальних гарантій. Приватні структури можуть лише доповнювати державні, але не замінювати їх.

Висновки. Сутність бюджетної політики необхідно розглядати з точки зору умов її формування.

Відповідно до наукових позицій вітчизняних і зарубіжних учених, основою бюджетної політики є бюджетні відносини, які визначають її зміст, – визначення курсу, пріоритетних завдань та стратегічних напрямів діяльності держави у сфері бюджетних грошових ресурсів.

Широке коло досліджень сутності бюджетної політики різними науковцями свідчить про неоднорідність, складність, унікальність, особливість цієї політики. Практичне впровадження наукових концепцій бюджетної політики сприятиме якісній реалізації заходів стратегічного і тактичного характеру, піднесенню економіки, фінансовій стабільності країни в найближчій та віддаленій перспективі.

Отже, формування бюджетної політики у часі збігається з процедурами, визначеними бюджетним законодавством стосовно бюджетного процесу, а тому розробку її завдань слід тісно пов'язувати із бюджетним плануванням як серцевиною бюджетного процесу.

Література

1. Борисов А.Б. Большой энциклопедический словарь / А.Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 2001. – 895 с.
2. Булгакова С.О. Казначейська система виконання бюджету / С.О. Булгакова, Н.В.Базанова, Л.В. Єрмошенко, Н.І. Сушко та ін. – К.: КДТЕУ, 2000. – 249 с.

3. Василик О.Д. Бюджетна система України / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 544 с.
4. Дем'янишин В. Теоретичні засади бюджетної політики / В. Дем'янишин // Світ фінансів. – 2007. – Вип. 1(10). – С. 19–34.
5. Засади формування бюджетної політики держави: наук. монографія / М.М. Єрмошенко, С. А. Єрохін, І. О. Плужніков, Л. М. Бабич, А. М. Соколовська, Ю.В.Чередниченко; за наук. ред. д.е.н., проф. М. М. Єрмошенка. – К.: НАУ, 2003. – 284 с.
6. Иванова Н.Г. Региональная бюджетная политика: теория, законодательство, практика / Н.Г. Иванова. – СПб.: СПб ГУЭФ, 2002. – 167 с.
7. Казаков А.П. Экономика (Микро-, макро- и прикладная экономика) / А.П. Казаков, Н.В.Минаева. – М.: ЦИППК АП, 1996. – 392 с.
8. Ковальова Т.М. Бюджет и бюджетная политика в Российской Федерации / Т.М.Ковальова, С.В. Барулин. – 2-е изд. – М.: Кнорус, 2006. – 208 с.
9. Комягин Д.Л. Словарь бюджетных терминов / Д.Л. Комягин // Право и экономика. – 1997. – № 23–24. – С. 43–46.
10. Куценко Т.Ф. Бюджетно-податкова політика: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Т.Ф. Куценко. – К.: КНЕУ, 2002. – 256 с.
11. Лисяк Л.В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України: монографія / Л. В. Лисяк. – К.: ДННУ АФУ, 2009. – 600 с.
12. Лисяк Л.В. Бюджетна політика у системі державного регулювання економіки: автореф. дис. ... д-ра. екон. наук: 08.00.08 / Л.В. Лисяк; Акад. фін. упр., н-д. фін. ін-т. – К., 2010. – 32 с.
13. Лисяк Л.В. Концептуальні засади бюджетної політики у сфері державних видатків / Л.В. Лисяк // Формування ринкової економіки в Україні: зб. наук. праць. – Вип. 19: Фінансово-економічні проблеми розвитку економіки України. – Львів: ЛНУ, 2009. – С. 358–364.
14. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: у 3 томах / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устинко, С.І. Юрій; за заг. ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – Т. 1. – 616 с.
15. Овчарова Н.В. Виконання бюджетної політики в соціальній сфері: аналіз непрямих соціальних показників / Н.В.

Овчарова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fp.cibs.ck.ua/files/1103/11onvfpi.pdf>.

16. Огонь Г. Доходи бюджету України: теорія та практика: монографія / Г. Огонь. – К.: КНТЕУ, 2003. – 580 с.

17. Осецький В.Л. Державні видатки в реалізації бюджетної стратегії соціально- економічного розвитку України / В.Л. Осецький, П.А. Мороз // Фінанси України. – 2012. – № 12. – С. 103–111.

18. Проект Постанови про Основні напрями бюджетної політики на 2014 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47168.

19. Селищев А.С. Макроэкономика / А.С. Селищев; под ред. А.С. Леусского. – СПб.: Питер, 2001. – 440 с.

20. Словник сучасної економічної теорії Макміллана / За ред. Д. Пірса; пер. з англ. – К.: АртЕК, 2000. – 640 с.

21. Усков И.В. Бюджетная политика в условиях трансформации системы местных финансов в Украине: монография / И.В. Усков. – Симферополь: ИТ «Ариал», 2012. – 452 с.

22. Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: монографія / В. Федосов, В. Опарін, С. Львовичкін; за наук. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2002. – 387 с.

23. Финансово-кредитный энциклопедический словарь; кол. авт. под общ. ред. А.Г. Грязновой. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 1168 с.

24. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. – М.: Дело, 1997. – 549 с.

25. Формування і функціонування бюджетної системи України: монографія / за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К.: Книга, 2003. – 344 с.

26. Фролов С.М. Бюджетний менеджмент і проблеми розвитку прикордонних територій: монографія / С.М. Фролов. – Суми: Вид-во СумДУ, 2010. – 317 с.

27. Чугунов І.Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання / І.Я. Чугунов. – К.: НДФІ, 2005. – 259 с.

1. Bory`sov A.B. Bol`shoj` ency`klopedy`chesky`j slovar` / A.B. Bory`sov. – М.: Kny`zhnyj my`r, 2001. – 895 s.

2. Bulgakova S.O. Kaznachejs`ka sy`stema vy`konannya byudzhetu / S.O. Bulgakova, N.V.Bazanova, L.V. Yermoshenko, N.I. Sushko ta in. – K.: KDTEU, 2000. – 249 s.
3. Vasy`ly`k O.D. Byudzhetna sy`stema Ukrayiny` / O.D. Vasy`ly`k, K.V. Pavlyuk. – K.: Centr navchal`noyi literatury`, 2004. – 544 s.
4. Dem'yany`shy`n V. Teorety`chni zasady` byudzhetnoyi polity`ky` / V. Dem'yany`shy`n // Svit finansiv. – 2007. – Vy`p. 1(10). – S. 19–34.
5. Zasady` formuvannya byudzhetnoyi polity`ky` derzhavy`: nauk. monografiya / M.M. Yermoshenko, S. A. Yeroxin, I. O. Pluzhnikov, L. M. Baby`ch, A. M. Sokolovs`ka, Yu.V.Cheredny`chenko; za nauk. red. d.e.n., prof. M. M. Yermoshenka. – K.: NAU, 2003. – 284 s.
6. Y`vanova N.G. Regy`onal`naya byudzhetnaya poly`ty`ka: teory`ya, zakonodatel`stvo, prakty`ka / N.G. Y`vanova. – SPb.: SPb GUÐF, 2002. – 167 s.
7. Kazakov A.P. Экономы`ка (My`kro-, makro- y` pry`kladnaya эконоmy`ка) / A.P. Kazakov, N.V.My`naeva. – M.: CY`PPK AP, 1996. – 392 s.
8. Koval`ova T.M. Byudzhet y` byudzhetnaya poly`ty`ka v Rossy`jskoj Federacy`y` / T.M.Koval`ova, S.V. Baruly`n. – 2-e y`zd. – M.: Knorus, 2006. – 208 s.
9. Komyagy`n D.L. Slovar` byudzhetny`x termu`nov / D.L. Komyagy`n // Pravo y` эконоmy`ка. – 1997. – # 23–24. – S. 43–46.
10. Kucenko T.F. Byudzhetno-podatkovaya polity`ka: navch.-metod. posib. dlya samost. vy`vch. dy`szcz. / T.F. Kucenko. – K.: KNEU, 2002. – 256 s.
11. Ly`syak L.V. Byudzhetna polity`ka u sy`stemi derzhavnogo regulyuvannya social`no-ekonomichnogo rozvy`tku Ukrayiny`: monografiya / L. V. Ly`syak. – K.: DNNU AFU, 2009. – 600 s.
12. Ly`syak L.V. Byudzhetna polity`ka u sy`stemi derzhavnogo regulyuvannya ekonomiky`: avtoref. dy`s. ... d-ra. ekon. nauk: 08.00.08 / L.V. Ly`syak; Akad. fin. upr., n-d. fin. in-t. – K., 2010. – 32 s.
13. Ly`syak L.V. Konceptual`ni zasady` byudzhetnoyi polity`ky` u sferi derzhavny`x vy`datkiv / L.V. Ly`syak // Formuvannya ry`nkovoyi ekonomiky` v Ukrayini: zb. nauk. prac`. – Vy`p. 19: Finansovo-ekonomichni problemy` rozvy`tku ekonomiky` Ukrayiny`. – L`viv: LNU, 2009. – S. 358–364.

14. Mochernyj S.V. Ekonomichnyj encyklopedychnyj slovnyk: u 3 tomax / S.V. Mochernyj, Ya.S. Larina, O.A. Ustyenko, S.I. Yuriy; za zag. red. S.V. Mochernogo. – L'viv: Svit, 2005. – T. 1. – 616 s.
15. Ovcharova N.V. Vykonannya byudzhetnoyi polityky v socialnij sferi: analiz nepryamyx socialnyx pokaznykiv / N.V. Ovcharova // [Elektronnyj resurs]. – Rezhy'm dostupu: <http://fp.cibs.ck.ua/files/1103/11onvfpi.pdf>.
16. Ogon` G. Doxody` byudzhetu Ukrayiny`: teoriya ta praktyka: monografiya / G. Ogon`. – K.: KNTEU, 2003. – 580 s.
17. Osecz`kyj V.L. Derzhavni vydatky` v realizaciyi byudzhetnoyi strategiyi socialno- ekonomichnogo rozvytku Ukrayiny` / V.L. Osecz`kyj, P.A. Moroz // Finansy` Ukrayiny`. – 2012. – # 12. – S. 103–111.
18. Proekt Postanovy` pro Osnovni napryamy` byudzhetnoyi polityky` na 2014 rik. [Elektronnyj resurs]. – Rezhy'm dostupu: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47168.
19. Sely`shhev A.S. Makroekonomy`ka / A.S. Sely`shhev; pod red. A.S. Leusskogo. – SPb.: Py`ter, 2001. – 440 s.
20. Slovnyk suchasnoyi ekonomichnoyi teoriiy Makmillana / Za red. D. Pirsas; per. z angl. – K.: ArtEK, 2000. – 640 s.
21. Uskov Y`.V. Byudzhetnaya polytyka v uslovyax transformacyi` sy`stemy mestnyx fy`nansov v Ukray`ne: monografy`ya / Y`.V. Uskov. – Sy`mferopol`: Y`T «Ary`al», 2012. – 452 s.
22. Fedosov V. Finansova restrukturyzaciya v Ukrayini: problemy` i napryamy`: monografiya / V. Fedosov, V. Oparin, S. L`ovochkin; za nauk. red. V. Fedosova. – K.: KNEU, 2002. – 387 s.
23. Fy`nansovo-kredy`tnyj encyklopedycheskyj slovar`; kol. avt. pod obshh. red. A.G. Gryaznovoj. – M.: Fy`nansy y`staty`styka, 2002. – 1168 s.
24. Fy`sher S. Ekonomy`ka / S. Fy`sher, R. Dornbush, R. Shmalenzy`. – M.: Delo, 1997. – 549 s.
25. Formuvannya i funkcionuvannya byudzhetnoyi sy`stemy` Ukrayiny`: monografiya / za zag. red. A. A. Mazaraki. – K.: Kny`ga, 2003. – 344 s.

26. Frolov S.M. Byudzhethny`j menedzhment i problemy` rozvy`tku pry`kordonny`x tery`torij: monografiya / S.M. Frolov. – Sumy`: Vy`d-vo SumDU, 2010. – 317 c.

27. Chugunov I.Ya. Teorety`chni osnovy` sy`stemy` byudzhethnogo reguluvannya / I.Ya. Chugunov. – K.: NDFI, 2005. – 259 s.

Рецензент Боголіб Т.М., д.е.н., професор, декан фінансово-гуманітарного факультету, завідувач кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»

02.02.2015

УДК 338.48:504(477.74)

Михайлюк Олена

ЕКОЛОГІЧНІ РИЗИКИ РОЗВИТКУ ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті висвітлюються питання розвитку рекреаційного (оздоровчого) туризму в Одеській області, характеризуються поняття: туризм, рекреація, оздоровчо-лікувальний туризм, екологічний ризик. Проводиться аналіз екологічного стану довкілля Одеської області з огляду оцінки екологічного ризику для успішного розвитку оздоровчого туризму у регіоні. Аналізується стан морської води, скидів у водойми, загрози абразії і зсувів, підтоплення земель. Пропонуються механізми підвищення якості довкілля у регіоні. Для реалізації регіональної екологічної політики використовуються такі механізми: законодавчо-правовий, управлінський, економічний. Необхідна оптимізація використання прибережних територій регіону (4-х кілометрова зона від урізу води) Чорного й Азовського морів у відповідності з екологічними нормами і пріоритетами регіону; а також прийняття закону «Про берегову зону морів».

Ключові слова: екологічні проблеми, екологічний ризик, рекреація, туризм, лікувальний туризм, оздоровчий туризм, рекреаційний туризм.

Михайлюк Елена

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ РИСКИ РАЗВИТИЯ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА В ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

В статье освещаются вопросы развития рекреационного (оздоровительного) туризма в Одесской области, характеризуются понятия: туризм, рекреация, оздоровительно-лечебный туризм, экологический риск. Проводится анализ экологического состояния окружающей среды Одесской области, оцениваются экологические риски для успешного развития оздоровительного туризма в регионе. Анализируется состояние морской воды, сбросов в водоемы, угрозы абразии и оползней, подтопления земель. Предлагаются механизмы повышения качества окружающей среды в регионе. Для реализации региональной экологической политики используются следующие механизмы: законодательно-правовой, управленческий, экономический. Необходима оптимизация использования прибрежных территорий региона (4-х километровая зона от уреза воды) Черного и Азовского морей в соответствии с экологическими нормами и приоритетами региона; а также принятие закона «О береговую зону морей».

Ключевые слова: экологические проблемы, экологический риск, рекреация, туризм, лечебный туризм, оздоровительный туризм, рекреационный туризм.

Mikhailyuk Elena

ENVIRONMENTAL RISKS OF HEALTH TOURISM IN THE ODESSA REGION

The article highlights the development of recreational (wellness) tourism in the Odessa region, characterized by the concept of tourism, recreation, wellness and medical tourism, environmental risk. The analysis of the state of the environment of Odessa region, estimated environmental risks for the successful development of health tourism in the region. Examines the state of the sea water, discharges into water, abrasion, and the threat of landslides, flooding the land. The proposed mechanism to improve the quality of the environment in the region. To implement the regional environmental policy, the following mechanisms: legislative and legal, administrative, economic. The

necessary optimization of the coastal areas of the region (4 km zone from the water) Black and Azov Seas in compliance with environmental standards and priorities of the region; and the adoption of the law "On the coastal zone of the seas."

Keywords: environmental issues, environmental risk, recreation, tourism, medical tourism, health tourism, recreational tourism.

Постановка проблеми. Туризм в Україні в останні роки набуває нових темпів розвитку, розвиваються нові види туризму. Південь України, і особливо Одеська область починають відігравати провідну роль у рекреаційному туризмі, одним з подвидів якого є оздоровчий туризм, тому, для створення конкурентних умов розвитку цього туризму необхідно оцінити усі види можливих ризиків, в тому числі і екологічні для поліпшення інвестиційної привабливості регіону.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Розвиток різних видів туризму в Одеській області широко висвітлюється вітчизняними вченими [3, 5], достатньо детально вивчаються екологічні проблеми регіону [7, але дуже мало публікацій щодо визначення екологічного ризику саме рекреаційної діяльності.

Серед **невирішених питань** важливим є визначення екологічного ризику, методів його ідентифікації, наслідків впливу на розвиток рекреації і стратегій поліпшення екологічної ситуації у регіоні.

Постановка завдання: основними завданнями наукового дослідження є виявлення основних джерел виникнення екологічного ризику для розвитку оздоровчого туризму, ідентифікація джерел антропогенного забруднення довкілля; визначення шляхів і механізмів зменшення негативного впливу на довкілля.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Для детального вивчення проблеми, слід визначитися з основними поняттями: рекреація, туризм, рекреаційний туризм, оздоровчий туризм, екологічний ризик.

Згідно Законам «Про туризм» 1995 і 2004 років [1, 2], окремого поняття «рекреаційний туризм» не існує. Залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування), їх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак існують такі

види туризму: дитячий; молодіжний; сімейний; для осіб похилого віку; для інвалідів; культурно-пізнавальний; лікувально-оздоровчий; спортивний; релігійний; екологічний (зелений); сільський; підводний; гірський; пригодницький; мисливський; автомобільний; самодіяльний тощо.

Розрізняють три форми використання часу, відведеного на рекреацію - туризм, лікування/оздоровлення та відпочинок. Поширеною є думка, що «рекреація» - поняття значно ширше, оскільки включає практично всі види діяльності людини у її вільний від роботи час, який вона проводить поза своїм постійним помешканням, тоді як «туризм» - поняття вужче і глибше, оскільки цей процес супроводжується споживанням відповідних послуг, тобто купівлею певної продукції/товару чи послуг і використанням ресурсного потенціалу території.

Метою оздоровчого туризму є профілактика захворювань і відпочинок. Він характеризується більшою тривалістю подорожі, відвідуванням меншої кількості міст і більшою тривалістю перебування в одному місці, тобто разом із проведенням дозвілля передбачає відпочинок. Виокремлення оздоровчого туризму також відповідає класифікації UNWTO. Найчастіше виділяють рекреаційний туризм, що поєднує поїздки з метою відпочинку, оздоровлення і лікування, а також відновлення і розвитку фізичних, психічних та емоційних сил. Рекреація охоплює всі види відпочинку, в тому числі санаторно-курортне лікування і туризм.

Рекреація (фр. *recreation*, пол. *rekreacja* - відпочинок, від лат. *recreatio* - відновлення сил) - відновлення чи відтворення фізичних і духовних сил, витрачених людиною в процесі життєдіяльності; рекреація включає різноманітні види діяльності у вільний час, спрямовані на відновлення сил і задоволення широкого кола особистих і соціальних потреб та запитів.

Таким чином, рекреаційний туризм - це подорож задля відпочинку, оздоровлення або лікування, яку здійснюють за безпосереднього використання природних властивостей клімату, мінеральних вод, грязей, привабливих ландшафтних та інших ресурсів.

Рекреаційний туризм поділяють на лікувальний і відпочинково-оздоровчий. Ці підвиди відмінні, але доповнюють один одного: відпочинково-оздоровчі потреби можна задовольняти

на рекреаційних об'єктах загальної спеціалізації, а лікувальні - у спеціалізованих курортних закладах.

Екологічний ризик (ЕР) – оцінка на всіх рівнях – від локального до глобального – імовірності появи негативних змін у навколишньому середовищі, викликаних антропогенним чи іншим впливом. Під екологічним ризиком також розуміють можливу міру небезпеки заподіяння шкоди природному середовищу у вигляді можливих втрат за визначений час [4].

Об'єктами оздоровчого туризму в області є: Чорне море і його пляжі, багато численні морські лимани, прісноводні озера Придунав'я, малі річки, Дністер і Дунай, лісові масиви тощо.

Стан рекреаційних ресурсів та розвиток курортних зон Одеської області. За інформацією Управління культури та туризму у 2013 році в області функціонувало 1147 об'єктів туристично-рекреаційного призначення, зокрема: 366 готелів і аналогічних засобів тимчасового розміщення та 781 заклад оздоровчого профілю, де одночасно можна розмістити понад 116 тисяч туристів і відпочиваючих.

Найбільша кількість об'єктів туристично-оздоровчого призначення зосереджена у м. Білгород-Дністровському, Кілійському, Комінтернівському, Татарбунарському та Овідіопольському районах.

Загальний обсяг капітальних інвестицій, залучених у сферу туризму і рекреації за 2013 рік склав 151,6 млн. грн. Найбільша частка від загального обсягу освоєних інвестицій прийшла на діяльність готелів та інших засобів тимчасового розміщення (81,5 млн. грн.), решта – на діяльність туроператорів, турагентів і санаторно-курортних закладів області [6].

Екологічну небезпеку для розвитку рекреації і туризму складають: неякісна питна вода, забруднення поверхневих водойм, пляжного піску, повітря тощо. За інформацією Територіального управління Держпромгірнагляду по Одеській області на 01.01.2014 р. в області налічувалося 609 об'єктів підвищеної небезпеки.

Станом на 01.01.2013 на території Одеської області налічувалося 119 підприємств, які скидають стічні води в поверхневі водойми, у тому числі 24 господарства, які здійснюють скид в канали зрошувальних систем. Основними забруднювачами є: ТОВ «Інфокс», КП «Білгород-Дністровськводоканал», КП «Водоканал» м. Арциз, КВЕП «Котовськводоканал» та інші.

На території Одеської області налічується 212 комплексів каналізаційних очисних споруд загальною проектною потужністю 1557,8 тис.м³/добу, з них 80 - розташовані на базах відпочинку, санаторіях та пансіонатах у рекреаційній зоні Білгород-Дністровського, Овідіопольського, Комінтернівського та Татарбунарського районів. З загальною кількістю каналізаційних очисних споруд 26,5 % знаходиться у незадовільному санітарно-технічному стані.

Однією з головних причин такого становища є те, що очисні споруди та каналізаційні мережі були побудовані у 70-80 роках минулого століття, на даний час вони морально та фізично застарілі і не відповідають сучасним вимогам. Аварійні ситуації на лініях каналізаційних мереж своєчасно не ліквідуються, не ведуться поточні та капітальні ремонти очисних споруд, відсутній постійний контроль за їх роботою, що призводить до забруднення земель і підземних водоносних горизонтів.

У великих приморських містах все ще існує загальносплавна мережа для відведення зливових та талих вод, яка має єдину водовідвідну мережу, призначену для відведення стоків усіх видів: побутових, виробничих, зливових і талих. Під час сильних дощів частина суміші виробничо-побутового і дощового стоку скидається у морські води через аварійні зливовипуски. Злизові та талі води із значними концентраціями забруднюючих речовин надходять до загальносплавних колекторів глибокого залягання, де змішуються з нечищеними стічними господарсько-фекальними та промисловими водами. При цьому, загальний обсяг змішаних вод настільки сильно зростає, що відвести цю суміш на очисні споруди неможливо і тому основна кількість не очищених стічно-зливових вод скидається безпосередньо до Чорного моря.

У багатьох містах комунікації комунальних колекторів знаходяться у критичному стані, що призводить до виникнення частих аварійних ситуацій на них. За 2013 рік мали місце аварії: розлив паливно-мастильних матеріалів на території акваторії 86 км р. Дунай; скид неочищених стічних вод в районі пляжу «Аркадія», м. Одеса; розлив нафтопродуктів у акваторії порту м. Рені; розлив нафтопродуктів у районі затоплення т/х «Н. Бауман», гирло р. Дунай; вибух на яхті у м. Одесі на пляжі «Отрада»; замор бичка у Тилігульському лимані; скид зворотних вод біля яхт-клубу «Совіньон»; розлив масла в акваторії Малого Аджаликського

лиману; розлив нафтопродуктів в акваторії Малого Аджаликського лиману; скупчення водоростей на узбережжі с. Приморське Кілійського р-ну; виток аміаку на судні «Гас Каламбія», порт «Южний»; розлив нафтопродуктів в акваторії Малого Аджаликського лиману (відібрано та проаналізовано 6 проб морської води на вміст нафтопродуктів); розлив нафтопродуктів в акваторії Сухого лиману Іллічівського МТП [6].

Якість морської води. З урахуванням еколого-санітарної класифікації поверхневих вод більшу частину акваторії Одеського регіону влітку можна оцінити як дуже забруднену (74% акваторії), забруднену (21%) та задовільно чисту (5%).

Води Чорного моря в межах Одеської області знаходяться під впливом значної кількості джерел антропогенного забруднення, до яких відносяться:

- стік річок, каналізаційні, господарсько-побутові і промислові скиди, зливові і дренажні стоки, змив добрив і пестицидів з полів, атмосферні опади;

- судноплавство, діяльність портів, гідротехнічне будівництво, днопоглиблення і дампінг ґрунтів, абразійне руйнування берегів, а також вторинне забруднення – надходження з донних відкладів накопичених забруднюючих речовин.

Основні екологічні проблеми чорноморських вод, у тому числі Одеської області пов'язані з їх евтрофуванням внаслідок «біогенного забруднення» та забрудненням токсичними речовинами, у першу чергу за рахунок аварійних ситуацій пов'язаних з розливом нафти і нафтопродуктів.

Евтрофікація призводить до „цвітіння” води, зменшення прозорості, формування у теплий період року в придонному шарі зон гіпоксії і аноксії вод, що призводить до загибелі придонного та донного біоценозу.

Забруднюють акваторію Одеської затоки також дві міські каналізаційні станції біологічного очищення. СБО «Північна» скидає в море близько 70% стоків (взимку - в море, влітку - в Хаджибейський лиман). Інша частина стоків з СБО «Південна» скидається в море постійно. Глибоководний випуск довжиною 4,3 км коштував 585 млн. грн. і призначений для скидання 400 тис. м³ каналізаційних та стічних вод на добу, але це вирішення питання на певний час - необхідно здійснювати глибоке очищення стоків.

Абразійно-зсувні процеси на берегових схилах промислово-міської агломерації

м. Одеси. Зберігається загроза руйнування обвалами вапняку каналізаційного відстійника і нової споруди ультрафіолетового і біологічного очищення господарчо-фекальних вод в районі Обласної інфекційної лікарні. В аварійному стані знаходяться основи опір «Тещинового мосту». На території яхт-клубу «Посейдон» продовжуються повільні пластичні зсуви порід, що призводять до деформацій будинків та інших інженерних споруд.

В результаті сильної абразії моря утворилась загроза руйнування семи будинків бази відпочинку в районі «Дачі Ковалевського». У с. Чорноморка в результаті зсувних процесів під загрозою руйнування знаходяться дачні будови СТ «Шляховик», житлові споруди причалів №№ 129, 130.

За даними Гідрометеорологічного центру Чорного та Азовського морів **повітряний басейн** міста характеризується високим рівнем забруднення атмосферного повітря з частою повторюваністю концентрацій перевищуючих ГДК.

Максимальні перевищення ГДК спостерігалися по наступних речовинах:

- фенолу – 1,0 ГДК в районі Херсонського скверу;
- пилу – 0,8 ГДК в районі Александрівського проспекту;
- окисі вуглецю – 0,8 ГДК в районі Італійського бульвару;
- формальдегіду – 1,0 ГДК, сажі – 0,9 ГДК в районі вул. Чорноморського казачтва;
- фтористого водню – 0,7 ГДК, двоокисі азоту – 0,6 ГДК в районі Автовокзалу;
- сірководню – 1,0 ГДК в районі вул. Балківської.

Висновки і рекомендації:

Для реалізації регіональної екологічної політики використовуються такі механізми: законодавчо-правовий, управлінський, економічний.

1. Законодавчо-правові механізми. Розробка законодавчої та нормативної бази щодо порядку виявлення, оцінки, інвентаризації ресурсів, придатних для туризму, їх паспортизації, реєстрації, визначення правового режиму туристичних ресурсів та маркування ресурсів, їх моніторингу на відповідність нормативним вимогам; внесення змін і доповнень до законодавства України про планування забудови територій; про інформацію в частині

інституційно-функціонального забезпечення збору, обробки, аналізу, збереження та використання і захисту інформації щодо сталого розвитку туризму.

Удосконалення механізмів резервування земель під наступне заповідання через внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України». У законодавчому порядку необхідно зафіксувати вимогу щодо відображення меж зарезервованих під наступне заповідання земель в планувально-будівельній та містобудівній документації, що потребуватиме внесення змін до Законів України „Про планування і забудову територій”, „Про Генеральну схему планування території України”

Здійснення стратегічного планування розвитку прибережних територій, розробка схеми функціонального зонування прибережної смуги з визначенням територій, придатних для різних видів господарської діяльності. Оптимізація використання прибережних територій регіону (4-х кілометрова зона від урізу води) Чорного й Азовського морів у відповідності з екологічними нормами і пріоритетами регіону. Прийняття закону «Про берегову зону морів».

2. Управлінські механізми. Визначення та впровадження в практику управління рівнів гранично допустимого екологічного навантаження для рекреаційних зон і морських акваторій; забезпечення дотримання режимів округів і зон санітарної охорони курортів, рекреаційних територій, законодавства щодо використання земель лікувально-оздоровчого та рекреаційного призначення та раціонального використання природних лікувальних ресурсів. Обов'язкове проведення державної екологічної експертизи проектів будівництва та реконструкції об'єктів у приморській зоні.

Проведення інвентаризації та паспортизації, ліквідація несанкціонованих сміттєзвалищ з дотриманням норм екологічного законодавства; забезпечення екологічно обґрунтованого поводження з пестицидами та агрохімікатами.

Постійне здійснення моніторингу довкілля, в тому числі міжнародного у межах ОЧЕС і Євро регіону «Нижній Дунай»: здійснювати щоквартальний збір і аналіз інформації якості трансграничних вод; вирішення соціально-екологічних проблем населених пунктів, розташованих навколо оз. Сасик та Придунайських озер; вирішення проблеми деградації

Куяльницького лиману; сприяння залученню недержавних інвестицій та інших позабюджетних джерел фінансування у сферу поводження з відходами.

3. Економічні механізми. Проведення інвентаризації, створення і оприлюднення реєстру вільних земельних ділянок, створення бази даних незадіяних промислових і торговельних площ місцевих підприємств, які можуть бути продані чи передані в оренду на конкурентних засадах із подальшим формуванням інвестиційних пропозицій для цільових груп інвесторів. Подальше створення «територій пріоритетного інвестиційного розвитку» із спрощеними термінами та процедурами отримання усіх документів дозвільного та погоджувального характеру.

На даний час одним з істотних чинників конкурентоспроможності регіонів на ринку інвестицій стає наявність інфраструктурно підготовлених майданчиків, найбільш поширеними організаційними формами яких є території пріоритетного розвитку (ТПР) та індустріальні парки, які, як правило, керуються самостійною управляючою компанією, яка займається орендою виробничих, офісних та складських приміщень, наданням консультацій з питань бізнесу, розвитком інфраструктури індустріального парку.

Розвиток сучасної виробничої інфраструктури передбачає:

- проведення комплексної оцінки потенційних ділянок для створення об'єктів виробничої інфраструктури, вибір ділянок: оцінка місця розташування території ділянки, оцінка забезпеченості інженерною, транспортною, енергетичною і інфотелекомунікаційною інфраструктурою, оцінка забезпеченості трудовими ресурсами, визначення основних обмежень для формування об'єкта виробничої інфраструктури;

- визначення правових обмежень на використання земельних ділянок, формування нормативно-правової концепції створення об'єктів виробничої інфраструктури;

- визначення вимог до функціонального зонування та інфраструктури в залежності від спеціалізації об'єкта виробничої інфраструктури;

- визначення пулу інвесторів та розробка механізмів залучення інвесторів;

- розробка маркетингової стратегії.

Одним з найбільш поширених механізмів підвищення інвестиційної привабливості регіонів стає створення Агенцій регіонального (інвестиційного) розвитку. Поки що вони створені тільки в обласних центрах, а необхідні в районних центрах і окремих містах.

В Одеській області і місті Одесі розроблено безліч екологічних програм, до реалізації яких потрібно залучати внутрішніх і зовнішніх інвесторів. Це: Регіональна програма збереження та відновлення водних ресурсів у басейні Куяльницького лиману на 2012-2016 роки; Програма поводження з твердими побутовими відходами в Одеській області на 2013-2017 роки; Програма формування національної екологічної мережі в Одеській області на 2005-2015 роки; Регіональна програма поводження з токсичними відходами в Одеській області на 2008-2015 роки; Регіональна програма «Питна вода Одеської області на 2010-2013 роки і від 10.09.2010 № 1170-V період до 2020 року»; Регіональна програма розвитку водного господарства Одеської області на період до 2021 року; Програма охорони і поліпшення стану навколишнього природного середовища м. Одеси на 2013-2016 роки та інші.

Література

1. «Про туризм» Закон України / Верховна Рада України; Закон від 15.09.1995 № 324/95-ВР, поточна редакція від 26.04.2014 // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
2. «Про внесення змін до Закону України "Про туризм" – Закон України / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 13, ст.180.- Документ 1282-15, поточна редакція - від 18.11.2003.- м. Київ, 18 листопада 2003 року.- N 1282-IV // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1282-15>.
3. Галасюк С.С. Возможности организации этнического туризма в Одесской области / С.С.Галасюк // Dny vědy: materiály z mezinár. konf. vědecky praktická. – Praha, 2014.
4. Касьяненко А. А. Современные методы оценки рисков в экологии: Учебное пособие. – М.: Изд-во РУДН 2008. – 271 с.
5. Нездоймінов С.Г. Аграрний туризм як фактор стратегії «зеленої» економіки // Інноваційна економіка: Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – Тернопіль: ТІ АПВ НААН України, 2012. – № 6 (32). – С. 49-53.

6. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Одеській області у 2013 році /Одеська обласна державна адміністрація. Департамент екології та природних ресурсів .- Одеса-2014 // ecolog@odessa.gov.ua

7. Хумарова Н.И. Совершенствование инструментов оценки экологических рисков на основе SWOT – анализа.- Матеріали Виїзного засідання «Ризики та загрози джерел забруднення (на прикладі Нижньодунайського регіону)», 22 жовтня 2014р., Одеса-Вилково. – О.: ІПРЕЕД НАН України, 2014р.

1. «Pro turizm» Zakon Ukrayiny / Verkhovna Rada Ukrayiny; Zakon vid 15.09.1995 # 324/95-VR, potochna redaktsiya vid 26.04.2014 // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>

2. «Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny "Pro turizm" – Zakon Ukrayiny / Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR), 2004, N 13, st.180.- Dokument 1282-15, potochna redaktsiya - vid 18.11.2003.- m. Kyiv, 18 lystopada 2003 roku.- N 1282-IV // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1282-15>.

3. Halasyuk S.S. Mozhlyvosti orhanizatsiyi etnichnoho turizmu v Odes'kiy oblasti / S.S.Halasyuk // Dny vědy: materiály z mezinár. konf. vědecky praktická. – Praha, 2014.

4. Kas'yanenko A. A. Sovremennyye metody otsenky ryskov v ekolohyy: Uchebnoe posobyе. – M.: Yzd-vo RUDN 2008. – 271 s.

5. Nezdoyminov S.H. Ahrarnyy turizm yak faktor stratehiyi «zelenoyi» ekonomiky // Innovatsiyina ekonomika: Vseukrayins'kyu naukovy-vyrobnychyu zhurnal. – Ternopil': TI APV NAAN Ukrayiny, 2012. – # 6 (32). – S. 49-53.

6. Rehional'na dopovid' pro stan navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha v Odes'kiy oblasti u 2013 rotsi /Odes'ka oblasna derzhavna administratsiya. Departament ekolohiyi ta pryrodnykh resursiv .- Odеса-2014 // ecolog@odessa.gov.ua

7. Khumarova N.Y. Sovershenstvovanye ynstrumentov otsenky ekolohycheskykh ryskov na osnove SWOT – analiza.- Materialy Vyyiznoho zasidannya «Ryzyky ta zahrozy dzherel zabrudnennya (na prykladi Nyzhn'odunays'koho rehionu)», 22 zhovtnya 2014r., Odеса-Vylkovo. – О.: IPREED NAN Ukrayiny, 2014r.

Рецензент: Ковалевський В.В., к.е.н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин Одеського національного економічного університету

11.02.2015

УДК 659.1:657

Piddubna Victoriia

DISTINCTIONS OF STRUCTURE EXPENSES ON ADVERTISING IN THE INTERNET

The transformations of economy in Ukraine that is happening due to globalization, allows society to form new branches in traditionally conservative spheres of activity. Gradually, in separate under branch, the internet advertisement allocated in new branch and its volume grows constantly. In turn, the internet - advertising are changing, transformed and (respectively the costs are growing), as a result there is need for system researches of costs accounting in separate advertising types for the internet. Teamwise with staff of Odessa advertising company "Inspire metamarketing", the author studied how to distinguish in practice the structure of publicity expenses, depending on the life period of an advertising product.

Keywords: expenses, marketing communications, Internet, advertiser, producer of advertising, distributor of advertising, contextual advertising, banners, video advertising, brand.

Піддубна Вікторія

ВІДМІННОСТІ СТРУКТУРИ ВИТРАТ НА РЕКЛАМУ В ІНТЕРНЕТІ

Перетворення економіки України, що відбуваються у наслідок глобалізації, дозволяють суспільству формувати нові галузі в традиційно консервативних сферах життєдіяльності. Поступово в окрему підгалузь виділяється реклама в Інтернеті і її об'єм постійно зростає. У свою чергу Інтернет - рекламні засоби видозмінюються, трансформуються і (відповідно зростають витрати на рекламні заходи), виникає потреба в системних дослідженнях обліку витрат на окремі види реклами в Інтернеті. Спільно із співробітниками Одеської рекламної фірми "Inspire metamarketing", автором

проведено вивчення як на практиці складаються відмінності структури витрат на рекламу залежно від періоду життя рекламного продукту.

Ключові слова: витрати, маркетингові комунікації, інтернет,рекламодавець, виробник реклами, розповсюджувач реклами, контекстна реклама, банери, відео реклама, бренд .

Поддубная Виктория

ОТЛИЧИЯ СТРУКТУРЫ ЗАТРАТ НА РЕКЛАМУ В ИНТЕРНЕТЕ

Преобразование экономики Украины, происходящих вследствие глобализации, позволяют обществу формировать новые отрасли традиционно консервативных сферах жизнедеятельности. Постепенно в отдельную подотрасль выделяется реклама в Интернете и ее объем постоянно растет. В свою очередь Интернет - рекламные средства видоизменяются, трансформируются и (соответственно растут расходы на рекламные мероприятия), возникает потребность в системных исследованиях учета расходов на отдельные виды рекламы в Интернете. Совместно с сотрудниками Одесской рекламной фирмы "Inspire metamarketing", автором проведено изучение как на практике состоят различия структуры расходов на рекламу в зависимости от периода жизни рекламного продукта.

Ключевые слова: расходы, маркетинговые коммуникации, интернет, рекламодатель, производитель рекламы, распространитель рекламы, контекстная реклама, баннеры, видео реклама, бренд.

Statement of a problem. The actuality of research of costs on advertising in the internet is grounded by strengthening role such type of advertising in marketing and communication systems, which is determine by its advantage, possibility to change the content of advertisement, orientation on target group, combination of visual and acoustic forms of information, feedback with advertiser and consumer.

Analysis of the last researches and publications: The problem of cost accounting in domestic literature was studied very deeply and it was also disclose in many scientific works. Majority of scientists consider that expenses – are assets, that are quite deeply studied and opened in works of many authors. Most of scientists consider that expenses are

assets (or economic resources, money, property, etc.) which are used partially or completely. [1, page 29; 2, page 33; 3, page 37; 4, page 17]. Certain authors define concept of expenses and economic category and accounting element. [5, page 56].

Nowadays many works on this topic, which are designed to determine marketing costs in the internet, that witnesses about availability of science interest to solution. Topic of scientific aspect of merchandising in the internet marketing in Bochulya T. [6, page 22] work disclose most fully. In work of Gura N. [7, page 274] the system of the cost accounting on advertising was described in details. The addition on to this system it can also be a work [8, page78], where it is proposed to exclude the cost on brand developing - name of product ,which should take into account the infernal culture of company- customer and cultural property, which are offered to manage in the cost accounting [9, page37].

Part of a common problem unresolved earlier: For the customer of advertising product and for advertising company the price of development of a web page is becoming increasinly significant component of economic result. In terms of Ukraine economic integration in EU, saturation of the market with imported goods, competitive struggle is a powerful factor in the expansion of advertising. The opportunity of the internet, allow to turn it into interactive global advertising, due to which the advertiser can be sure, that his products will see millions of people. Internet advertising market participants are concerned about the issue of advertising budget, correctness of determination and accounting of cost, evaluating of the effect from advertising. This is due to necessity of analysis of special kind of costs, internet to every specific period of life - cycle of promotional product.

Article purpose –Analysis of the impact conditions of the life - cycle of promotional product to composition and structure of costs.

Main materials of research: For the analysis of advertising cost in the internet, first of all, we should find out what these advertising materials are. In this area it is possible to allocate such participants of the advertising market: advertiser, producer of advertising, distributor of advertising and consumer.

The advertising in the internet is distributed on banners, contextual advertising and video advertising. Until recently banners occupied the largest share in the internet advertising. They gradually are supplanted by a contextual advertising, which can be directed on target group,

concrete region, concrete interests of the internet users. Costs of the contextual advertising are considered more conveniently, that allows to control the budget and to determine exactly how and when that has been spent the expenditures on what how and when the made investments were spent. Video advertising differs by dialogicity and emotionality, possibility to interact with consumer. To the main websites, where the advertising is published, it is possible to attributed to: promo-sites, portals and corporate sites. That site may have got an account, which is the place of user, where it is place displaying stored in a computer system a set of data necessary for his identification and order with information on purchases is displayed.

The customer and the manufacturer aspire to make the cost of any type of advertising (banners, a contextual advertising, video advertising) to produce the maximum effect.

Table 1 shows result of analysis of the cost of promotional activities in the internet of which were held by the Odessa advertising company "Inspire metamarketing". Following the results of work, in the first half of the 2014 year the cost are displayed on periods of life - cycle of advertising products.

Table 1

Promotional expenses in the internet which are divided in types and periods of life-cycle (as a percentage of total)

Periods of life cycle of the advertising tool	Types of the advertising tool			
	Banners	Contextual advertising	Video advertising, including:	
			animation	movies
Developing	2,0	10,0	60,0	20,0
Production	2,0	10,0	35,0	75,0
Distribution and support of the site	96,0	80,0	5,0	5,0
Recycling	0,0	0,0	0,0	0,0
In total expenses by each category	100	100	100	100

Specific types of expenses, which are characteristic for each concrete life cycle period (significantly different in every type of an advertising product). So the costs of advertising product development, sketches, brand, text, tables and schedules for the site, compensation to workers, which where occupied in development of product for animation three times exceed similar expenses for movies, six times – for a contextual advertising and by thirty times – for banners. During

production the promotional costs of acquisition of materials for product debugging of the site, depreciation of fixed assets and current assets for movies are exceeded by similar expenses for animation, seven times – for a contextual advertising and by thirty seven times – for banners twice. For the Internet advertising distribution period allocation of costs on payment of a hosting, updating of the site by the web designer, compensation to the workers extending an advertising product looks absolutely in a different way. For banners they are 20% more than for a contextual advertising and in twenty times more than for movies and animation. Such distinction is caused by placement of the site in the internet (called hosting) and its maintenance (service) – administration, performance of backup copies, creations of new links, performance of checks of safety, placement of new information materials, that is the current costs of maintenance of work of the site have the greatest volume for banners. Unlike of other types of advertising products, in the internet for the utilization period practically there are no costs and compensation of workers, which were occupied in utilization of an advertising product.

Distribution of the internet advertising does not pass the property right to advertising to customer and, of course, it influences in features of accounting. Advertising in the internet can not be a benefit and it can not be used for personal needs. For the advertiser these expenses are connected with economic activity, increasing in obligations which can lead to reduction of own capital and are necessary to carry to other expenses of operating activities (distribution costs). Tax obligations when you make payment documents from manufacturer and distributor of advertising should be considered in separate line. If the copyright of the web site becomes the property of the customer, that it is reflected in tax accounting and bookkeeping as an intangible asset, followed by depreciation. In tax accounting, the expenses on acquisition or creation of the web site do not join in expenses for tax accounting. They are the subject to amortization as intangible assets. Tax payer on advertising is an advertiser producer and distributor.

Conclusions and prospects of further research: The structure of publicity expenses in the internet has got significant differences from other types of advertising. First of all, there are completely no costs on utilization of advertising this type of. Costs on sketch development brand, acquisition production of advertisement, site debugging, hosting payment, updating depreciation of fixed assets and current assets,

compensation for workers are differed by tens of times depending on the concrete period of the life cycle.

For management decisions the customer promotional products can not only consider issues in the study of increase in sales, but at the same time, using results of our research for each type of internet advertising lifespan of certain produce advertising based on the maximum effect on investments.

Existing practical approaches of the costs accounting for online advertising does not account specifics of this tool behind the level of its organization other subsectors of marketing communications and extant of growth on this market. The cost of advertising on the internet his not a new accounting object of reflection. However in our opinion, for further research is to identify the characteristics of accounting for online advertising scientific understanding of the factors causing such significant differences that will improve accounting, and their full to reveal effect on the investment of funds in the various types of advertising tools.

Література

1. Адаменко, Т.М. Затраты и расходы предприятия как объект управления. Т.М. Адаменко [Электронный ресурс] – Режим доступа:

http://www.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Emp/2009_21/63Adam.htm

2. Гринченко, А.В. Разграничение понятий расходы, затраты, расходы и потери. А.В. Гринченко .Экономический форум. 2012 № 3 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/ekfor/2012.3/1.pdf

3. Дерий В. Термин "расходы" и его трактовка для нужд учета и контроля В. Дерий Галицкий экономический вестник. – 2010. – № 1(26). – С. 154-160.

4. Ильченко, Л.Б. Учет и анализ затрат на производство (на материалах предприятий пищевой промышленности Украины): автореф. дис. канд. эконом. наук: спец. 08.06.04 "Учет и аудит" /Л.Б. Ильченко. – К., 2006. – 19 с.

5. Скрыпник М.И. Определение сущности понятий «расходы» и «затраты». / М.И.Скрыпник // Международный сборник научных трудов. – 2003. – Выпуск 2 (17). – С. 308 - 312.

6. Бочуля Т. Учетно-информационный аспект товародвижения в системе электронной торговли. Бухгалтерский учет и аудит. / Т. Бочуля. – 2013. – № 4. – 57 с.

7. Гура Н.А. Учет видов экономической деятельности / Н.А. Гура. – К.: «Центр учебной деятельности» - 2010. – 390 с.

8. Demetris Vrontis. Strategic assessment: the Importance of Branding in the European Beer market. British Food Journal, 1998. – № 100(2). – С.76-80.

9. Urde M. Core Value-based Corporate Brand Building. European Journal of Marketing, 2003. – № 7. – С. 37.

1. Adamenko, T.M. Zatraty y` rasходы predpny`yaty`ya kak ob`yekt upravleny`ya. T.M. Adamenko [Электронный ресурс] – Rezhy`m dostupa:

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Emp/2009_21/63Adam.htm

2. Gry`nchenko, A.V. Razgrany`cheny`e ponyaty`j rasходы, zatraty, rasходы y` potery`. A.V. Gry`nchenko .Экономы`chesky`j forum. 2012 # 3 [Электронный ресурс]. - Rezhy`m dostupa: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/ekfor/2012.3/1.pdf

3. Dery`j V. Termyn "rasходы" y` ego traktovka dlya nuzhd ucheta y` kontrolya V. Dery`j Galy`czky`j эконоmy`chesky`j vestny`k. – 2010. – # 1(26). – S. 154-160.

4. Y`I`chenko, L.B. Uchet y` analy`z zatrat na proy`zvodstvo (na matery`alax predpny`yaty`j py`shhevoj promyshlennosty` Ukray`ny): avtoref. dy`s. kand. ekonom. nauk: specz. 08.06.04 "Uchet y` audy`t" /L.B. Y`I`chenko. – K., 2006. – 19 s.

5. Skrypny`k M.Y`. Opredeleny`e sushhnosty` ponyaty`j «rasходы» y` «zatraty». / M.Y`.Skrypny`k // Mezhdunarodnyj sborny`k nauchny`x trudov. – 2003. – Выпуск 2 (17). – S. 308 - 312.

6. Bochulya T. Uchetno-y`nformacy`onnyj aspekt tovarodvy`zheny`ya v sy`steme elektronnoj trgovly`. Buxgaltersky`j uchet y` audy`t. / T. Bochulya. – 2013. – # 4. – 57 s.

7. Gura N.A. Uchet vy`dov эконоmy`cheskoj deyatel`nosty` / N.A. Gura. – К.: «Centr uchebnoj deyatel`nosty`» - 2010. – 390 s.

Рецензент: Ковалевський В.В., к.е.н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин Одеського національного економічного університету

27.01.2015

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗРАХУНКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА

У статті розглянуто особливості методичних підходів до розрахунку економічної ефективності виробництва підприємств, які представлені в сучасній економічній літературі. Виділено дві основні системи критеріїв оптимізації, які принципово розрізняються, та про одну комбіновану, що поєднує у собі основні критерії перших двох систем. Розглянуто підхід, який дозволяє здійснювати однозначний вимір рівня ефективності виробництва та створити статистично достовірну систему показників для виміру, оцінки й аналізу економічної ефективності виробництва в цілому і його елементів зокрема. На основі аналізу існуючих підходів запропоновано дослідження ефективності виробництва поряд із ефективністю використання фінансових коштів.

Ключові слова: ефективність, економічна ефективність, вимірювання, показники, виробництво

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ ПО РАСЧЕТУ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА

В статье рассмотрены особенности методических подходов к расчету экономической эффективности производства предприятий, которые представлены в современной экономической литературе. Выделены две основные системы критериев оптимизации, которые принципиально различаются, и одна комбинированная, которая совмещает в себе основные критерии первых двух систем. Рассмотрен подход, который позволяет осуществлять однозначное измерение уровня эффективности производства и создать статистически достоверную систему показателей для измерения, оценки и анализа экономической эффективности производства, в целом и ее отдельных элементов. На основе анализа существующих подходов предложено исследование эффективности производства вместе с эффективностью использования финансовых средств.

Ключевые слова: эффективность, экономическая эффективность, измерение, показатели, производство

Cherner Oleg

RESEARCH OF THE METHODOLOGICAL APPROACHES TO CALCULATION OF ECONOMIC EFFICIENCY OF PRODUCTION

The article describes the features of methodological approaches to the calculation of economic efficiency of enterprises, which are represented in the modern economic literature. Two main system of criterion optimization that differ fundamentally from each other, and one combined system, which combines the basic criterion of the first two systems are highlighted in the article. The article studies an approach that allows for an unambiguous measurement of the level of production efficiency and creates a statistically significant indicator system for measuring, evaluating and analyzing the cost-effectiveness of production as a whole and its individual elements. It is proposed to study the efficiency of production, together with effective use of funds, on the basis of the analysis of existing approaches.

Keywords: efficiency, economic efficiency, calculation, indicators, manufacture

Постановка проблеми. Проблема ефективності виробництва завжди посідала важливе місце серед актуальних проблем економічної науки. Це пояснюється тим, що забезпечення ефективної роботи господарської системи є основним завданням економічної науки. Зацікавленість нею виникає на різних рівнях управління економікою — від власників приватного підприємства до керівників держави.

В умовах формування та розвитку ринкових відносин центр господарської діяльності зміщується до первинної ланки економічної системи — підприємства. При цьому у ринковій економіці виживають лише ті підприємства, які найбільш правильно і компетентно зрозуміли вимоги ринку, організували виробництво конкурентоспроможної продукції, послуг, що користуються попитом, уміло здійснюють мотивацію висококваліфікованої творчої праці персоналу. Щоб зробити висновки про ефективність діяльності треба отримати комплексну оцінку кінцевих результатів діяльності підприємства, тобто використання основних і оборотних фондів, трудових і фінансових

ресурсів та нематеріальних активів за певний період часу. Таку комплексну оцінку основної ланки підприємства дає визначення ефективності виробництва.

Метою роботи є дослідження методичних підходів до розрахунку економічної ефективності виробництва.

Основні результати.

Завдання визначення ефективності виникає в різних ситуаціях, і його раціональне вирішення в конкретних умовах передбачає застосування тих або інших підходів чи методик.

З'ясуємо те, у якому напрямку повинні змінюватись показники ефективності виробництва або єдиний інтегральний показник. При всьому різноманітті методичних підходів реально можна говорити лише про дві основні системи критеріїв оптимізації, які принципово розрізняються, та про одну комбіновану, що поєднує у собі основні критерії перших двох систем:

- 1) максимізація результату при фіксованих витратах (ресурсах);
- 2) мінімізація витрат (ресурсів) при фіксованому результаті;
- 3) оптимізація (найчастіше максимізація) співвідношення витрат і результатів, як правило, з додатковим урахуванням інших показників ефективності (у тому числі й натуральних).

В українській практиці, так само як і у світовій найбільш всього використовують саме критерій максимізації.

У визначенні показників ефективності науковці пішли різними шляхами. Представники одного з них вважають за доцільне нехтувати необхідністю отримання єдиної оцінки і будувати систему показників ефективності. А остаточний висновок, на їхню думку, має зробити експерт, який аналізує цю систему показників, ураховує певні неформальні обставини, власний досвід, можливо, інтуїтивні міркування, прогнози і на базі всього цього зробить висновок. Інші вчені пропонують відразу обмежити множину факторів впливу і визначати комплексний показник ефективності. Є, звичайно, і певні компромісні підходи. Так, наприклад, відомі методики, в яких спочатку визначається система показників, а потім до неї застосовуються певні правила згортання для отримання інтегральної оцінки. Серед прибічників єдиного показника є такі, котрі будують настільки складний комплексний показник, що він за широтою охоплення вхідних параметрів

фактично не поступається системам показників. Крім того, розроблені й ситуаційні алгоритми, які дають змогу обирати той чи інший комплексний показник на базі попереднього аналізу певних характеристик підприємства.

В рамках статті ми не можемо привести всі методичні підходи. Тому розглянемо найбільш розповсюджені. Досить обґрунтовано представлена система показників у Віноградова Н.В. [5, с. 544], згідно з якою можна оцінити ефективність виробництва, щоправда у харчовій промисловості. Ця система складається з наступних показників:

- рентабельність виробництва та продукції;
- коефіцієнт ефективності та строк окупності капітальних вкладень;
- приведені витрати на одиницю продукції (чи приведена собівартість);
- продуктивність праці та поліпшення умов праці;
- якість продукції.

Дещо по іншому представлена система показників у Кулішова В.В. [2, с. 163]. Він відмічає, що “на рівні підприємства система показників економічної ефективності включає показники ефективності використання ресурсів і ефективності витрат”, тобто якби умовно виділяє дві підгрупи. Система показників ефективності виробництва складається з: показники рентабельності продукції та витрат; рентабельності капіталу; виробництво й реалізацію продукції на 1 грн. витрат; показники ефективності використання окремих видів ресурсів: трудових ресурсів - ріст продуктивності праці, частка приросту продукції за рахунок росту продуктивності праці, економія живої праці; основних засобів, оборотних коштів і капітальних вкладень - фондвіддача, оборотність обігових коштів, питомі капітальні вкладення; матеріальних ресурсів - матеріалоемність і матеріаловіддача.

Заслуговує уваги аналіз офіційно визнаної радянської системи показників, представлений у монографії Цигічко О.М. [6, с. 206] та розроблена їм нова система показників. Ми представимо лише порівняльну таблицю двох систем показників та зробимо висновки про вклад Цигічко О.М. у розвиток теорії ефективності виробництва (таблиця 1).

Система показників ефективності

Пропонуєма Цигічко О.М.	Використовуєма у радянські часи
Узагальнюючі показники	
Темпи зниження: витрат на 1 грн. товарної продукції; трудомісткості продукції; зарплатоємність продукції; фондоємність продукції; питомої величини нормованих оборотних коштів; матеріалоемності продукції; питомих витрат найважливіших видів матеріальних ресурсів у натуральному вираженні; витрат усього стосовно витрат на паливо й енергію	Зростання виробництва (робіт) у вартісному вираженні Виробництво продукції на 1 грн. витрат Відносна економія: основних виробничих фондів; нормованих оборотних коштів; матеріальних витрат (без амортизації); фонду оплати праці Рентабельність як відношення прибутку від основної діяльності до середньорічної вартості ОВФ і нормованих оборотних коштів
<i>Показники підвищення ефективності використання праці</i>	
Темп росту продуктивності праці Виробництво нової продукції на одного працівника	Темп росту продуктивності праці Частка приросту продукції за рахунок підвищення продуктивності праці Економія живої праці – річних працівників
Показники підвищення ефективності використання ОФ, оборотних коштів і капітальних вкладень	
Співвідношення темпів приросту продуктивності і фондоозброєності праці Темп росту фондівдачі Строк окупності введення нових ОВФ Питомі капітальні вкладення на одиницю ВП, яка вводиться Питомі капітальні вкладення на приріст продукції	Фондовіддача Виробництво продукції на 1 грн. середньорічної вартості нормованих оборотних коштів Приріст оборотних коштів до приросту товарної продукції Строк окупності капітальних вкладень
Показники підвищення ефективності поточних витрат Збільшення виробництва товарної продукції на 1 грн. витрат Збільшення виробництва чистої продукції на 1 грн. витрат Прибуток на 1 грн. витрат (собівартості) Відношення прибутку до фонду заробітної плати Випередження темпів приросту продуктивності праці темпів приросту середньої заробітної плати Збільшення виробництва товарної продукції щодо витрат на сировину й основні матеріали	Показники підвищення ефективності використання матеріальних ресурсів Матеріальні витрати (без амортизації) на 1 грн. товарної продукції (робіт) Витрати найважливіших видів матеріальних ресурсів у натуральному вираженні: на 1 грн. товарної продукції (робіт); на 1 грн. чистої продукції Відношення темпів приросту матеріальних витрат (без амортизації) до темпів приросту товарної продукції

Система показників ефективності виробництва (діяльності), яку побудував Покропивний С.Ф., включає кілька груп:

- 1) узагальнюючі показники ефективності виробництва (діяльності);
- 2) показники ефективності використання праці (персоналу);
- 3) показники ефективності використання виробничих (основних та оборотних) фондів;
- 4) показники ефективності використання фінансових коштів

(оборотних коштів та інвестицій).

Кожна з цих груп включає певну кількість конкретних абсолютних чи відносних показників, що характеризують загальну ефективність господарювання або ефективність використання окремих видів ресурсів (табл. 2).

Таблиця 2

Система показників ефективності виробництва (діяльності), запропонована Покропивним С.Ф.

Узагальнюючі показники	Показники ефективності використання		
	праці (персоналу)	виробничих фондів	фінансових коштів
<ul style="list-style-type: none"> • Рівень задоволення потреб ринку • Виробництво чистої продукції на одиницю витрат ресурсів • Прибуток на одиницю загальних витрат • Рентабельність виробництва • Витрати на одиницю товарної продукції • Частка приросту продукції за рахунок інтенсифікації виробництва • Народногосподарський ефект зростання одиниці продукції 	<ul style="list-style-type: none"> • Темпи зростання продуктивності праці • Частка приросту продукції за рахунок зростання продуктивності праці • Відносне вивільнення працівників • Коефіцієнт зростання корисного фонду робочого часу • Трудомісткість одиниці продукції • Зарплатомісткість одиниці продукції 	<ul style="list-style-type: none"> • Загальна фондовіддача (за обсягом продукції) • Фондовіддача активної частини основних фондів • Рентабельність основних фондів • Фондомісткість одиниці продукції • Матеріаломісткість одиниці продукції • Коефіцієнт використання найважливіших видів сировини й матеріалів 	<ul style="list-style-type: none"> • Оборотність оборотних коштів • Рентабельність оборотних коштів • Відносне вивільнення оборотних коштів • Питомі капітальні вкладення (на одиницю приросту потужності або продукції) • Рентабельність інвестицій • Строк окупності вкладених інвестицій

Досить добре та обґрунтовано розроблена система показників у іншого економіста-вченого – д.е.н. Шегди А.В. У його системі показників ефективності виробництва виділяються такі групи показників [1, с. 287].

- ефективності використання основних фондів;
- ефективності використання оборотних фондів;
- ефективності використання праці (трудових ресурсів);
- ефективності використання капітальних вкладень;
- узагальнюючі показники ефективності діяльності підприємства.

Порівняння системи показників, яку пропонує Покропивний С.Ф. та Шегда А.В. дає змогу дійти висновку, що останній автор пропонує меншу кількість показників, насамперед узагальнюючих. Це, з одного боку є позитивним, тому що це є більш зручним для аналізу, порівняння показників у тенденції та ін., але з іншого боку

система показників, яку пропонує Покропивний С.Ф. є статистично більш точною за рахунок наявності більшої кількості показників.

Крім наведених вище систем показників ефективності виробництва в економічній літературі пропонується розрахунок комплексного показника ефективності [3, с. 28]. Він може бути точною ілюстрацією твердження, що намагання побудувати адекватний єдиний показник ефективності зрештою призводить до появи досить громіздких формул. Розраховується цей показник за наступною формулою:

$$A = p \cdot N \cdot \Pi \cdot \frac{v \cdot U \cdot \Pi}{K \left(\frac{1}{T} + E_n \right) + P + Z},$$

де A — проміжний показник комплексної оцінки діяльності підприємства, що розраховується за однією номенклатурно-асортиментною позицією продукції, яка випускається;

N — обсяг виробництва продукції в натуральному виразі за однією номенклатурно-асортиментною позицією продукції, що випускається;

p — коефіцієнт, що характеризує ступінь доведення до споживачів придатної продукції із загального обсягу її виробництва і враховує втрати на виробництві та остаточне псування у сфері обігу;

V — нормативно-постійний (стандартизований) коефіцієнт, що враховує організаційно-технічний рівень виробництва з огляду на прогресивність продукції та рівень її якості і що дає змогу натурально-вартісну характеристику продукції перевести в безрозмірну величину;

U — ступінь якості одиниці потреби, що задовольняється, яка враховує характер, перелік, кількість, відносну цінність задоволених даним виробом потреб;

Π — річна фактична продуктивність одиниці продукції або еквівалентний їй показник корисного ефекту;

T — термін придатності одиниці продукції;

K — витрати на виробництво одиниці продукції;

P — середньорічні витрати на всі види ремонтних робіт та технічне обслуговування одиниці продукції;

Z — середньорічні витрати на експлуатацію одиниці продукції.

Саме відштовхуючись від цього д.е.н. Осіповим П.В. розроблений методичний підхід до оцінки ефективності

виробництва, автором якого є Осіпов П.В. [4, с. 19]. На нашу думку цей підхід насамперед найбільш відповідає вимогам, яким повинна відповідати система показників ефективності виробництва. Крім того, він дозволяє здійснювати не тільки однозначний вимір рівня ефективності, але і створити на цій основі статистично достовірну систему показників для виміру, оцінки й аналізу економічної ефективності виробництва в цілому і його елементів зокрема.

Статистичне достовірне система показників економічної ефективності витрат виробництва ґрунтується на узагальнюючому показнику - витрат на гривню зробленої продукції (ЕП), що розчленовується без залишку на три часткових показника ефективності витрат елементів виробництва - матеріалоємність (МЄ), трудомісткість (ТЄ) і фондоємність (ФЄ).

$$ЕП=В/ВП=М/ВП+ВТ/ВП+А/ВП=МЄ+ТЄ+ФЄ$$

де В-витрати на виробництво продукції, ВП - обсяг зробленої продукції, М - витрати сировини і матеріалів, ВТ - витрати по оплаті праці і змісту персоналу, А - амортизаційні відрахування. Економічна ефективність оборотних виробничих фондів, наприклад, може бути представлена наступним вираженням:

$$МЄ=М/ВП=1/Ц \cdot 1/К_{ВП} \cdot ООП \cdot С_{ок} \cdot В_{см},$$

де ВП- обсяг виробленої продукції в грошовому вимірі,

М- вартість спожитих сировини і матеріалів на виробництво продукції;

Ц - середня ціна одиниці продукції;

$K_{ВП}$ - коефіцієнт використання виробничої потужності;

ООП- оснащеність одиниці потужності оборотними коштами;

Сок - коефіцієнт структури оборотних коштів;

$V_{см}$ - питома вага сировини і матеріалів у вартості оборотних коштів.

Цей методичний підхід дозволяє розрахувати можливе зниження витрат на гривню зробленої продукції: $\Delta ЕП = ЕП - ЕП_{м}$, або можливе зниження витрат елементів виробництва на гривню товарної продукції: $\Delta МЄ = МЄ - МЄ_{м}$, $\Delta ТЄ = ТЄ - ТЄ_{м}$, $\Delta ФЄ = ФЄ - ФЄ_{м}$.

Потік коштів, що надходять на підприємство, - дохід — визначається кількістю реалізованої продукції і ціною, за якою продається одиниця продукції. Потік коштів, що виходять з підприємства обумовлений витратами на виробництво і реалізацію одиниці продукції. Успіх роботи фірми в остаточному підсумку

обумовлений балансом фінансових коштів, що надходять на підприємство і виходять з нього. При позитивному балансі фірма отримує прибуток. Звідси ефективність виробництва тісно пов'язана з ефективністю використання фінансових коштів.

Висновок. З методичного підходу, розробленого в ОНАХТ видно, що використання системи приватних показників та узагальнюючого, заснованих на співвідношенні витрат елементів виробництва і результату виробничої діяльності дозволяє аналізувати стан економічної ефективності в динаміці, зіставляти результати ефективної і не ефективної діяльності, а також розкривати причини, що визначили динаміку ефективності.

На наш погляд, необхідно розрізняти ефективність виробництва та ефективність діяльності підприємства. Остання повинна враховувати ефективність виробництва та ефективність використання фінансових коштів.

Література

1. Економіка підприємства: Навч. посіб. / за заг. ред. А.В. Шегди. – К.: Знання-Прес, 2002. – 335 с.
2. Кулішов В.П. Економіка підприємства / В.П. Кулішов. – К., 2002. – 214 с.
3. Кулик А. Принципи визначення економічної ефективності виробництва та використання нової техніки / А. Кулик // Економіст. – 2001. – С. 28-29.
4. Осіпов П.В. Методичні положення виміру економічної ефективності виробництва / П.В. Осіпов // Економіка: проблеми теорії і практики. – ДНУ, 2001. – С.19-26.
5. Экономика пищевой промышленности / Под ред. проф. Виноградова Н.В. – М., 1976. – 556 с.
6. Цигічко О.М. Новий механізм формування ефективності / О.М. Цигічко. – М.: Економіка, 1990. – 470 с.

1. Ekonomika pidpry`yemstva: Navch. posib. / za zag. red. A.V. Shegdy`. – K.: Znannya-Pres, 2002. – 335 s.
2. Kulishov V.P. Ekonomika pidpry`yemstva / V.P. Kulishov. – K., 2002. – 214 s.
3. Kuly`k A. Pry`ncy`py` vy`znachennya ekonomichnoyi efekty`vnosti vy`robny`chtva ta vy`kory`stannya novoyi texnyky` / A. Kuly`k // Ekonomist. – 2001. – S. 28-29.

4. Osipov P.V. Metody`chni polozhennya vy`miru ekonomichnoyi efekty`vnosti vy`robny`cztva / P.V. Osipov // Ekonomika: problemy` teoriiyi i prakty`ky`. – DNU, 2001. – S.19-26.

5. Экономы`ка py`shhevoj promыshlennosty` / Pod red. prof. Vy`nogradova N.V. – M., 1976. – 556 s.

6. Cy`gichko O.M. Novy`j mexanizm formuvannya efekty`vnosti / O.M. Cy`gichko. – M.: Ekonomika,1990. – 470 s. 1. Ekonomika pidpry`yemstva: Navch. posib. / za zag. red. A.V. Shegdy`. – K.: Znannya-Pres, 2002. – 335 s.

2. Kulishov V.P. Ekonomika pidpry`yemstva / V.P. Kulishov. – K., 2002. – 214 s.

3. Kuly`k A. Pry`ncy`py` vy`znachennya ekonomichnoyi efekty`vnosti vy`robny`cztva ta vy`kory`stannya novoyi texnyk` / A. Kuly`k // Ekonomist. – 2001. – S. 28-29.

4. Osipov P.V. Metody`chni polozhennya vy`miru ekonomichnoyi efekty`vnosti vy`robny`cztva / P.V. Osipov // Ekonomika: problemy` teoriiyi i prakty`ky`. – DNU, 2001. – S.19-26.

5. Экономы`ка py`shhevoj promыshlennosty` / Pod red. prof. Vy`nogradova N.V. – M., 1976. – 556 s.

6. Cy`gichko O.M. Novy`j mexanizm formuvannya efekty`vnosti / O.M. Cy`gichko. – M.: Ekonomika,1990. – 470 s.

Рецензент: Балджи М.Д., д.е.н., зав. кафедри економіки та управління національним господарством Одеського національного економічного університету

17.01.2015

УДК 330.341.1:332 (477)

Чумак Олена, Федорченко Ольга

ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу особливостей інноваційного розвитку регіонів в сучасних умовах, проблемам і шляхам оптимізації на інноваційній основі структурної організації регіональних промислових комплексів в Україні, дослідженню проблем раціонального та ефективного використання існуючого науково-технічного, ресурсного та інноваційного потенціалу кожного регіону, зокрема Запорізької області, для підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки. В роботі показано

роль кластерного підходу у забезпеченні прискореного розвитку економіки України на основі інноваційних регіональних кластерів; визначено основні організаційно-економічні заходи щодо регіональних структурних змін в національній економіці в умовах переведення її на інноваційну модель розвитку; запропоновані шляхи удосконалення державної та регіональної політики регулювання інноваційної діяльності, розвитку інноваційного бізнесу на рівні регіонів через підтримку наукомістких виробництв в країні.

Ключові слова: науково-технічний, ресурсний та інноваційний потенціал регіонів; інноваційна діяльність; державна та регіональна інноваційна політика, промисловий комплекс України, структурні зміни, інноваційна модель економічного розвитку, науково-інвестиційна діяльність, інноваційний кластер, кластерний підхід.

Чумак Елена, Федорченко Ольга

ОСОБЕННОСТИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ: РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Статья посвящена анализу особенностей инновационного развития регионов в современных условиях, проблемам и путям оптимизации на инновационной основе структурной организации региональных промышленных комплексов в Украине, исследованию проблем рационального и эффективного использования научно-технического, ресурсного и инновационного потенциала каждого региона, в частности Запорожской области, для повышения конкурентоспособности отечественной экономики. В работе показано роль кластерного подхода в обеспечении ускоренного развития экономики Украины на основе инновационных региональных кластеров, определены основные организационно-экономические мероприятия по изменению региональных структур в национальной экономике в условиях перевода её на инновационную модель развития, предложены пути усовершенствования государственной и региональной политики регулирования инновационной деятельности, развития инновационного бизнеса на уровне регионов через поддержку наукоёмких производств в стране.

Ключевые слова: научно-технический, ресурсный и инновационный потенциал регионов; инновационная деятельность; государственная и региональная инновационная политика;

промисловий комплекс України; структурні зміни; інноваційна модель економічного розвитку; науково-інвестиційна діяльність; інноваційний кластер, кластерний підхід.

Chumak Olena, Fedorchenko Olga

PECULIARITIES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN ECONOMY: REGIONAL ASPECT

The paper is devoted to analysis of peculiarities of regional innovative development in modern conditions, as well as to problems and ways of structural organization optimization of regional production complexes in Ukraine on innovative basis. The problems of rational and effective potential of each region, in particular Zaporozhzhye region, for rise of home economy competitiveness are investigated. The paper shows the role of cluster approach for ensuring of accelerated development of Ukrainian economy on the basis of innovative regional clusters; the main organizational – economical measures on the regional structure change in national economy in conditions of its transition on innovative development model are defined. The ways of improvement of state and regional policy of the innovative activity regulation, development of innovative business at the regional level by means of science intensive production in the country are proposed.

Keywords: scientific – technical, life cycle and regional of regions, innovative activity, state and regional innovative policy, industrial complex of Ukraine, structural changes, innovative model of economic development, scientific – investment activity, innovative cluster, cluster approach.

Актуальність проблеми. Сучасний стан економіки України в умовах глобалізаційних змін і поглиблення світової фінансової та економічної кризи ставить питання посилення інноваційної активності регіонів і вітчизняних підприємств, накопичення інноваційного потенціалу та модернізації основних засобів виробництва. Це має вплинути на забезпечення сталого економічного зростання в країні, на підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки на європейському і світовому ринках.

Важливу роль у цьому процесі відіграє розбудова інноваційної моделі розвитку економіки України в розрізі галузей та регіонів і

створення сприятливого інноваційного середовища для ведення бізнесу.

Проблема переведення національної економіки на засади інноваційного розвитку вимагає мобілізації значних ресурсів кожного регіону країни, який відрізняється своїми конкурентними перевагами, інноваційним потенціалом і специфічною ресурсною базою. Тому її розв'язання має ґрунтуватися на системному, всебічно виваженому й науковообґрунтованому дослідженні проблем і шляхів оптимізації державної та регіональної політики інноваційного розвитку економіки країни.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій показав, що різноманітним аспектам інституціалізації регіональної політики щодо формування національної інноваційної системи в останні роки присвячено чимало публікацій вітчизняних і західних вчених, зокрема праці Ф. Ліста, Ф. Махлупа, К. Фрімена, Б. Лундвалла, У. Ватаманюк-Зелінської, Н. Іванової, О. Коюнди, В. Соловійова, П. Бубенко. Питання державного регулювання розвитку регіонів та формування інвестиційно-інноваційної регіональної політики знайшли відображення в роботах таких науковців, як: М. Долішній, В. Гринькова, В. Корда, В. Лагутін, Т. Лепейко, О. Корда, О. Другов, І. Петровська, Г. Цадо, Г. Фролова та інші. Особливості, проблеми і переваги кластерного підходу в управлінні регіональним розвитком у вітчизняному економічному просторі досліджували С. Біла, З. Варналій, В. Загорський, М. Кизим, О. Мельник, О. Тищенко, інноваційний потенціал на регіональному рівні – Н. Афендікова, І. Галиця, Н. Куцай, Ю. Кіндзерський, М. Якубовський та інші. Проте стосовно інноваційних аспектів сучасного регіонального розвитку економіки України ці питання все ще залишаються недостатньо вивченими, незважаючи на їх виняткову актуальність і важливе соціально-економічне значення. Тому **метою** даного дослідження є виявлення специфіки, проблем та перспектив інноваційного розвитку економіки регіонів країни.

Викладення основного матеріалу дослідження. Інноваційна діяльність на сучасному етапі стає одним з найважливіших системних чинників економічного зростання, конкурентоспроможності вітчизняної продукції, ефективності регіонального економічного розвитку, безпеки країни. Перехід до ринкових принципів господарювання визначає необхідність вирішення проблем розвитку інноваційної діяльності та

формування науково-технічного потенціалу як на рівні країни, так і на рівні її регіонів, що дозволяє перейти до інноваційного типу економічного розвитку. Сучасна ситуація на внутрішньому і зовнішніх ринках України характеризується загостренням конкурентної боротьби у сфері інноваційної діяльності. В цих умовах проблема подальшого розвитку та ефективного використання інноваційних можливостей кожного регіону країни набуває все більшої актуальності.

Регіональна інноваційна політика визначається станом вітчизняної економіки, основними завданнями народного господарства у виробництві, науково-технічному і соціальному розвитку країни. Вона має враховувати територіальні особливості регіонів та їх привабливість для інвестування.

До основних факторів інноваційного потенціалу регіонів слід віднести: потенціал основних засобів виробництва, природно-ресурсний і трудовий потенціал, потенціал економічної та соціальної інфраструктур, рівень економічного розвитку і загальної безпеки, економічно-правове середовище, стан навколишнього середовища, потенціал ємності ринку, активність регіону щодо інвесторів.

Вітчизняні економісти, за різними даними, визначають, що економічний потенціал регіонів України коливається за песимістичним та оптимістичним сценаріями і змінюється від 12,2 до 70,3 трлн. грн (в цінах 2009р.). який можуть забезпечити за видами економічної діяльності такі області: (відповідно до оптимістичного сценарію) промисловий потенціал – Дніпропетровська (13,9% від усього промислового потенціалу), сільськогосподарський – Миколаївська (20,1% від усього сільськогосподарського потенціалу), будівельний – Київська (10,7% від усього будівельного потенціалу), потенціал транспорту і зв'язку – Одеська (13,4% від усього потенціалу транспорту і зв'язку), торговельний – Харківська (16,6% від усього потенціалу торгівлі). Відповідно до песимістичного сценарію лідерами за показниками економічного потенціалу виступають Дніпропетрівська і Запорізька області. Отримана диспропорція регіональної виробничої конкурентоспроможності вказує на те, що найконкурентоспроможніми регіонами України є не ті, які забезпечують на сьогодні найбільший внесок у ВВП країни (Дніпропетровська, Запорізька), а які динамічно розбудовують

інноваційний потенціал, нарощують власні конкурентні переваги у тих чи інших секторах економіки, зокрема Київська, Миколаївська і Харківська області [1].

Нарощення конкурентного статусу національної економіки залежатиме від того, наскільки активно вітчизняні регіони формуватимуть нові структури у промисловому комплексі України, інтегровані в глобальний інноваційний простір, здійснюватимуть інноваційну політику, інвестуватимуть у розвиток людського капіталу та сприятимуть розвитку підприємництва.

Аналіз вітчизняних економічних досліджень показав, що в процесі реформування національної економіки в останні роки відбулося значне зниження рівня інноваційної активності у регіонах при збільшенні їх диференціації за інноваційним розвитком. Так, лідерами за більшістю показників у 2013 році (кількість інноваційно активних підприємств, освоєння нових видів продукції, впровадження нових технологічних процесів, обсяги реалізованої інноваційної продукції тощо) є три регіони, в яких сконцентрований промисловий та науковий потенціал країни, а саме: м. Київ, Харківська та Сумська області. За окремими показниками помітними є позиції Дніпропетровської, Запорізької, Івано-Франківської, Одеської, Миколаївської областей, тоді як у Хмельницькій, Рівненській, Закарпатській, Житомирській, Вінницькій та Волинській областях, тобто аграрних регіонах із занепадом промисловості, ситуація з розвитком інноваційної діяльності є кризовою і вимагає вироблення й реалізації цілеспрямованих державної та регіональної інноваційних комплексних програм [2, с.29].

Слід зазначити, що в Україні збережений достатній інноваційний потенціал в окремих галузях промисловості і технологіях: енергетичному, атомному машинобудуванні; авіаційному й енергетичному турбінобудуванні; ракетній, авіаційній і космічній техніці; окремих галузях оборонної промисловості (радіоелектронне стеження, радіолокація, засоби наведення високоточної зброї, системи бронетанкової техніки, системи протиповітряної оборони); технологіях надвисоких частот; кристалічних матеріалах для мікроелектроніки, сонячної енергетики.

Раціональне використання існуючого науково-технічного та інноваційного потенціалу може стати однією з важливих передумов

подолання технологічного відставання України від провідних країн світу, дозволить створити базу для формування і розвитку технологій 5-го і 6-го укладів, фінансуючи їх за рахунок існуючих унікальних технологій 3-го і 4-го укладів.

Для досягнення необхідних позитивних змін у масштабах і результатах діяльності регіональних промислових комплексів необхідно перейти до інноваційної моделі структурної перебудови економіки. Як передбачається Стратегією інноваційного розвитку України на 2010-2020 рр. в умовах глобальних викликів [3], для підвищення впливу інновацій на економічне зростання країни потрібно збільшити частку технологічно високих виробництв до 35-40%, частку підприємств, що впроваджують інновації, в 3-3,5 рази, частки наукоємної продукції в економіці до 25-30%. Це призведе до зростання ВВП до 12-15 тис. дол. США в розрахунку на душу населення і докорінно змінить ситуацію як в економіці, так і в суспільному житті.

На думку фахівців України доцільно розвивати такі напрямки національної економіки, як нетрадиційна енергетика; інтелектуальні інформаційні технології; біотехнологія, кріоіологія, генна інженерія, штучні полімери, за рахунок розвитку таких промислових комплексів, як металургійний, машинобудівний, зокрема виробництва високоточної та високотехнологічної військової техніки, транспортного потенціалу (трубопроводи, наземний, водний), торгівлі надлишковими енергоресурсами, сільськогосподарського виробництва [4, с.70-71].

В умовах глобалізаційних змін виробнича конкурентоспроможність регіонів є базою високого конкурентного статусу регіонів і країн-інноваторів. Тому необхідною передумовою успішної реалізації Україною інноваційної моделі розвитку є підвищення міжнародної конкурентоспроможності країни через формування потужних регіональних економік, які розвиваються на інноваційній основі і забезпечують структурні трансформації та якісне економічне зростання.

При оцінці потенціалу структурних змін у розвитку регіональних промислових комплексів України слід враховувати такі глобальні виклики, як перехід розвинених країн до постіндустріальної економіки; відкриття «індустріальної ніши» для інших країн; формування нової металургійної бази, що створює конкуренцію нашій державі; поширення глобальної транспортної

мережі, що відкриває можливості для розвитку транзитного потенціалу України і відповідних галузей її економіки. Україна має вписатися в ці тренди.

Разом з тим, необхідно враховувати і ті вади, які вже існують в структурі регіональних промислових комплексів і зумовленя цими вадами ризику, зокрема:

- повільні процеси концентрації ресурсів і збільшення капіталізації бізнесу в українській промисловості на фоні загострення глобальної конкуренції на ринках промислової продукції;

- подрібнення оргструктур і територіально-виробничих комплексів під час приватизації, що призвело до розривання коопераційних зв'язків, звуження внутрішнього попиту на засоби виробництва, зменшення фізичних обсягів випуску промислової продукції;

- зародковий стан інноваційних структур у промисловості України і формування технологічних альянсів;

- повільне формування регіональних мережевих структур, що звужує можливості поєднання державних і приватних інвестицій, ефективного використання ресурсів, цільової державної підтримки регіональних промислових комплексів;

- зростання зношеності основних засобів і погіршення структури експорту;

- зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях;

- збільшення технологічного відставання;

- зниження конкурентоспроможності вітчизняної продукції;

- виснаження ресурсної бази;

- поширення іноземної технічної і технологічної експансії [5, с. 95].

Інноваційний процес в регіонах України гальмується також і через суб'єктивні й об'єктивні причини, серед яких виділяють анексію Криму і військові дії на Сході країни, політичну та економічну нестабільність; недосконалість законодавчої бази; високий ступінь зношення основних виробничих фондів; важкий фінансовий стан підприємств і відсутність ефективного менеджменту; недостатній ступінь залучення середнього та малого бізнесу до інноваційної діяльності; нерозвиненість регіональної інноваційної інфраструктури; недостатність фінансування інноваційних програм і проектів, помилки в інноваційному

регулюванні економічного розвитку регіонів з боку державної та місцевих органів влади; відсутність надійного податкового і митного контролю, корумпованість влади в країні, проблеми з вирішенням питань забезпечення захисту інтелектуальної власності.

Для більш ефективного використання інноваційного потенціалу регіонів України необхідно:

- удосконалити нормативно-правове забезпечення інноваційної діяльності, механізмів її стимулювання, системи інституціональних перетворень, захисту інтелектуальної власності в інноваційній сфері та введення її у господарський кругообіг на рівні регіонів;

- створення системи комплексної підтримки інноваційної діяльності, розвитку виробництва, підвищення конкурентоздатності та експорту наукоємної продукції, у формуванні якої потрібна участь не лише підприємницького сектору, органів державного управління, комерційних структур, фінансово-кредитних установ, але і громадських організацій як на державному, так і на регіональному рівнях;

- створення регіональної інноваційної інфраструктури, включаючи систему інформаційного забезпечення, систему експертизи, фінансово-економічної систему, виробничо-технологічну підтримку, систему сертифікації і просування розробок, систему підготовки та перепідготовки кадрів;

- розвиток регіонального малого і середнього інноваційного бізнесу шляхом формування сприятливих умов для утворення та успішного функціонування малих високотехнологічних організацій і надання їм державної підтримки на початковому етапі діяльності;

- реалізацію важливих базових технологій та пріоритетних напрямів, здатних інноваційно змінювати відповідні галузі економіки країни і її регіонів, підвищувати ефективність виробництва і конкурентоспроможність продукції у тих галузях економіки, які забезпечать перехід до нового технологічного укладу;

- удосконалення конкурсної системи відбору інноваційних проектів і програм, реалізація яких за участю приватних інвесторів та при підтримці держави і місцевих органів влади дозволить підтримати найбільш перспективні виробництва і організації в регіонах, посилить приток до них приватних інвестицій [6, с.60].

Для поліпшення інноваційної діяльності, розвитку інноваційного бізнесу на основі наукомістких виробництв в Україні державні органи влади мають здійснити такі заходи, як: розробити національну програму інноваційної стратегії України на підставі економічної і соціальної стратегії держави; спланувати державне замовлення на проведення НДДКР і розміщення його на конкурсній основі; сформувати механізм взаємозв'язків та взаємодій щодо виконання академічної та прикладної науки (академічні та науково-дослідні інститути і заклади, ВНЗ); розробити фінансовий механізм підтримки інноваційного бізнесу (особливо в регіонах) зі створенням максимально привабливих умов для вкладання у нього вітчизняного капіталу; створити координаційні органи на державному та регіональному рівнях (обласні та районні центри); створити нові виробничі одиниці корпоративного типу для здійснення державної підтримки інноваційного бізнесу; здійснювати субсидування інноваційної діяльності приватних підприємств на державному (відшкодувати 30-50% витрат на здійснення нововведень) і регіональному рівнях; розробити діючий механізм фінансування фундаментальних наукових досліджень за рахунок державного і регіонального бюджетів; створити бюджетні та позабюджетні державні і регіональні фонди фінансування інноваційного бізнесу; сформувати систему кредитних гарантій з боку місцевої влади та комерційних банків; впровадити податкові пільги підприємствам за рахунок прибутку та оподаткованого прибутку для фінансування інноваційної діяльності [7, с.110].

Державна підтримка регіонального інноваційного бізнесу та інноваційної діяльності в регіонах сприятиме: формуванню регіональних інноваційних систем; консолідації активів регіону, оптимального використання його наукового і трудового потенціалу на важливих напрямках інноваційного розвитку; збільшенню надходження до місцевих і державного бюджетів; підвищенню конкурентоспроможності вітчизняного підприємницького сектору; полегшенню інтеграції національної економіки у європейську і в глобальну інноваційні системи.

Важливу роль в переході української економіки на інноваційні рейки може відіграти створення кластерних моделей регіонального економічного розвитку, які можуть функціонувати як у межах окремого регіону країни, так і у вигляді більш дрібних кластерних утворень – місцевих, локальних, точкових - у межах окремої

території (наприклад, одного або декількох районів адміністративної області або навіть окремого міста). До складу окремих кластерів можуть входити мережа регіональних малих і середніх підприємств, різноманітні бізнес-структури, органи влади чи інші установи – наприклад, університети, центри, торговельні асоціації, які надають чи забезпечують освітні послуги, спеціалізовану перепідготовку, підвищення кваліфікації або ж інформаційні технології, дослідження чи технічну підтримку.

Кластерний підхід до інноваційного розвитку регіональної економіки дозволить чітко визначити рівень підтримки та сприяння розвитку інноваційної діяльності в регіоні з боку органів державної і місцевої влади, рівень виділення необхідних ресурсів (у тому числі і фінансових) та ступінь використання регіонального інноваційного потенціалу; упорядкувати діяльність щодо розроблення і здійснення інноваційної політики й стратегії інноватизації в державі і на регіональному рівні та закріпити за ними відповідальних. Визначення пріоритетів державної та регіональної кластерної політики в інноваційній сфері економіки сприятиме розширенню можливостей прискорення темпів соціально-економічного розвитку та розв'язання проблем конкретних регіонів внаслідок підвищення рівня їх інвестиційної привабливості, через залучення додаткових інвестицій, швидкого впровадження та розповсюдження інновацій [8, с.28].

Разом з тим при реалізації кластерного підходу існують певні ризики та перешкоди, до яких належать: недостатність ресурсів і капіталу для реалізації кластерних ініціатив; нерозвиненість інфраструктури, зокрема транспортної, що потребує значних додаткових витрат; слабка допомога з боку місцевих інституційних структур, які нездатні надати належної кваліфікованої допомоги (технічної, фінансової, консалтингової) підприємствам, що мають намір інтегруватися у кластерне об'єднання; обмеженість інформації, кваліфікованого персоналу та відсутність досвіду щодо вивчення та аналізу діяльності фірм-лідерів у певній галузі; наявність кластерних ієрархій та конкуренція між старими та новоствореними кластерами; недостатнє глибоке знання економічних проблем регіону та невірна оцінка перспектив його розвитку.

В сучасних умовах В Україні практично кожен регіон робить певні кроки по впровадженню кластерних ініціатив щодо

формування різноманітних промислових і непромислових кластерів.

У Закарпатті вже давно сформувався автомобільний кластер, кластер бджільництва, будівельний та регіональний швацький кластери. В Карпатах давно вже працюють над покращенням лісного господарства, деревообробкою, виробництвом меблів та продукції з деревини. Львів зробив вибір на користь кластерів туризму і бізнес-послуг. Кластер бізнес-послуг передбачає розвиток таких напрямів як аутсорсинг у високотехнологічних галузях – наприклад, це розробка програмного забезпечення або тіж колл-центри. Дніпропетровськ до 2020 р. прагне стати одним із провідних центрів будівельної галузі та агропромислового комплексу України. Транспортний кластер в Одесі включає до себе порти, залізні дороги, транспортні розв'язки, метою яких є забезпечення зростання грузопотоку транспортної інфраструктури регіону і підвищення її конкурентоспроможності на Чорному морі. Ядро національного фінансового мегакластеру формується у Харкові, де відбуваються концентрація і диверсифікація фінансових послуг, бо саме Харків має розвинену банківську систему, розвинену промисловість і є важливим науково-навчальним центром України. А фінансовий сектор завжди виконував обслуговуючу роль у формуванні кластеру реального сектора економіки. У Миколаєвській області формуються кластери суднобудування, електроніки і морський кластер [9].

До числа діючих кластерів Запорізької області відносять кластер сільгоспмашинобудування «АгроБУМ», перший в Україні Медовий кластер «Бджола не знає кордонів», агрохарчовий кластер «Купуй Запорізьке». Агропромисловий комплекс області є достатньо привабливим для інвестування, оскільки має великі площі родючих земель, висококваліфікованих працівників і розвиток переробної промисловості. Площа сільськогосподарських угідь області складають 2248,4 тис. га або 5,4% сільськогосподарських угідь України. У сільській місцевості проживають 24,5% населення регіону, серед яких більше 50% знаходяться у працездатному віці. Вони складають основу кваліфікованих трудових ресурсів.

У найближчій перспективі в Запорізькій області мають отримати свій розвиток наступні декілька провідних секторів: сектор металургії та металообробки, теплоенергетичний сектор,

сектор екології і переробки відходів, сектор машинобудування та будівельний сектор, сектор охорони здоров'я, сектор харчової промисловості та інші. Для цього в регіоні є всі умови. Стабільного регіонального інноваційного розвитку досягли металургійні підприємства – ВАТ «Запоріжсталь», ВАТ «Дніпроспецсталь», КП «Запорізький титаномагнієвий комбінат», підприємство по виробництву коксу – ВАТ «Запоріжжкокс». У кожному куточку України відомі такі підприємства, як «Запорізька АЕС», «Запорізька ТЕС», ВАТ «Дніпроенерго», які займають у регіоні провідні позиції у виробництві та передачі електроенергії. У машинобудівній галузі відомі такі підприємства як ВАТ «Мотор Січ», «Запоріжтрансформатор», «Запоріжкран».

У регіоні успішно функціонує ряд підприємств харчової і переробної промисловості, які є провідними в Україні. Серед них Пологовський маслозавод, Запорізький масложиркомбінат, Мелітопольський м'ясокомбінат, Запорізький пивобезалкогольний комбінат «Славутич» та інші. [10].

Основними елементами інноваційних кластерних структур є освітня, наукова, фінансова, виробнича та ринкова складові, які допоможуть органам влади регіону визначити орієнтир щодо формування ядра інноваційного кластера. Це можуть бути високотехнологічне підприємство, науково-дослідна установа, університет чи об'єкт інноваційної інфраструктури. Вибір ядра такого кластера залежить від конкретних переваг регіону. Наприклад, у м. Києві, Харківській та Львівській областях ядро кластера доцільно формувати на базі науково-дослідних установ або дослідницького університету; в Сумській, Полтавській, Закарпатській, Черкаській та Волинській областях – на основі об'єктів інноваційної інфраструктури; в Хмельницькій, Чернівецькій, Івано-Франківській, Чернігівській, Кіровоградській, Запорізькій, Миколаївській та Херсонській областях – на базі підприємства [2, с. 29-30].

Таким чином, сьогодні без підключення до розвитку регіонів кластерного підходу добитися інноваційного розвитку економіки України практично неможливо. Саме через розвиток міжнародної інтеграції, формування ефективної взаємодії між владою і бізнесом, врахування інтересів регіонів можливе успішне функціонування національної економіки.

Для забезпечення прискореного розвитку економіки України на основі інноваційних кластерів необхідно: визначити джерела фінансування інноваційних систем регіонів; організувати при регіональних адміністраціях підрозділи, які мають сприяти розвитку інноваційної науково-технічної і підприємницької діяльності та інноваційних кластерів (головним чином для розвитку трансферу технологій); створити механізми страхування і компенсації можливих ризиків інноваційної діяльності кластерів; активізувати створення в регіонах інноваційної інфраструктури і системи прямих зв'язків між промисловими підприємствами та установами науки і освіти, що повинно сприяти стійкому формуванню і розвитку інноваційних кластерів; створити систему патентування результатів науково-технічних досліджень, часткового або повного продажу прав на винаходи в регіоні, а також сформувати регіональну мережу інноваційного консалтингу; сформувати систему підготовки спеціалістів для основних напрямів інноваційного підприємництва, інфраструктури і менеджменту.

Доцільно також розробити стратегію розвитку інноваційних кластерів на рівні держави, докласти багато зусиль до популяризації кластерної концепції для покращення концептуальних економічних і методологічних знань про кластери. Для цього необхідно: закріпити на рівні господарського законодавства правового режиму функціонування кластерів в Україні, регіональним центрам наукового забезпечення промислового виробництва здійснювати рекламу та демонструвати передові науково-дослідні розробки, обласним та районним державним адміністраціям розміщувати державне замовлення на продукцію з більш високими вимогами щодо якості в ефективно працюючих кластерах; державним адміністраціям здійснювати організаційно-економічну підтримку ініціатив підприємств та організацій кластерного об'єднання шляхом розвитку соціальної та виробничої інфраструктури регіону, в якому функціонує інноваційний кластер.

Висновки. Таким чином, вибір пріоритетних напрямів, цілей та інструментів формування державної та регіональної політики інноваційного розвитку національної економіки створить умови для підвищення ефективного функціонування регіонів України на інноваційній основі. Проведення певних інституційних змін, застосування кластерного підходу до організації виробництва,

структурні зміни у розвитку регіональних промислових комплексів, використання конкурентних переваг інноваційного потенціалу регіонів; належна державна і регіональна фінансова підтримка науково-технічної та інноваційної діяльності в регіонах дасть можливість вітчизняній економіці вийти із складного кризового стану, підвищити свою конкурентоспроможність на європейському і світовому рівнях, перейти на шлях сталого економічного розвитку на різних етапах подальших інноваційних перетворень в країні.

Література

1. Соціально-економічне становище регіонів [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://ukrstat.gov.ua> – Офіційний веб-сайт Державної служби статистики - Дата доступу: 09.02.2015.
2. Рудь Н. Інноваційні кластерні структури: аналіз передумов формування та розвитку / Н. Рудь, О. Марчук // Економіст. – №9. – вересень – 2014. – С.28-31.
3. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / Авт.- упоряд.: Г.О. Андрощук, І.Б. Жилияєв, Б.Г. Чижевський, М.М. Шевченко. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 632с.
4. Геселева Н.В. Механізм модернізації і технологічного розвитку економіки України. / Н.В. Геселева // Актуальні проблеми економіки №11 (125) – 2011. – С.64-72
5. Сухоруков А.І. Удосконалення організаційних структур в економіці України / А.І. Сухоруков, Т.П. Крупельницька // // Актуальні проблеми економіки – №11 (125) – 2011. – С.87-97.
6. Петровська І.П. Інструменти державного регулювання інноваційною діяльністю України / І.П. Петровська // Формування ринкових відносин в Україні. – №5. – 2013. – С. 58-62
7. Фролова Г.І. Перспективи інвестиційно-інноваційних процесів в системі регіонального розвитку. / Г.І. Фролова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу - № 3 (15). – 2011. – С.110-114.
8. Тищенко О.П. Кластерний підхід до управління регіональним економічним розвитком і перспективи його впровадження в Україні. / О.П. Тищенко // Бізнесінформ. – №2. – 2013. – С.25-30.
9. Кластери в системі підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування:

довідник [Текст] / В.В. Толкованов, М.В. Канавець, Р.Ю. Савонюк, М.В. Сидоров ; під ред. В.В. Толкованова. – Київ – Сімферополь, 2012. – 248 с.

10. Соколенко С. И. Перспективы повышения конкурентоспособности экономики Запорожской области на основе кластеров / С.И. Соколенко, В.И. Шамилов - [Электронный ресурс] – Режим доступа:<http://www.Ucluster.org/sokolenko-perspektivy-povyshenia-konkurentosposobnosti-ekonomiki-zaporozhskoy-oblasti-na-osnove-klastorov> - Дата доступа: 09.02.2015.

1.Social`no-ekonomichne stanovy`shhe regioniv [Elektronny`j resurs] – Rezhym`m dostupu <http://ukrstat.gov.ua> – Oficijny`j veb-sajt Derzhavnoyi sluzhby` staty`sty`ky` - Data dostupu: 09.02.2015.

2.Rud` N. Innovacijni klasterni struktury`: analiz peredumov formuvannya ta rozvy`tku / N. Rud`, O. Marchuk // Ekonomist. – #9. – veresen` – 2014. – S.28-31.

3.Strategiya innovacijnogo rozvy`tku Ukrainy` na 2010-2020 roky` v umovax globalizacijny`x vy`kly`kiv / Avt.- uporyad.: G.O. Androshhuk, I.B. Zhy`lyayev, B.G. Chy`zhevs`ky`j, M.M. Shevchenko. – K.: Parlaments`ke vy`d-vo, 2009. – 632s.

4.Geseleva N.V. Mexanizm modernizaciji i texnologichnogo rozvy`tku ekonomiky` Ukrainy`. / N.V. Geseleva // Aktual`ni problemy` ekonomiky` #11 (125) – 2011. – S.64-72

5.Suxorukov A.I. Udoskonalennya organizacijny`x struktur v ekonomici Ukrainy` / A.I. Suxorukov, T.P. Krupel`ny`cz`ka // // Aktual`ni problemy` ekonomiky` – #11 (125) – 2011. – S.87-97.

6.Petrovs`ka I.P. Instrumenty` derzhavnogo regulyuvannya innovacijnoyu diyal`nistyu Ukrainy` / I.P. Petrovs`ka // Formuvannya ry`nkovy`x vidnosy`n v Ukraini. – #5. – 2013. – S. 58-62

7.Frolova G.I. Perspekty`vy` investy`cijno-innovacijny`x procesiv v sy`stemi regional`nogo rozvy`tku. / G.I. Frolova // Visny`k Berdyans`kogo universy`tetu menedzhmentu i biznesu - # 3 (15). – 2011. – S.110-114.

8.Ty`shhenko O.P. Klasterny`j pidxid do upravlinnya regional`ny`m ekonomichny`m rozvy`tkom i perspekty`vy` jogo vprovadzhennya v Ukraini. / O.P. Ty`shhenko // Bizesinform. – #2. – 2013. – S.25-30.

9.Klastery` v sy`stemi pidvy`shhennya kvalifikaciji derzhavny`x sluzhbovciv ta posadovy`x osib organiv misceвого samovryaduvannya:

dovidnyk [Tekst] / V.V. Tolkovanov, M.V. Kanavec, R.Yu. Savonyuk, M.V. Sydorov ; pid red. V.V. Tolkovanova. – Kyiv – Simferopol, 2012. – 248 s.

10. Sokolenko S. Y. Perspektivy povyshenyya konkurentosposobnosti ekonomyky Zaporozhskoy oblasti na osnove klasterov / S.Y. Sokolenko, V.Y. Shamylov - [Elektronnyj resurs] – Rezhy m dostupu: <http://www.Ucluster.org/sokolenko-perspektivy-povyshenia-konkurentosposobnosti-ekonomiki-zaporozhskoy-oblasti-na-osnove-klasterov> - Data dostupu: 09.02.2015.

Рецензент: Прушківський В.Г., д.е.н., професор, зав. кафедри економічної теорії та підприємництва ЗНТУ

19.02.2015

УДК 330.34.011: 330.322.3:37

Яровенко Тетяна

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті відображено етимологію поняття «розвиток» як філософської та економічної категорії, що є основою формулювання поняття «інвестиційний розвиток» сфери освіти. Виявлено основні властивості й особливості застосування терміну «інвестиційний розвиток» у вітчизняній освітній сфері, визначення якого у наукових та нормативно-правових джерелах наразі відсутнє. Результатом дослідження є запропоноване авторське трактування цих понять на засадах системного підходу. Наукова новизна отриманих результатів полягає у розвитку теоретичних основ інвестиційного менеджменту, зокрема, вперше обґрунтовано визначення поняття «інвестиційний розвиток сфери освіти», що дозволяє здійснювати розробку та впровадження ефективної інвестиційної політики у вітчизняній сфері освіти на різних її рівнях; уточнено базове поняття «розвиток», як філософської та економічної категорії.

Ключові слова: розвиток, інвестиційний розвиток, сфера освіти, етимологія понять.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИНВЕСТИЦИОННОГО
РАЗВИТИЯ
СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ**

В статье отражена этимология понятия «развитие» как философской и экономической категории, которая является основой формулировки понятия «инвестиционное развитие» сферы образования. Выявлены основные свойства и особенности применения термина «инвестиционное развитие» в отечественной образовательной сфере, определение которого в научных и нормативно-правовых источниках отсутствует. Результатом исследования является предложенная авторская трактовка этих понятий на основе системного подхода. Научная новизна полученных результатов заключается в развитии теоретических основ инвестиционного менеджмента, в частности, впервые обосновано определение понятия «инвестиционное развитие» в сфере образования, что позволяет осуществлять разработку и внедрение эффективной инвестиционной политики в отечественной сфере образования на ее различных уровнях; уточнено базовое понятие «развитие», как философская и экономическая категория.

Ключевые слова: развитие, инвестиционное развитие, сфера образования, этимология понятий.

Yarovenko Tetiana

**THEORETICAL FOUNDATIONS OF INVESTMENT-
DRIVEN DEVELOPMENT
OF EDUCATIONAL SPHERE IN UKRAINE**

The article elaborates on the etymology of the notion of ‘development’ as philosophical and economic category that serves as a foundation for formulating the notions of ‘investment-driven development’ for educational sphere. The paper outlines the fundamental properties and peculiarities of employing the term ‘investment development’ in the domestic educational sphere, which is otherwise nowhere to be found in scientific and regulatory sources. The result of the research is an author-suggested treatment of these notions within the framework of system approach. The scientific novelty of the findings lies with the development of the theoretical foundations of investment management, particularly, for the first time the definition of the notion of ‘investment-driven development’ of educational sphere is substantiated, allowing to realize the formulation and implementation of

efficient investment policy in domestic educational sphere at various levels; the clarification for the basic notion of 'development' is provided from its origin as a philosophical and economic category.

Key words: development, investment-driven development, educational sphere, etymology of the notions

Постановка проблеми у загальному вигляді. Світова освітня криза показала, що виявлення економічних законів розвитку освіти не втрачає свою актуальність в умовах зміни освітніх систем та відносин між ними. Недостатня ефективність проведених соціально-економічних реформ в Україні обумовлює необхідність з'ясування складових розвитку національної сфери освіти. Особлива увага при цьому приділяється дослідженню інвестиційного аспекту розвитку, який потребує проведення більш ґрунтовного аналізу з метою створення науково-обґрунтованого теоретичного підґрунтя для практики ведення інвестиційної діяльності вітчизняних навчальних закладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні підходи щодо сутності поняття «розвиток» знаходять відображення у працях провідних фахівців, таких як: В. Геєць, О. Джусов, Ю. Козак, Д. Лук'яненко, А. Філіпенко, М. Тодаро та інші, які досліджували аспекти «економічного розвитку»; Дж. М. Кейнс, Дж. Мід, У. Ростоу, які акцентували увагу на дослідженнях «економічного зростання»; Р. Нельсон та С. Уінтер, які у своїх дослідженнях розглядають поняття «розвиток» в контексті еволюційної економіки. Крім того, необхідно виділити праці таких вчених, як: О. Раєвнева, В. Герасимчук, Д. Воронов, О. Пушкарь, В. Пономаренко, О. Тридід, І. Богатирьов, Ю. Погорелов та інших, які зосередили свою увагу на проблемах «розвитку підприємств».

Питанням функціонування й розвитку освіти й сьогодні приділяється значна увага науковців, зокрема, їм присвячено праці: Б. Андрушківа, Д. Богині, С. Вовканича, А. Гойко, А. Величко, Г. Євтушенко, Б. Гаврилишина, М. Долішнього, С. Злупка, В. Пинзеника, І. Вакарчука та інших. Дослідження особливостей фінансового забезпечення розвитку освіти (як галузі) та його механізму, формування та використання фінансових ресурсів на рівні освітніх установ містяться у працях таких вчених як: Г. Беккер, М. Боумен, П. Друкер, В. Андрієнко, Т. Боголіб, Н. Верхоглядова, В. Кремень, А. Монаєнко, В. Огаренко, С. Салига, А.

Анчишкин, С. Беляков, Г. Григорян, С. Струмилін та інших. Результати їх наукових досліджень є значним внеском у вирішення питань пов'язаних із розвитком освіти в Україні.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Аналіз наукових та нормативно-правових джерел показав, що термін «інвестиційний розвиток» є маловживаним у економічній науковій думці та практично не застосовується у законодавчих джерелах. Невизначеність законодавчої інтерпретації цього поняття призводить до: фрагментарного відображення його завдань, напрямів й механізмів управління ним у документах стратегічного та тактичного характеру сфери освіти України; розбіжностей під час вирішення теоретичних та практичних задач управління інвестиційною діяльністю навчальних закладів. Отже, існуючі механізми управління розвитком освіти не засновані на інвестиціях й не є «випереджаючими».

Наукові дослідження зазвичай розглядають «інвестиційний розвиток» на територіальному рівні (регіону, міста), або аналізують інвестиційний процес на макрорівні. В той час як недостатньо дослідженими залишаються питання «інвестиційного розвитку» на галузевому рівні, зокрема, у сфері освіти, де це поняття зазвичай з'являється лише у контексті «інноваційного розвитку».

Метою статті є формулювання поняття «інвестиційний розвиток» сфери освіти на засадах системного підходу; виявлення основних його властивостей й особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для формування основ «інвестиційного розвитку» сфери освіти в Україні й ефективного вирішення комплексу задач, пов'язаних з управлінням ним необхідно зупинитися на етимології понять «розвиток» та «інвестиційний розвиток», розглянувши їх як філософські та економічні категорії.

Сучасне розуміння поняття «розвиток» як складної та багатогранної категорії характеризується множиною тлумачень у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі. Але, незважаючи на поширеність цього терміну у роботах, таких науковців як: М. Фуллан, В. Абушенко, В. Забродський, М. Кизим, В. Василенко, Л. Мельник, С. Мочерний, Р. Акофф, І. Ансофф, Б. Кучин, Е. Якушева, Дж. Лафта, І. Пригожин, Д. Євдокимова, Н. Афанасьєв, В. Рогожин, В. Рудика О. Раєвнева, Ю. Погорєлов, М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури та інших, універсальне, з економічної точки

зору, визначення цієї категорії наразі відсутнє. Так, у визначенні поняття «розвиток» М. Фуллан виходить за межі певної сфери, що знижує його доцільність при практичному застосуванні в освітньому менеджменті. Підхід В.Абушенка не є достатньо повним, адже кількісні зміни теж є характеристикою розвитку, а інновації – його напрямом. С. Мочерний не включає в зміст цього поняття аспекти переходу системи в якісно інший стан. В. Забродський та М. Кизим у визначення цього терміну не конкретизують, які саме зміни відбуваються під час розвитку. Б. Кучин та Е. Якушева не приділяють увагу масштабності змін, які відбуваються у просторі та часі. Отже, більшість дослідників розглядають цю категорію фрагментарно.

Провідні науковці розглядають «розвиток» як: процес, принцип, явище, іманентну властивість, закон або результат. Але лише одночасна наявність цих властивостей відокремлює «розвиток» від інших змін й обумовлює необхідність комплексного узгодження цих аспектів.

Перш за все, «розвиток», як явище, є протилежним до «незмінності», тобто під час розвитку виникають певні зміни, які характеризують «динамічність». Розглядаючи «розвиток», як явище (низку станів об'єкта), необхідно зазначити, що перехідні стани, які не відрізняються якісно, до «розвитку» відносити не доцільно. Отже, за «законом розвитку» перехід від одного стану до іншого є закономірним, а кожний наступний стан буде відрізнятися від попереднього за якісними характеристиками. Крім того, поняття «розвиток» не можливо розглядати поза конкретними системами, адже без об'єкту він не існує.

«Розвиток», як циклічний процес, є сукупністю двох компонент: зростання й занепаду, які характеризують періодичні піднесення і спади активності у часі та мають певні стадії.

Зміни, які відбуваються під час розвитку, характеризуються як: незворотні, безперервні, динамічні, постійно присутні, багатоваріантні (альтернативні), унікальні, цілеспрямовані, кумулятивні, нелінійні, стохастичні, нерівномірні, гетерохронні (асинхронні), кількісні, якісні або структурні. При чому вони представляють собою певний комплекс (систему), яка зумовлює їх спадковість, послідовність й взаємозв'язок. Вони відбуваються у всіх складових системи (об'єкту розвитку): складі й структурі її елементів, способі функціонування у вигляді виникнення

(зникнення), трансформації елементів чи зв'язків у просторі та часі під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів.

Зміни під час розвитку можуть мати не тільки позитивний (конструктивний, прогресивний), а й негативний характер, що характеризує їх регресивну (деструктивну) спрямованість [1, с. 32 – 33]. Виділення «нейтрального або стагнаційного» розвитку систем «як перехідного до висхідного або до спадного шляху розвитку» [2] недоцільно, адже характеризує не спрямованість процесу, а проміжний стан системи.

«Розвиток» підпорядковано певним законам природи, зокрема, єдності та боротьби протилежностей, переходу кількості у якість, тощо. Щодо складного об'єкту, то він частково характеризується непередбачуваністю, конструктивною роллю хаосу (безладдя) й випадковістю у виникненні нового. Але за відсутності цілеспрямованості зміни не можуть накопичуватися, що не забезпечує перехід від одного якісного стану об'єкту до іншого. Отже, «розвиток» має певну мету, яка може змінюється. Крім того, через нелінійність розвитку може виникати «ефект метелика», коли незначне відхилення в початкових умовах розвитку призводить до суттєвих змін його траєкторії.

На думку В. Василенко [3, с. 100 – 107] «розвиток» не завжди відбувається постійно і безупинно, а найчастіше йде стрибкоподібно з подоланням різних за глибиною та охопленням криз, що характеризує його нестійкість. На наш погляд, зміни об'єкта відбуваються безперервно, у більшому ступені – приховано, а сам «розвиток» можливо констатувати лише при виявленні нового якісного стану об'єкту.

Якщо система не розвивається, вона приречена до занепаду, припинення існування. Для забезпечення процесу «розвитку» її самоорганізації може виявитися недостатньо, отже виникає необхідність управління розвитком з боку певних суб'єктів управління.

Нелінійність змін під час «розвитку» характеризує те, що складноорганізованій системі неможливо нав'язати шляхи розвитку, але, завдяки певним механізмам управління, його можна спрямовувати.

Деякі вчені, зокрема, Д. Воронов, Ю. Погорелов, О. Коршунова, Е. Коршунова, розглядають «розвиток» з позицій адаптації системи під впливом зовнішнього оточення. На нашу

думку, «адаптація» є необхідною умовою «розвитку», але її недостатньо. Рушійною силою будь-яких змін за законом діалектики є суперечності. Тобто джерелом «розвитку» є протиріччя (суперечності), що виникають у зовнішньому та внутрішньому середовищі системи (а також між ними) за наявності певної мети. Для забезпечення процесу розвитку необхідним є наявність мети, а також внутрішніх протиріч (суперечностей) у самому об'єкті. Крім того, сензитивність розвитку свідчить про його підвищену чутливість до зовнішніх впливів.

Структуру «розвитку» формує розвиток його елементів. На думку В. Леонтьєва [4] концепція розвитку не може існувати відокремлено від парадигми самоорганізації синергетики. Тобто загальний розвиток **об'єкту** є інтегральною характеристикою розвитку окремих її елементів з урахуванням синергетичного ефекту, який може бути позитивним та негативним. Розвиток кожного з елементів системи відбувається під впливом сукупності факторів та повинен бути взаємоузгодженим із розвитком інших елементів. При чому наявна нерівномірність та гетерохронність (асинхронність) змін, які відбуваються. На окремі елементи системи діє комбінація різних факторів (що може відрізнятися за силою та напрямом впливу). Певна ступінь гетерохронності змін може спричинити порушення розвитку, що проявляється у деструкції всієї системи.

Закономірність змін, що мають причинно-наслідкову природу та піддаються опису у вигляді законів й тенденцій, характеризують «розвиток» як не випадковий процес (впорядкованого, а не катастрофічного типу). Наслідком «розвитку» є незворотність станів, адже об'єкт не може повернутися у попередній стан.

«Розвиток», з економічної точки зору, доцільно розглядати як цілісну організаційно-економічну систему, що характеризується зворотнім зв'язком й кооперацією елементів. На відміну від думок певних фахівців (В. Абушенко, Т. Куклінової, С. Дунди та ін.), це поняття доцільно характеризувати не тільки якісними змінами (зрушення в споживчих характеристиках елементів, у їх індивідуальній і інтегральній корисності), а й кількісними (збільшення чи зменшення масштабів складових частин) та структурними змінами (зміни в складі елементів і їх взаємовідношень, комбінацій, які не обов'язково супроводжуються збільшенням або зменшенням їх кількості). Кількість, як зовнішня

характеристика явищ, характеризує «ступінь розвитку». Кількісні зміни, як вираження економічного росту є зовнішнім проявом сутності «розвитку», а структурні та якісні зміни – його внутрішній бік.

Безперечно «розвиток» характеризують процеси нагромадження та використання потенціалу об'єкту. Також слід зазначити, що «розвиток» попри сукупність змін не повинен шкодити системній якості та цілісності об'єкту.

Підсумовуючі все вищесказане пропонуємо авторський варіант трактування поняття «розвиток», що стане основою розгляду даної категорії в умовах інвестиційної діяльності сфери освіти. Розвиток – це незворотній циклічний процес переходу від одного якісного стану об'єкта до іншого за рахунок систематичних (кількісних, якісних та структурних) змін (його складу, структури і способу функціонування) у просторі та часі під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів відповідно до визначеної мети при збереженні системної якості та цілісності. Кінцевою метою «розвитку» є розв'язання протиріч у зовнішньому та внутрішньому середовищі за рахунок самоорганізації та керування ним. Результатом «розвитку» є: зміна здатності чинити опір руйнівному впливу зовнішнього середовища (в т.ч. адаптації до зміни зовнішніх умов) та ступеня організованості об'єкта (його ускладнення), можливість виконувати нові функції, вирішувати інші завдання за рахунок виникнення, зникнення або трансформація можливостей, властивостей, елементів, їх зв'язків, якостей й характерних рис об'єкту.

Виявлені вище аспекти поняття «розвиток» є основою у трактуванні «інвестиційного розвитку», що має певні особливості в освітній сфері. Термін «інвестиційний розвиток» практично не використовується у наукових дослідженнях, наразі відсутнє його визначення й для сфери освіти.

В. Запхляк визначає його загальну трактовку: «інвестиційний розвиток – це здатність економічних систем забезпечувати стабільне зростання та інвестиційну активність, яка має місце на всіх рівнях діяльності – мікро-, мезо-, макrorівні, наднаціональному та глобальному рівнях» [5]. Це визначення не є точним, адже «здатність... забезпечувати стабільне зростання» характеризує швидше саму систему (об'єкт розвитку), ніж її «розвиток».

І. Колот вважає, що «інвестиційний розвиток – це процес довгострокового спрямованого вкладення капіталу в підприємства різних галузей економіки та соціально-економічні програми усередині країни та за її межами для забезпечення покращення якості життя шляхом економічного зростання за рахунок одержання прибутків та соціальних результатів, випуску товарів, зокрема інвестиційних, надання послуг» [6, с. 10]. Ця трактовка теж недосконала, бо «процес... вкладення капіталу» – це інвестиційний процес, що може не призводити до змін об'єкта розвитку.

Отже, у ході аналізу літературних джерел не було знайдено трактування поняття «інвестиційний розвиток», яке б можна було використовувати у практичній діяльності суб'єктів освітньої сфери, відповідно до сучасних вимог. Підсумовуючі все вищесказане пропонуємо авторський варіант трактування цього поняття. «Інвестиційний розвиток сфери освіти» – це незворотній циклічний процес переходу від одного якісного стану інвестиційної діяльності у сфері освіти до іншого за рахунок систематичних (кількісних, якісних та структурних) змін (джерел її фінансування, способів, механізмів й підходів залучення та використання інвестиційних ресурсів) у просторі та часі під впливом зовнішніх (інвестиційна та освітня державна політика, зміни умов функціонування сфери освіти, тощо) і внутрішніх (інвестиційні потреби та можливості, тощо) факторів відповідно до визначеної мети при збереженні системної якості та цілісності.

При цьому об'єктом, який розвивається, є інвестиційна діяльність певних навчальних закладів та сфери освіти в цілому.

Інвестиційний розвиток освітньої сфери, як і розвиток інших об'єктів, також йде стрибкоподібно з подоланням різних за глибиною та охопленням криз. «Відчути» (констатувати) його можна лише при зміні якісних станів інвестиційної діяльності навчальних закладів та сфери освіти в цілому. Якісний стан, який виникає внаслідок розвитку, характеризується ступенем організованості системи в цілому, зокрема, інвестиційною (фінансово-економічною) демократизацією, автономією (самостійністю); самоокупністю інвестиційних проектів; самофінансуванням інвестиційних видатків, тощо. А також певною спрямованістю інвестування, що, завдяки змінам у структурі інвестиційного портфеля навчального закладу (регіону, держави), обумовлює розвиток сфери освіти в цілому.

Крім того, важливо розрізняти поняття «розвиток» та «тип розвитку». На відміну від «розвитку», який є процесом переходу від одного якісного стану об'єкту до іншого за рахунок системи змін, «тим розвитку» – це спосіб розвитку, який здійснюється за рахунок певного фактору. Так, наприклад, «інвестиційний розвиток сфери освіти» – процес переходу від одного якісного стану інвестиційної діяльності у сфері освіти до іншого за рахунок систематичних змін. У той час, як «інвестиційний тип розвитку сфери освіти» – це розвиток всієї сфери освіти за рахунок постійних і систематичних інвестицій, спрямованих на суттєве поліпшення діяльності системи. Тобто, відмінністю цих понять є об'єкт розвитку.

Що стосується освітньої сфери, то забезпечення її інвестиційного розвитку необхідно через існуючу політику «надмірної розпорошеності інвестиційних коштів»; низьку ефективність здійснюваних інвестиційних проектів, які, зазвичай, не носять стратегічного характеру; прорахунки інституціонального забезпечення інвестиційних процесів (відсутність «інституціональних сигналів» для інвестицій), тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином запропоновані авторські трактування щодо наведеної вище термінології нададуть можливість сформулювати цілісну концептуальну систему управління інвестиційним розвитком сфери освіти в Україні, яка забезпечить широкомасштабне впровадження інвестицій на різних рівнях освітньої системи.

Подальші наукові дослідження доцільно здійснювати у напрямку оптимізації показників інвестиційного розвитку освітніх установ; розроблення рекомендацій щодо удосконалення моніторингу та регулювання інвестиційного розвитку сфери освіти в цілому; формування дієвої системи мотивування інвесторів та суб'єктів освітньої сфери. Не менш актуальним завданням є розробка теоретико-методологічних підходів щодо забезпечення такого розвитку.

Література

1. Галиця І. О. Що ж таке інноваційний розвиток? / І.О. Галиця // Економіка та держава. – 2003. – № 10. – С. 32-33.

2. Раєвнєва О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі: монографія / О.В. Раєвнєва. – Х.: ІНЖЕК, 2006. – 496 с.

3. Василенко В. А. Организационно–циклическая и структурно-функциональная модели развития организации / В. А. Василенко // Культура народов Причерноморья. – 2011. – №232. – С. 100 – 107.

4. Леонтьев В. Экономические эссе / Василий Леонтьев. — М.: Политиздат, 1990. – 416 с.

5. Запухляк В. З. Теоретичні основи економічного розвитку країн (інвестиційний аспект) в умовах цивілізаційної кризи / В. З. Запухляк // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Економіка . – 2013. – Вип. 21. – С. 20 – 23.

6. Колот І. П. Управління інвестиційним розвитком регіону : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.10.01 / Колот Ігор Петрович ; Харківська держ. академія міського господарства. – Х., 2000. – 17 с.

1. Galy`cya I. O. Shho zh take innovacijny`j rozvy`tok? / I.O. Galy`cya // Ekonomika ta derzhava. –2003. – # 10. – S. 32-33.

2. Rayevnyeva O. V. Upravlinnya rozvy`tkom pidpry`yemstva: metodologiya, mexanizmy`, modeli: monografiya / O.V. Rayevnyeva. – X.: INZhEK, 2006. – 496 s.

3. Vasy`lenko V. A. Organy`zacy`onno–cy`kly`cheskaya y` strukturno-funkcy`onal`naya modely` razvy`ty`ya organy`zacy`y` / V. A. Vasy`lenko // Kul`tura narodov Pry`chernomor`ya. – 2011. – #232. – S. 100 – 107.

4. Leont`ev V. Эконoмy`chesky`e эссе / Vasy`ly`j Leont`ev. — М.: Poly`ty`zdat, 1990. – 416 s.

5. Zapuxlyak V. Z. Teorety`chni osnovy` ekonomichnogo rozvy`tku krayin (investy`cijny`j aspekt) v umovax cy`vilizacijnoyi kry`zy` / V. Z. Zapuxlyak // Naukovi zapu`sky` [Nacional`nogo universy`tetu "Ostroz`ka akademiya"]. Ser. : Ekonomika . – 2013. – Vy`p. 21. – S. 20 – 23.

6. Kolot I. P. Upravlinnya investy`cijny`m rozvy`tkom regionu : avtoref. dy`s. kand. ekon. nauk: 08.10.01 / Kolot Igor Petrovy`ch ; Harkivs`ka derzh. akademiya mis`kogo gospodarstva. – X., 2000. – 17 s.

Рецензент: Грабчук О.М., д.е.н., доцент, завідувач кафедри фінансів Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

20.02.2014

УДК 323.2 : 327

Білоусов Олександр

**ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДЯН ДО КОНСТРУКТИВНОЇ
СПІВПРАЦІ З ВЛАДНИМИ СТРУКТУРАМИ У
ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ:
ДОСВІД ЄС**

Проаналізовано роль сучасних інформаційно-комунікативних технологій у реалізації актуальних завдань щодо залучення громадян до конструктивної співпраці з владними структурами. Надання більшого обсягу інформації та більш ефективна комунікація є передумовою народження відчуття причетності до політичних процесів Європи. Створення транснаціонального «простору», де громадяни з різних країн могли б обговорювати питання, які, на їх думку, є важливими викликами ЄС, є необхідною і першочерговою задачею сучасності. Ці відносно нові введення допомагають владним структурам залишатися проінформованими про громадську думку в ЄС та визначити ті Європейські проекти, які отримують підтримку громадськості. У той же час, маючи зворотний процес, вони, враховують громадську думку і тим самим створюють стабільне підґрунтя для подальшого визначення вектору соціально-політичного розвитку.

Ключові слова: інформаційно-комунікативні технології, громадянське суспільство, інформаційне суспільство, владні структури, ефективна комунікація, політичний процес, транснаціональний простір, громадськість.

Білоусов Олександр

**ПРИВЛЕЧЕНИЕ ГРАЖДАН К КОНСТРУКТИВНОМУ
СОТРУДНИЧЕСТВУ С ВЛАСТНЫМИ СТРУКТУРАМИ В
ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНОМ
ПРОСТРАНСТВЕ: ОПЫТ ЕС**

Проанализирована роль современных информационно-коммуникативных технологий в реализации актуальных заданий привлечения граждан к конструктивному сотрудничеству с властными структурами. Предоставление значительного объема информации и более эффективная коммуникация является

предпосылкой для осознания причастности к политическим процессам Европы. Создание транснационального пространства, где граждане из разных стран могли бы обсуждать вопросы, которые, по их мнению, являются важными вызовами ЕС, являются необходимой и первоочередной задачей современности. Эти относительно новые введения помогают властным структурам оставаться проинформированными об общественном мнении в ЕС и определить те Европейские проекты, которые получают поддержку общественности. В то же время, имея обратный процесс, они, учитывают общественное мнение и тем самым создают стабильную почву для последующего определения вектору социально-политического развития.

Ключевые слова: информационно-коммуникативные технологии, гражданское общество, информационное общество, властные структуры, эффективная коммуникация, политический процесс, транснациональное пространство, общественность.

Bilousov Alexander

BRINGING IN OF CITIZENS TO STRUCTURAL COLLABORATION WITH IMPERIOUS STRUCTURES IN INFORMATIVE-COMMUNICATIVE SPACE: EXPERIENCE OF ES

The role of modern informative-communicative technologies is analysed in realization of actual tasks of bringing in of citizens to the structural collaboration with imperious structures. A grant of considerable volume information and more effective communication is pre-condition for the awareness of involvement to the political processes of Europe. Creation of transnational space, where citizens from different countries would discuss questions, which, in their opinion, are the important calls of ES, are the necessary and primary task of contemporaneity. These relatively new introductions help imperious structures to remain informed about public opinion in ES and to define those European projects which will get encouragement public. At the same time, having a reverse process, they, take into account public opinion and the same create stable soil for subsequent determination the vector of socio-political development.

Keywords: informative-communicative technologies, civil society, informative society, imperious structures, effective communication, political process, transnational space, public.

Постановка проблеми. Становлення та розвиток інформаційного суспільства, нові інформаційно-комунікативні технології вимагають вивчення і аналізу їх впливу на соціально-політичні процеси у суспільстві. Накопичений досвід країн Євросоюзу щодо залучення громадян до конструктивної співпраці з владними структурами свідчить про те, що надання більшого обсягу інформації та ефективна комунікація є важливою умовою стабільності соціально-політичних процесів в цих країнах через створення транснаціонального простору, де громадяни з різних країн могли б за допомогою зворотного зв'язку в цьому просторі впливати на перебіг важливих подій впливати не тільки у власних країнах, але і в країнах ЄС в цілому. Тому ці питання заслуговують всебічного аналізу і креативного втілення в політичні практики інших країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При дослідженні впливу сучасних інформаційно-комунікативних технологій на характер та основні соціально-політичні події країн ЄС з метою їх подальшої стабілізації, що має для України першочергове значення, було проаналізовано значний масив наукової літератури, присвяченої різним питанням становлення вітчизняного та зарубіжного інформаційного суспільства та його особливостям в різних країнах, насамперед, в Україні. З-поміж них слід відзначити праці таких авторів як В. Андрущенко, В. Барков, В. Бебик, В. Бех, В. Горбатенко, Г. Зеленько, М. Калініченко, А. Колодій, О. Корнієвський, І. Кресіна, М. Лациба, Ю. Левенець, М. Михальченко, Я. Пасько, Т. Розова, М. Розумний, Н. Ротар, Ф. Рудич, М. Рябчук, М. Степико, Г. Щедрова, Н. Ярова та ін.

Особливо слід зазначити ґрунтовні аналітичні розробки Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАНУ, а також неурядових аналітичних центрів, таких як Центр О. Разумкова, Український незалежний центр політичних досліджень та інших.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Сучасні тенденції розвитку інформаційного суспільства, нововведення в ефективному функціонуванні інформаційно-комунікативному просторі країн ЄС потребують ретельного аналізу і науково обґрунтованих висновків щодо позитивних змін у соціально-

політичній сфері та їх креативного втілення в українські реалії. І це постійний і безперервний процес, потребуючий наукового аналізу.

Формулювання цілей статті. Дана стаття має за мету проаналізувати досвід ЄС щодо залучення громадян до конструктивної співпраці з владними структурами у інформаційно-комунікативному просторі та втілення позитивних аспектів цього процесу в українські реалії з урахуванням їх особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роль сучасних інформаційно-комунікативних технологій у реалізації актуальних завдань щодо залучення громадян до конструктивної співпраці з владними структурами варто перебільшити. У Білій книзі з європейського врядування зазначається, що інформаційні та комунікаційні технології виконують важливу роль у цьому процесі. Так, наприклад, веб-сайт ЄС «EUROPA» повинен стати інтерактивною платформою для інформування, зворотного зв'язку та обговорення, пов'язати різні мережі, що працюють у Союзі. Надання більшого обсягу інформації та більш ефективна комунікація є передумовою народження відчуття причетності до Європи. За мету необхідно ставити створення транснаціонального «простору», де громадяни з різних країн могли б обговорювати питання, які, на їх думку, є важливими викликами ЄС. Це повинно допомогти тим, хто розробляє політику, залишатися проінформованими про громадську думку в ЄС та визначити ті Європейські проекти, які отримають підтримку громадськості» [1, с. 13]. Так, у цьому контексті успішно функціонує спільно розроблений європейськими інституціями спеціальний правничий Інтернет-портал «EUR-LEX», як єдине джерело, де громадяни можуть ознайомитися із пропозиціями щодо політики усіма мовами. Заслуговує всебічної уваги і проведення державами-членами ЄС публічних дебатів щодо загальноєвропейській справ, обговорення прийняття загально важливих рішень, особливо на стадії їх підготовки.

У цьому аспекті можна стверджувати, що Рада Європи має усі шанси спілкуватися із громадянами шляхом подальшого розвитку регіональної та місцевої демократії. З цією метою, для забезпечення кращого партнерства на різних рівнях необхідна додаткова дія на рівні ЄС, зокрема, шляхом залучення громадськості до формування політики. Тобто, важним кроком є встановлення систематичного діалогу з Європейськими та національними об'єднаннями

регіональних та місцевих урядів для покращення співробітництва між цими об'єднаннями та Комітетом Регіонів. Більше того, обмін та спільне навчання персоналу адміністраціями різних рівнів допомагає кращому розумінню завдань політики, що кожна з них упроваджує, методів роботи та інструментів, що ними використовуються.

Важливу роль грають на загальному рівні розробки політики і неурядові організації. Вони часто діють як «система раннього попередження» для спрямування політичних дебатів» [1, с. 16]. Не менш значуща роль і профспілок та союзів роботодавців. У зв'язку з цим нагадується, що Договір Європейської Спільноти вимагає проводити консультації з бізнес-структурами при підготовці пропозицій, особливо у галузі соціальної політики, при цьому у деяких випадках вони можуть досягнути домовленостей, які потім можуть бути включені у право Спільноти (шляхом соціального діалогу). А тому, цілком резонно заохочувати соціальних партнерів використовувати владу, надану Договором, для укладання добровільних угод, адже громадськість бачить у Європі зручну платформу для зміни пріоритетів у політиці та суспільстві. До того ж, це також є шансом краще залучити громадян у процес досягнення цілей ЄС та надати їм надійний канал для зворотного зв'язку, критики та протесту.

У той же час варто підкреслити, що з більшим залученням громадськості приходить й більша відповідальність з боку її структур. Вони переконані, що громадянське суспільство само має дотримуватися принципів ефективного врядування, які включають відкритість та підзвітність. Саме тому Європейська Комісія ініціювала намір запустити у мережі Інтернет базу даних організацій громадянського суспільства, що мало стати каталізатором покращення їх внутрішньої організації. Згодом, цей намір був успішно реалізований і Соціально-економічний Комітет ЄС став відігравати більш значну роль у розвитку нових зв'язків взаємної відповідальності між загальноєвропейськими інституціями та громадянським суспільством.

Закликаючи проводити більш ефективні та прозорі консультації у центрі формування політики ЄС, Європейська Комісія повідомила, що вже консультиє зацікавлені сторони шляхом різноманітних інструментів, таких як Білі і Зелені Книги, Повідомлення Комісії, дорадчі комітети, випробувальні бізнес-

стенди та ad hoc консультації (тобто, спеціалізовані консультації). Вельми знаковою при цьому стала особлива зацікавленість Європейської Комісії у розробці можливості проведення он-лайн консультацій через ініціативу інтерактивного формування політики: «Такі консультації дозволять Комісії та іншим Інституціям винести справедливе рішення при зіткненні різних тверджень і пріоритетів та допомогти у розробці довготермінової політичної перспективи. Участь не полягає в інституціалізації протесту. Вона полягає у формуванні більш ефективної політики, що заснована на попередньому досвіді та консультаціях на ранньому етапі творення політики» [1, с. 18].

Причому, необхідно посилити вплив культури консультацій та діалогу, культури, що поділяється усіма Європейськими Інституціями та асоціюється зі способом, в який Європейський Парламент – орган на який покладено обов’язок представляти громадян ЄС – веде переговорний процес, використовує громадські слухання тощо.

Природно, створення культури консультацій не можливе шляхом встановлення правових норм, оскільки це призведе до її надмірної негнучкості та створить ризик при впровадженні деяких аспектів політики ЄС. Тому кращим способом її реалізації є створення кодексу поведінки, який встановлює мінімальні стандарти, що зосереджуються на тому, на які теми проводяться консультації, коли, кому і як консультиувати. Такі стандарти зможуть зменшити ризик того, що особи, які відповідають за творення політики, дослуховуватимуться лише до окремих груп, які мають привілейований доступ через належність до певної галузі чи через своє громадянство. Ці стандарти пропонуються з метою покращити репрезентативність організацій громадянського суспільства та структурувати їх дебати з інституціями ЄС.

Ще один важливий інструмент, запропонований Радою Європи у Білій книзі з європейського врядування, – це партнерські угоди з громадськими організаціями, які, зазвичай, стимулюють до більш високого рівня взаємної відповідальності: «У деяких сферах політики, де консультативні практики вже утвердилися, Комісія може заключати більш широкі партнерські угоди. З боку Комісії це буде означати зобов’язання проводити додаткові, у порівнянні з мінімальними стандартами, консультації. У відповідь, такі угоди змусять організації громадянського суспільства зміцнити свою

внутрішню структуру, надати гарантії відкритості і репрезентативності, доведе їх можливість поширювати інформацію та брати на себе ініціативу у дебатах в державах-членах ЄС» [2, с. 19].

У площині комплексу проблем, що аналізуються у даній статті, заслуговує уваги і питання співробітництва не лише з традиційними, інституалізованими структурами громадянського суспільства (такими, скажімо, як неурядові організації), але й з мережевими спільнотами, виникнення яких взагалі стало можливим лише завдяки впровадженню сучасних інформаційно-комунікативних технологій та розширенню сфери їх застосування.

Цій, надзвичайно прогресивній для свого часу тематиці був присвячений спеціальний підрозділ аналізованої Білої книги з європейського врядування «Пропозицій до змін», який отримав досить конкретну назву – «Налагодити зв'язки з мережами». У ньому, перш за все, констатується, що європейська інтеграція, нові технології, культурні обміни та глобальна взаємозалежність призвели до створення гігантської кількості європейських та міжнародних мереж, що мають власні окремі завдання, причому деякі з них отримують фінансову підтримку від ЄС. Як, безумовно, позитивний момент цього новаторства навести той факт, що ці мережі пов'язують бізнес, громади, дослідницькі центри, регіональну та місцеву владу; створюють основу для інтеграції всередині ЄС та для наведення мостів з країнами-аплікантами і світом; допомагають поширити обізнаність громадськості про справи ЄС та демонструють його політику у дії.

На підтвердження такої позитивної оцінки можна привести два конкретних приклади успішних ініціатив, очолюваних мережевими організаціями :

1) «День без автомобіля», що проводиться щорічно 22 вересня, добровільно відзначають біля 800 міст у 25 країнах Європи.

2) Ініціатива «Netd@ys» збільшила поінформованість шкіл, учнів та вчителів щодо нових засобів масової інформації. Лише протягом одного року було реалізовано біля 300 проектів у рамках «Netd@ys», у яких узяли участь біля 150 000 організацій з 85 країн світу, а європейський веб-сайт цієї ініціативи відвідало більше 8 мільйонів користувачів мережі Інтернет.

Однак, не дивлячись на це, багато з цих мереж, чиє коріння сягає вглиб суспільства, почувають себе не залученими до політичного процесу ЄС. Виходячи з цього, можна прогнозувати, що, роблячи мережі більш відкритими та структуруючи їх відносини з загальноєвропейськими інституціями, вони можуть зробити більший внесок у формування політики ЄС. При цьому мається на увазі те, що регіональні і міські мережі, що підтримують транснаціональне та транскордонне співробітництво, наприклад, в рамках структурних фондів, стримують адміністративні та законодавчі умови кожної зі сторін.

Для поліпшення становища у галузі співробітництва з мережевими ініціативами Європейською Комісією були запропоновані конкретні дії: розробити більш систематичний підхід до роботи з основними мережами, що передбачає більш активну їх участь у процесі вироблення рішень та впровадження політики.

Безумовно, дані пропозиції ЄС оприлюднені у Білій книзі з європейського урядування, надзвичайно актуальні сьогодні для України у контексті становлення в ній інформаційного суспільства взагалі, та налагодження конструктивної співпраці владних структур з мережевими спільнотами зокрема.

Вітчизняні дослідники вже неодноразово акцентували увагу на тому, що європейські принципи належного урядування стимулюють, передусім, саме розвиток демократії участі через усвідомлення громадянами своїх інтересів, законних прав та шляхів їх найефективнішої реалізації. Так, І. Кресіна з цього приводу приходить до висновку: «Упровадження ефективного урядування акцентує увагу на учасницькому складнику, легітимує спільно прийняті рішення, сприяє вдосконаленню процесу управління суспільними процесами, підвищуючи його результативність – здатність досягати поставлених цілей з урахуванням потреб учасників. Таким чином, визначальним чинником стабільності політичної системи є ефективне урядування. Критеріями ефективності діяльності органів державної влади на національному рівні є орієнтація на задоволення потреб громадян, на глобальному рівні – конкурентоспроможність держави на світовій арені. При цьому відбувається зміщення акцентів – з ефективного розподілу ресурсів на ефективність координації соціальної взаємодії, запровадження якісних параметрів оцінювання» [2, с. 43-44].

Безумовно, у процесі впровадження європейських принципів належного урядування, як і в процесі впровадження будь-якого зарубіжного досвіду чи міжнародних стандарт, не можна обмежуватися лише їх сліпим копіюванням без урахування національних особливостей. Тому, цілком резонною є засторога, яку висловлює Т.Розова: «У ситуації пошуку та реалізації основних засад громадянського суспільства в досвіді розвинених країн не може бути знайдена панацея або певне універсальне рішення для виконання складних багаторівневих завдань, поставлених перед вибором демократичного способу розвитку. Єдиний результативний і конструктивний варіант вирішення цієї низки проблем – розкрити потенціал власної системи управління з урахуванням національної специфіки та ініціювати стратегічний процес, що дасть змогу поєднати зусилля різних рівнів управління та самоуправління в Україні» [3, с. 47].

Нарешті, переваги впровадження європейських принципів належного урядування виявляються ще й в тому, що вітчизняне громадянське суспільство для здійснення однієї із найважливіших своїх функцій – контролю за діями державної влади – отримує потужного зовнішнього союзника та, водночас, незалежного арбітра. На це звертає увагу А. Кудряченко: «Можна по-різному ставитися до такої еволюції, але фактом залишається практика моніторингу законодавства, виборів і політичних оцінок чи застережень відносно тих чи тих подій, осіб чи явищ і в нашій країні. Рада Європи, Європейська комісія чи окремі посадовці ЄС часто неоднозначно оцінюють ситуацію в Україні стосовно демократії, проведених виборів, свободи слова, прав і свобод громадян чи окремих політиків. Прийняті рішення, артикульовані позиції, заяви очільників Євросоюзу стосовно вітчизняної влади чи поступу демократії є свого роду проявом «м'якої сили» з боку Брюсселя. Урахування цих нових підходів і корегування вітчизняної практики покликані сприяти більш успішній імплементації ціннісних засад об'єднаної Європи у нашій державі та суспільстві, побудові Європи вдома [4, с. 38].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, європейські стандарти належного врядування, безумовно, вплинули певною мірою на інституалізацію в Україні державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства та сприяли налагодженню конструктивної співпраці владних структур

з мережевими спільнотами як умови формування інформаційного суспільства в країні.

Але ці питання залишаються актуальними і подальші. Їх не можна вважати «раз і назавжди» вирішеними, тому вони потребують подальшого і обґрунтованості висновків з урахування постійних змін у сучасному політичному просторі.

Література

1. Європейське врядування: Біла книга // Комісія Європейських Співтовариств Брюссель, 25.7.2001 COM(2001) 428, остаточна редакція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://upi.org.ua/load/4-1-0-113>

2. Кресіна І. Концепція урядування як новий підхід до управління суспільно-політичними процесами / І. Кресіна // Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2012 р., м. Київ) / Упоряд. В. М. Яблонський, О. А. Корнієвський, П. Ф. Вознюк. – К.: НІСД, 2013. – С. 39-45.

3. Розова Т. Культурно-антропологічна укоріненість ідеї громадянського суспільства у буття українського соціуму / Т. Розова // Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2012 р., м. Київ) / Упоряд. В. М. Яблонський, О. А. Корнієвський, П. Ф. Вознюк. – К.: НІСД, 2013. – С. 45-52.

4. Кудряченко А. Засадничі демократичні цінності та їх роль у розвитку громадянського суспільства у країнах Європи / А. Кудряченко // Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2012 р., м. Київ) / упоряд. В. М. Яблонський, О. А. Корнієвський, П. Ф. Вознюк. – К.: НІСД, 2013. – С. 28-39.

1. Yevropejs`ke vryaduvannya : Bila kny`ga // Komisiya Yevropejs`ky`x Spivtovary`stv Bryussel`, 25.7.2001 COM(2001) 428, ostatochna redakciya [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://upi.org.ua/load/4-1-0-113>

2. Kresina I. Konceptiya uryaduvannya yak novy`j pidxid do upravlinnya suspil`no-polity`chny`my` procesamy` / I. Kresina // Rozvy`tok vzayemodiyi derzhavy` i gromadyans`kogo suspil`stva v konteksti vprovadzhennya yevropejs`ky`x pry`ncy`piv nalezhnogo vryaduvannya : zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf. (12 grudnya 2012 r., m. Ky`yiv) / Uporyad. V. M. Yablons`ky`j, O. A. Korniyevs`ky`j, P. F. Voznyuk. – K. : NISD, 2013. – S. 39-45.

3. Rozova T. Kul`turno-antropologichna ukorinenist` ideyi gromadyans`kogo suspil`stva u buttya ukrayins`kogo sociumu / T. Rozova // Rozvy`tok vzayemodiyi derzhavy` i gromadyans`kogo suspil`stva v konteksti vprovadzhennya yevropejs`ky`x pry`ncy`piv nalezhnogo vryaduvannya : zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf. (12 grudnya 2012 r., m. Ky`yiv) / Uporyad. V. M. Yablons`ky`j, O. A. Korniyevs`ky`j, P. F. Voznyuk. – K. : NISD, 2013. – S. 45-52.

4. Kudryachenko A. Zasadny`chi demokraty`chni cinnosti ta yix rol` u rozvy`tku gromadyans`kogo suspil`stva u krayinax Yevropy` / A. Kudryachenko // Rozvy`tok vzayemodiyi derzhavy` i gromadyans`kogo suspil`stva v konteksti vprovadzhennya yevropejs`ky`x pry`ncy`piv nalezhnogo vryaduvannya : zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf. (12 grudnya 2012 r., m. Ky`yiv) / uporyad. V. M. Yablons`ky`j, O. A. Korniyevs`ky`j, P. F. Voznyuk. – K. : NISD, 2013. – S. 28-39.

Рецензент: Музиченко Г.В., д.політ.н., професор кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

12.12.2014

УДК 329.273

Попков Василий

СЕПАРАТИЗМ КАК ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА XXI ВЕКА

В статье приводится определение понятий «сепаратизм» и «сецессия». На различных исторических примерах анализируются социокультурные факторы, способствующие активизации сепаратизма и сецессии. Делается сравнительный анализ проявлений сепаратизма в Европе, США, России, странах

Восточной Азии и Ближнего Востока. Поднимается проблема языка, грамотное решение которой способно преодолеть центробежные тенденции в полиэтнических обществах. Рассматриваются пути и методы преодоления сецессионистских тенденций в обществе.

Ключевые слова: сепаратизм, сецессия, социокультурные факторы, философия антицентрализма, геополитическая обстановка, малые этносы, дезинтеграция мультиэтнического государства.

Попков Василь

СЕПАРАТИЗМ ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті приводиться визначення понять «сепаратизм» і «сецесія». На різних історичних прикладах аналізуються соціокультурні чинники, які сприяють активізації сепаратизму і сецесії. Робиться порівняльний аналіз проявів сепаратизму в Європі, США, Росії, країнах Східної Азії і Близького Сходу. Піднімається проблема мови, грамотне вирішення якої здатне подолати відцентрові тенденції в поліетнічних суспільствах. Розглядаються шляхи і методи подолання сецесіоністських тенденцій в суспільстві.

Ключові слова: сепаратизм, сецесія, соціокультурні фактори, філософія антицентралізму, геополітична обстановка, малі етноси, дезинтеграція мультиетнічної держави.

Popkov Vasilij

SEPARATISM AS A GLOBAL PROBLEM XXI CENTURY

The article contains the definition of the concepts "separatism" and "secession". At different historical examples are analyzed socio-cultural factors that contribute to the strengthening of separatism and secession. Has done a comparative analysis of different manifestations of separatism in the United States, Europe, Russia, East Asia and the Middle East. Was raised the problem of language, the illiterate solving of which can intensify the disintegrative trends in multi-ethnic societies. Are under discussion the ways and means of overcoming of the secessionist tendencies in society. The author comes to the conclusion that any display of separatism – it is from one side, specifically national phenomenon but, from the other side, is a display of general global trend: the aspiring of small ethnic groups to the self-ruling. As a rule, the «playing card of separatism», which is showing up in one state is

actively played off by other states, who interested in the change of geopolitical situation for their benefit. On the row of examples is looked over the general tactic of small people: to cause defensive war, and with it - international liking with following diplomatic confession even from a few states. To prevent or stop the process of disintegration of the multiethnic state it is possible by means of realization of whole complex of political, legislative, economic, and socio-cultural measures which will stimulate at small ethnic groups centripetal, but not centrifugal moods. Main here is an exact and scientifically identified policy in the field of national languages and cultures. In applying to Ukraine it means the development of society on the basis of democratic values of «family free, and new». It means freedom not only from oligarchic tyranny but also from xenophobia.

Keywords: separatism, secession, socio-cultural factors antytsentralizmu philosophy, geopolitical situation, small ethnic groups, disintegration of multi-ethnic state.

Постановка проблемы. Анализируя трагические события, происходящие на Востоке Украины, приходится констатировать, что они – всего лишь одно из многочисленных проявлений грандиозного глобального процесса, который одни исследователи окрестили сепаратизмом, а другие – сепессией. Задача данного исследования заключается в раскрытии сущности сепаратизма как явления, превратившегося в одну из глобальных проблем современности, поиске решений для преодоления сепаратистских тенденций в современном мире.

Изложение. В словаре иностранных слов под понятием «сепаратизм» (латинское *separatus* – отдельный, обособленный) значит: стремление к отделению, обособлению; движение национальных меньшинств за предоставление части страны статуса автономии либо за полное отделение с образованием самостоятельного государства [См.: 2, 727].

Под понятием «сепессия» (латинское *secessio* – уход) подразумевается отделение, отступничество, например, отпадение от государства какой-то его части [Там же: 730]. Понятие «сепессия» включает в себя не только этнический сепаратизм, но и социальный разрыв с существующим общественным порядком (когда «верхи» не могут, в «низы» не хотят). Так еще в VI веке до н.э. в плебеи Древнего Рима совершили демонстративную

сецессию. Они вышли из состава римской общины, и ушли за черту города. Представим на секундочку, что было бы с современным городом, если бы его граждане совершили бы «исход», оставив городскую элиту один на один с проблемами неработающего города – закрытыми магазинами, потухшими котельными, погасшими фонарями, мрачными улицами, отсутствием подвоза продуктов...

В любом случае и сепаратизм и сецессия не возникают «на ровном месте». Оба этих явления – свидетельство глубокого общественного неблагополучия, остроты противоречий, которые копились годами. Сепаратизм нередко возникает и сопровождает процесс ослабления и разложения государства. При этом новые самоопределившиеся образования могут уступать по уровню культуры и цивилизованности господствовавшей метрополии, от которой они обособились. Так в процессе распада Римской империи на ее территории образовалось несколько «варварских» королевств, таких как Тулузское королевство, Королевство Вандалов, Бургундское королевство, Франкское королевство. При этом, в образовании этих и многих других осколков великой империи, немалую роль сыграла эгоистичная знать римских провинций, не желавшая подчиняться центральной власти. В своем стремлении к полному отделению они готовы были признать своими вождями даже «варваров» [См.: 1, 353].

В качестве примера мощного всплеска сепаратизма, который привел к полной сецессии, можно привести историю образования США. Речь идет о восстании 13 британских колоний, расположенных на Североамериканском континенте. В конечном итоге это восстание привело к образованию самопровозглашенных (в пику британскому правительству) Соединенных Штатов Америки. Это было закреплено в решениях Первого и Второго Континентального конгресса и Конституции 1787 г. США провозгласили себя самостоятельным союзным государством. Они полностью отделились от Британии, а спустя менее, чем 200 лет обрели глобальную мощь и «взяли под крыло» на правах «младшего брата» своего бывшего хозяина.

Проблема сепаратизма и сецессии особенно обострилась с начала XX века. Катализатором этого драматического процесса стала Первая мировая война. На спусковой крючок глобального этнического распада сразу нажали два политика, находившихся по

разные стороны Атлантического океана. Первым из них был американский президент Вудро Вильсон. Вторым – лидер российских большевиков Владимир Ленин.

Вильсон так сформулировал принцип этнического самоопределения: "Каждый народ имеет право избирать ту форму суверенности, которая для него предпочтительна" (очень напоминает ельцинское: «берите столько суверенитета, сколько сможете проглотить»). Ленин высказался более радикально о «праве наций на самоопределение вплоть до полного отделения», или, оперируя современными терминами, – вплоть до полной сецессии.

И тот и другой содействовали разжиганию националистического сепаратизма исходя из собственных тактических соображений. Вудро Вильсон, стремясь к разгрому прогерманской коалиции, стимулировал, в первую очередь, развал Австро-Венгерской империи, а Ленин, стремясь к свержению Российской монархии, а, затем, - Временного правительства, всячески способствовал росту революционной активности «национальных меньшинств». Он активно содействовал «национализмам окраин», борющимся против «великорусского шовинизма».

Как бы то ни было, тактические маневры двух влиятельных политиков начала XX века привели к катастрофическим последствиям. Ящик Пандоры открылся, и из него вылетели демоны сецессии. Возьмем сухую статистику. В 1914 г. перед началом войны в Европе было 17 государств. После окончания войны в результате сепаратизма и сецессии образовалось 24 государства. В 2000 году, после распада СССР и союзной Югославии их уже стало 44. Это означает, что дробление европейских государств идет пугающими темпами.

Фламандцы стремятся обособиться от валлонов в Бельгии (на территории которой, кстати, расположена штаб-квартира НАТО). Шотландцы проводят референдум о независимости от Англии. Каталонцы и баски борются за отделение от Испании. Сторонники независимого государства "Республика Венето" (Тревизо, Венеция, Верона, Виченца, Падуя, Беллуно и Ровиго) выступают за отделение от Италии. Франкоязычный Квебек неоднократно порывался выйти из состава Канады. Все это – множасьщиеся подтверждения того, что западные страны испытывают нарастание

центробежных тенденций, и даже такие мощные структуры как НАТО вряд ли смогут этому помешать. Некоторые называют этот процесс «движением к Новому Средневековью», к возврату к тем временам, когда в Европе насчитывалось до 500 квазигосударственных образований [См.: 5, 75-105].

Даже в самих Соединенных Штатах наблюдаются сепаратистские тенденции. В статье уже говорилось о том, что сепаратизм по сути дела явился «повивальной бабкой» американской государственности. Однако и само молодое американское государство в середине XIX в. подверглось изнутри испытанию на прочность. Спустя век после образования США стремление к сепаратизму американского Юга («конфедератов») стало причиной кровавой гражданской войны 1861-1865 годов.

С середины 90-х годов XX столетия на юге США вновь стали набирать силу сепаратистские движения (группы «новых конфедератов»). Наиболее четко идея отделения всех или части южных штатов от США присутствовала в программных документах организации под названием League of the South («Лига Юга»), возникшей в 1994 году. Ее основал историк, профессор Майкл Хилл, для которого вдохновляющим примером явился развал Советского Союза. Если уж такой, казавшийся нерушимым, колосс, развалился, то и Соединенные Штаты могут последовать тем же путем. Название «Южная лига» Хилл позаимствовал у итальянцев. Известно, что итальянское движение «Северная лига» сформулировало крайние сепаратистские лозунги.

У «новых конфедератов» есть и своя партия – Southern Party («Партия юга»). В их состав входит также крупнейшая националистическая организация Council of Conservative Citizens («Совет консервативных граждан»), а также Sons of Confederate Veterans и United Daughters of the Confederacy («Сыновья ветеранов-конфедератов» и «Объединенные дочери конфедерации»).

Как утверждают Интернет-источники [См.: 7], инициативные группы в целом ряде штатов страны сегодня заявляют о намерении окончательно выйти из состава США. Они начали активную кампанию по сбору подписей через правительственный ресурс страны. К настоящему времени уже 7 штатов США собрали необходимое количество голосов для организации референдума. В основном, это штаты, голосовавшие на прошедших выборах против

Б. Обамы за М. Ромни. Больше всего подписей (более 100 тысяч) собрали в Техасе. Члены радикальной партии «Республика Техас» считают, что в 1845 году эта территория была незаконно аннексирована Вашингтоном и в настоящее время находится под его оккупацией. Участники движения сформировали альтернативное правительство, судебную систему и правоохранительные органы, подали судебные иски против правительства США за «подрыв благосостояния Техаса». Требуемое число подписей в поддержку проведения референдумов за отделение от США собрано в Луизиане, Северной Каролине, Джорджии, Алабаме, Флориде и Теннесси. А на американском Севере активно действует Партия независимости Аляски. Название партии говорит само за себя.

Цикл развития сепаратистских движений подчинен определенной логике. Эти движения начинаются с формирования культурно-исторических обществ, затем становятся группами интересов, а потом разделяются на террористическое крыло и легальные партии («группы проникновения», *entryist groups*). Это деление, как отмечает А.И. Тэвдой-Бурмули [См.: 4, 31–35], не препятствует, а, наоборот, содействует общей философии антицентрализма. Уровень влияния сепаратистских идей и программ зависит от того, насколько сепаратистская субкультура «пропитала» региональную культуру. Например, «Шинн Фейн» - в Северной Ирландии и «Эрри Батасуна» - в Стране Басков достаточно популярны, как и Лига Севера - в Италии. Напротив, движения бретонцев и савояров против доминирования Франции, Баварская армия освобождения в ФРГ — маргинальные, хотя и достаточно шумные группировки. Они не ведут за собой культурный процесс и общественные настроения региона. Обычно между террористическим и легально-политическим «крыльями» движения устанавливается разделение труда: обмен кадрами, идеями, организационными связями. Политическое крыло обеспечивает представительство интересов в парламентах, получает финансовую помощь от подконтрольного бизнеса, влияет на официальную систему образования и культуры. Террористы же специализируются на провокациях и запугивании несогласных.

Аналогичные процессы происходят и на «большой шахматной доске» Евразии. После распада СССР главными центрами сепаратизма в России по состоянию на 1999 год оказались Чечня и

Дагестан. В той или иной степени сепаратистские настроения присутствовали в Туве, Татарстане, Башкортостане, Саха (Якутии), Бурятии. Существует в России и сепаратизм некоторых областей (регионов), населённых преимущественно русскими. Аналитики выделяют от 31 до 75 точек этнотерриториальных напряжений.

Вместе с тем, наблюдателями отмечается, что, начиная с 2000-х годов, тенденции к сепаратизму в России ослабли. Это объясняется комбинированием «силового фактора», с активизацией социальной политики, интегрированием региональной элиты в общероссийскую политическую жизнь, разработкой совместных бизнес-проектов, культурно-образовательных программ, широкой поддержкой местных обычаев, традиций, языков и культур.

Аналогичные проблемы приходится решать и Китаю. С повестки дня не снимается вопрос воссоединения Китая с Тайванем. В провинции Синьцзян возникло движение за независимость Восточного Туркестана. В 2004 году был создан Всемирный уйгурский конгресс, который китайские власти считают террористической организацией. Тибетские активисты продолжают борьбу «за подлинную автономию и тибетскую самобытность». Их поддерживает далай-лама Тензин Гьяцо. Сепаратистские настроения, инициированные активистами движения Оссуру Central, вспыхнули и в Гонконге. Выдвинутые ими требования за демократизацию выборов в этом особом административном округе в конечном итоге были направлены на глубокую автономизацию данного региона и отделение от континентального Китая.

В Индии сепаратизм особенно силен в некоторых приграничных штатах. Так, военная организация «Тигры освобождения Тамил Илама» в 1983 г. начала вооружённую борьбу в Шри-Ланке, частично захватив и индийскую территорию. Пропакистанские настроения существуют в Кашмире. В 1990 г. дело чуть не дошло до войны с Пакистаном. С конца 80-х годов здесь погибло уже около двух десятков тысяч человек. Наибольшую опасность для территориальной целостности Индии представляет движение сикхов в штате Пенджаб, выступающих за создание независимой страны сикхов – Халистана (Сикхистана). Именно сикхские террористы были причастны к убийству Индиры Ганди.

Можно приводить множество примеров из политической практики Турции, Индонезии, Ирака, Сирии, Ливии, Судана, Руанды, Эфиопии, Сомали и других стран, свидетельствующих о том, что сепаратизм давно превратился в глобальную проблему современности, сотрясающую как Восток, так и Запад. Трещины глобальной сецессии избороздили всю кирпичную кладку мирового сообщества. При определенных условиях она может рухнуть и превратиться в груды мелких черепков.

Рост этих трещин и разломов во многом усиливается за счет активной поддержки сепаратистов со стороны государств, заинтересованных в дестабилизации своих геополитических противников. Так борцов за независимость США в XVII веке поддерживали Франция и Россия, заинтересованные в ослаблении британской мощи. Наполеон в попытках разрушить Британскую империю, стремился инициировать индийский сепаратизм. Аналогичную работу он проводил и в целях развала Российской империи. По мнению Бонапарта, потеря Украины существенно подорвала бы могущество России.

В XX и XXI веке «карта сепаратизма» разыгрывается повсеместно и интенсивно (проблема индийского Кашмира в геополитических планах Пакистана, Техаса – в проектах Мексики, Западного Ириана и Восточного Тимора в геополитике Индонезии, Фолклендов – в геополитике Аргентины против геополитики Великобритании, «курдский вопрос» - в геополитике США, России, Турции, Сирии. Ирака и т.д.).

Анализируя сепаратистские движения современного мира, бывший активный функционер Национального Совета по разведке ЦРУ США Г. Фуллер [См.:6] отмечал: "Поднимающиеся силы национализма и культурного самоопределения уже изготовились, чтобы утвердить себя... Не современное государство-нация, а самоопределяющаяся этническая группа станет основным строительным материалом грядущего международного порядка..." [См.: 5, 83]. Фуллер прогнозирует, что в течение XXI века за счет развала старых больших государств произойдет утроение новых малых государств – членов ООН. Остановить этот поток невозможно. И хотя малое националистическое государство - менее просвещенная форма социальной организации, чем мультиэтническое государство, его приход и господство –

неизбежны, считает бывший разведчик. Похоже, эти прогнозы начинают сбываться.

Другие аналитики не исключают возможность построения новой легкой планетарной конструкции из мелких осколков бывших полиэтнических государств под лозунгами: «Малое – прекрасно!». Глобальная мозаика малых этнических государств рассматривается, например, сторонниками альтерглобализма, как наиболее перспективная, справедливая и гармоничная форма мироустройства.

Но все это – сфера умозрительных спекуляций по части глобального будущего. Нас же волнует политическое настоящее. Анализ недавней истории говорит о нескольких типах дезинтеграции современных государств: от цивилизованного «развода» (пример Чехии и Словакии) до кровавых боевых действий (распад Югославии).

Есть примеры и реинтеграции, либо удержания стремящихся к обособлению этносов и территорий (пример удержания Северной Ирландии или Шотландии Великобританией, или Чечни – Россией). Британия сумела удержать Ольстер, перейдя от применения военной силы к политике экономического стимулирования провинции, поддержки ирландского языка, культуры и католической религии, а также вовлечения сепаратистских элит в общebritанский политический процесс. В случае с Шотландией сработали аргументы о выгодах сохранения британского статуса шотландского общества в сочетании с конкретными политико-экономическими уступками со стороны Лондона. В случае с Чечней был применен метод всесторонней поддержки одного из наиболее авторитетных кланов чеченского общества. Ему были предоставлены широкие политико-экономические полномочия и экономическая помощь в обмен на лояльность по отношению к Москве. Испания использует свою методику удержания, осуществляя проект «государства автономий» в рамках которого Басконии, Каталонии, Андалусии предоставляются широчайшие полномочия, а их языки получают статус первых государственных языков в административных рамках этих провинций.

Что касается темы языка – это особенно тонкий и животрепещущий вопрос, игнорирование которого приводит к тяжелейшим политическим и геополитическим последствиям. В цивилизованном мире давно сложилось мнение, что язык – не

только средство механической коммуникации между людьми. Язык – выражение внутреннего мира человека, его сущности, его мироощущения. Так, один из авторов «теории языковой относительности» Э. Сэпир отмечает: «Люди живут не только в объективном мире и не только в мире социальной реальности, как это обычно полагают. Они в значительной мере находятся под влиянием того конкретного языка, который стал средством выражения в их сообществе. Было бы ошибочным полагать, что мы можем полностью осознать реальность, не прибегая к помощи языка, или что язык является побочным средством разрешения некоторых специальных проблем общения и мышления. На самом же деле «реальный мир» в значительной мере бессознательно строится на основании языковых норм данной группы... Мы видим, слышим и воспринимаем так или иначе те или другие явления, главным образом, благодаря тому, что языковые нормы нашего общества предполагают данную форму выражения» [3, 146]. Вывод Э. Сэпира таков: мы воспринимаем мир, благодаря семантическому, логическому и образному строению нашего «внутреннего языка» который сформирован в соответствии с историческими, психологическими, культурными и пр. особенностями этноса, в котором мы воспитаны.

Отсюда, любые попытки политического «наступления на язык» воспринимается носителями языка, против которого ведется война, как посягательство на генетические основы их существования. «Лингвистическое перепрограммирование» ими расценивается как навязывание другой сущности, другого мироощущения, другого внутреннего мира, что приводит к «сбою самоидентификации». Именно из внутреннего протеста против навязываемых человеку чуждых лингво-культурных сущностей могут взреть народные «гроздья гнева». Недаром современная Европа так скрупулезно относится к вопросу о языках национальных меньшинств.

Выводы. Переводя все эти рассуждения в плоскость практической политики, следует высказать некоторые принципиальные суждения.

1. Любое проявление сепаратизма – это с одной стороны, специфически национальное явление но, с другой, – проявление общего глобального тренда: стремления малых этносов к обособлению.

2. «Карта сепаратизма», проявившегося в одном государстве, как правило, активно разыгрывается другими государствами, заинтересованными в изменении геополитической обстановки в свою пользу.

3. На ряде примеров просматривается общая тактика малых народов: вызвать оборонительную войну, а с ней - международную симпатию, за которой следует дипломатическое признание хотя бы со стороны нескольких государств.

4. Предотвратить или остановить процесс дезинтеграции мультиэтнического государства можно посредством осуществления целого комплекса политических, законодательных, экономических, и социокультурных мер которые будут стимулировать у малых этносов центростремительные, а не центробежные настроения. Главное здесь – аккуратная и научно выверенная политика в сфере национальных языков и культур.

5. Применительно к Украине это означает развитие общества на основе общедемократических ценностей «семьи вольной, новой». Это означает свободу не только от олигархического произвола, но и от ксенофобии.

Литература

1. Всемирная история: Закат Римской империи. Раннее средневековье / А.Н. Бадак, И.Е. Войнич, Н.М. Волчек и др. – Мн.: Харвест; М.: АСТ, 1999. – 1048 с.

2. Новейший словарь иностранных слов и выражений. – Мн.: Харвест; 2002. – 926 с.

3. Сэпир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии/ Э. Сэпир; пер с англ. – М.: Прогресс, 2001. – 547 с.

4. Тэвдой-Бурмули А.И. Особенности развития политической культуры региона проживания коренных этнических меньшинств // Региональное самосознание как фактор формирования политической культуры в России: Матер. семинара / Под ред. М.В. Ильина, И.М. Бусыгиной. М.: МОНФ; ИЦНиУП, 1999. – С. 31–35.

5. Уткин А.И. Мировой порядок XXI века / А.И. Уткин. – М.: Эксмо, 2002. – 512 с.

6. <https://ru.wikipedia.org/>

7. <http://tainy.info/world-around/separatizm-po-amerikanski/>

1. Vsemy`rnaya y`story`ya: Zakat Ry`mskoj y`mpery`y`. Rannee srednevekov`e / A.N. Badak, Y`.E.Vojny`ch, N.M. Volchek y` dr. – Mn.: Xarvest; M.: AST, 1999. – 1048 s.

2. Novejshy`j slovar` y`nostrannyx slov y` vyrazheny`j. – Mn.: Xarvest; 2002. – 926 s.

3. Sэpy`r Э. Y`zbrannыe trudy po yazykoznanу`yu y` kul`turology`y` / Э. Sэpy`r; per s angl. – M.: Progress, 2001. – 547 s.

4. Tэvdоj-Burmuly` A.Y`. Osobennosty` razvy`ty`ya poly`ty`cheskoj kul`tuры regy`ona prozhy`vany`ya korennyx этny`chesky`x men`shy`nstv // Regy`onal`noe samosoznany`e kak faktor formу`rovany`ya poly`ty`cheskoj kul`tuры v Rossy`y`: Mater. semy`nara / Pod red. M.V. Y`l`y`na, Y`.M. Busygy`noj. M.: MONF; Y`CzNy`UP, 1999. – S. 31–35.

5. Utky`n A.Y`. My`rovoj poryadok XX1 veka / A.Y`. Utky`n. – M.: Эkсмо, 2002. – 512 s.

Рецензент: Гедікова Н.Ф., д.політ. н., професор, декан факультету післядипломної освіти та роботи з іноземними громадянами Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

20.02.2015

УДК 323.2

Румянцева Анжеліка

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО СУТНОСТІ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ЯК ПРОЯВУ ДОБИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розглядається мультикультуралізм як предмет міждисциплінарного аналізу в більшості соціальних наук, які займаються питанням природи сучасних суспільств, методами впливу на динаміку соціально-політичного розвитку та ін. Зазначається, що значний ступінь дискусійності навколо проблем культурного розвитку, соціальної рівності, політичної доцільності, економічної раціональності не дозволяє сформулювати універсальне визначення мультикультуралізму. Мультикультуралізм трактується як форма теоретичної концептуалізації зростання культурного плюралізму сучасних

спільнот, як проблема комунікації, як напрям розвитку соціально-політичної теорії.

Ключові слова: глобалізація, мультикультуралізм, полікультурність, політичний розвиток, політична культура

Румянцева Анжеліка

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ СУЩНОСТИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА КАК ПРОЯВЛЕНИЯ ЭПОХИ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Рассматривается мультикультурализм как предмет междисциплинарного анализа в большинстве социальных наук, которые занимаются вопросами природы современных обществ, методами влияния на динамику социально-политического развития и т.д. Утверждается, что высокий уровень дискуссионности вокруг проблем культурного развития, социального равенства, политической целесообразности, экономической рациональности не позволяет сформулировать универсальное определение мультикультурализма. Мультикультурализм трактуется как форма теоретической концептуализации роста культурного плюрализма современных сообществ, как проблема коммуникации и как направление развития социально-политической теории.

Ключевые слова: глобализация, мультикультурализм, поликультурность, политическое развитие, политическая культура

Rumyantseva Angelika

MODERN APPROACHES TO MULTICULTURALISM AS A PRESENTATION OF THE AGE OF GLOBALIZATION

Multiculturalism is seen as an object of interdisciplinary analysis in most of the social sciences that deal with the nature of modern societies, methods of influence on the dynamics of socio-political development, etc. It is argued that a high level of debatable issues around cultural development, social equality, political expediency, economic rationality does not allow to formulate a universal definition of multiculturalism. Multiculturalism is interpreted as a form of theoretical conceptualization of the growth of cultural pluralism of modern societies, as a problem of communication and the direction of development of social and political theory.

Keywords: globalization, multiculturalism, multiculturalism, political development, political culture

Постановка проблеми. Одним з аспектів проникнення глобалізації в світ політичного вважають зростаюче явище мультикультуралізму з притаманними йому процесами «дифузії», «конвергенції», «інтеграції» та ін. В той же час вони супроводжуються протилежними процесами – відбувається актуалізація локальних, унікальних культур і ідентичностей, встановлюються культурні автономії, формуються локальні простори. Поняття «світова спільнота» позначає, що локальні регіони можуть жити єдиним соціально-економічним життям, володіти спільним інформаційним простором, вирішувати глобальні проблеми. Ці процеси демонструють, що пріоритетним напрямком розвитку цивілізації стає формування нового світового порядку, сприяючого єдності різноманітних складових.

Аналіз останніх досліджень. Мультикультуралізм як явище став предметом дослідження багатьох наук, зокрема культурології, антропології, економічної теорії, соціології та політології. Наукова спадщина налічує потужний перелік ґрунтовних праць щодо з'ясування сутності явища, серед яких на особливу увагу заслуговують роботи Х. Вольфа, А. Оліви, Н. Бурріо, Х. Обриста, Дж. Робертса, С. Холла та ін. Серед українських дослідників даною проблематикою займалися І. Дзюба, А. Дробижева, І. Козлик, О. Соколов та інші.

Мета дослідження. Дана стаття має на меті дослідити сучасні інтерпретації явища мультикультуралізму як прояву глобалізаційних процесів в суспільстві в межах різних наукових підходів.

Виклад основного матеріалу. Наукова традиція змінює «монізм», як основу загальних схем світоутворюючого принципу на «плюралізм». Плюралізм виходить з множинності незалежних видів буття. В 1712 р. німецький філософ Христіан Вольф ввів термін «плюралізм», який в останнє століття набув розвитку у вигляді концепцій «полікультурності», «багатоскладовості», «мультикультурності».

Проблема мультикультуралізму стала комплексною проблемою, яка не здатна локалізуватися в межах однієї науки. Мультикультуралізм потребує застосування міждисциплінарного підходу, об'єднуючи основні наукові концепти в розумінні етнічності, культурної ідентичності, міжкультурних

взаємовідносин, групових прав в рамках соціології, етнопсихології, культурології, міграціології, економіки, історіографії, педагогіки, нарешті, літературознавства, філософії, політології, та ін. Ці науки вивчають та створюють гіпотетичні моделі етносоціального та полікультурного розвитку національних та транснаціональних спільнот.

В теорії культурології проблема мультикультуралізму є проблемою функції культури в «політичному». Ідеологічна функція культури полягає у створенні образів життя, які приховують соціальні відмінності (Франкфуртська школа). Знакова та символічна функції культури забезпечують індивіду можливість інтеграції з історичною епохою і відтворення власної ідентичності (Бірмінгемська школа). За думкою британського соціолога Стюарт Холла, культура – це всеохоплююча ідея, точка зору, мова, інститути, влада і культурні практики. За С. Холлом, сучасність створила нову форму індивідуалізму, коли індивід «вирваний» з традиційних структур втратив незмінну ідентичність та перетворився у «постмодерністський суб'єкт», «децентрований» – з фрагментованою ідентичністю. Ці «децентрації ідентичності» обумовили зрушення, що призвели до виникнення «мультикультури». Оцінюючи перспективи культурної ідентичності як «діалогічного простору» С. Холл вважав, що ідентичності ХХІ ст. надто «фіксовані» і обумовлюють фундаменталізм. Культура визнається «складовою менеджменту»: символами можна маніпулювати, не змінюючи реальності [11].

Як «парадоксальний ефект економічної глобалізації – соціальної уніфікації», сучасну культуру визначає італійський культуролог Акілле Оліви. Він вважає, що культура має існувати поза політикою і економікою [6, с. 168]. Але глобалізація проявляється в тому, що культурологічні моделі приймаються на озброєння навіть терористами. Отже, культура сучасності не є вільною ані від політики, ані від економіки.

Мультикультуралізм як наслідок глобалізації і уніфікації світової економіки представлений в працях Ніколя Буррію. Мультикультуралізм, на його думку є версією інтернаціоналізму, похідним західцентризму: «мультикультуралізм є ідеологію, де універсальна мова Заходу домінує над національними культурами, які стають значимими за умови, що вони виступають як типові,

тобто несуть у собі «відміну», асимільовану цією міжнародною мовою» [2].

Як проект експанціоналізму Заходу (мондіалізм), мультикультуралізм представлений в працях Х. Обриста та Дж. Робертса. Останній зазначає: «...незахідні культури входять в глобальну культуру на умовах, встановлених англо-американськими інтересами». За думкою Дж. Робертса, «по мірі того як проблеми глобалізації постають в центрі уваги політології та культурології, ці дисципліни знижують рівень наукового теоретизування і критичного потенціалу» [8].

Критика мультикультуралізма як «політичного/економічного проекту» спирається на процес світового міжкультурного обміну. Так на думку академіка НАН України Івана Дзюби, «навіть принципова транскультурність не рятує від проблеми ідентичності... Структури культури більш стійкі, ніж може здатися»... Необхідною є така культура, де універсальність полягає «в широкому діапазоні національно самобутніх форм вираження, що збагачують поліфонію людства» [3, с. 26 - 28,].

Отже, культурологія розглядає культуру як суб-інститут ідеології, який здатен регулювати суспільну свідомість. Це означає, що боротьба за культуру – це політична боротьба.

Літературознавчий дискурс демонструє стан соціального усвідомлення феномену мультикультурності, він пов'язує проблеми мультикультуралізму з «інтердисциплінарними проектами» прагнучи замінити традиційний євроцентристський академічний підхід» [5, с. 54]. Дослідники переосмислюють наукові категорії: «глобалізація», «колоніальна культура», «постколоніальна культура», «культурний імперіалізм», «транскультурація», «маргіналізація культури», «модернізація культури», «детерриторізація», «полілінгвізм», «креолізація», «культурна ідентичність» та ін. Відомими дослідниками проявів мультикультуралізму в літературі є І. Козлік, Ю. Стулов, М. Глостанова, І. Ткаченко, Е. Шафранська.

Динаміка зв'язку між культурною своєрідністю та загально соціальними процесами, «...соціальні події, процеси, зв'язки, явища, що відбуваються в етнічно маркованому соціальному просторі» [4, с. 92] представлена в предметному полі наук: «етносоціологія», «соціологія міжетнічних відносин, «соціальна антропологія». В рамках цих наукових напрямів працювали

Р. Парк, який очолював чиказьку школу соціології; представники манчестерської школи А Коен, К. Мітчел, М. Глакменом; антрополог Ф. Барт, який переорієнтував дослідження із вивчення культурного «тіла» групи на взаємодію етнокультурних груп та поняття «культурних кордонів»; французький антрополог – структураліст К. Леві-Строс; американські антропологи К. Гірц, К. Клакхон, М. Мід, Р. Бенедикт які належали школі «культура і особистість» і спрямовували свої роботи на дослідження долі індивіду в культурно-специфічному та мультикультурному оточенні. Серед російських науковців, які працювали в колі соціальної антропології – В. Арутюнян, Ю. Бромлей, М. Губогло, Л. Дробіжева, В. Кондратьєв, Н. Лебедева, Н. Мечковська, Т. Стефаненко, Г. Старовойтова, А. Сусоколов; серед українських – О. Антонюка, С. Вдовенка, В. Євтуха, О. Майбороду, І. Прибиткова, Ю. Римаренка та ін.

В роботах науковців цього напрямку оформилися різні методологічні підходи до модерну і постмодерну, культурологічний та колективістський підхід, ін. Вони здебільшого розглядають суспільство як складну мозаїку, яка складається із сталих групи, що шляхом взаємодії надають соціокультурному простору динаміки, актуалізують проблеми дослідження мультикультуралізму, як стратегії управління такими просторами.

Управління процесом міжкультурної взаємодії вимагає володіння знаннями про особливості психіки людей і групового сприйняття соціального простору, знання унікальних форм нормування та мотивування поведінки. Ці проблеми є предметом етнічної психології. Етнопсихологія передбачає використання крос-культурного аналізу, запозиченого з культурної психології і соціальної психології, і методів антропологічної психології (психоаналізу, когнітивної психології, експериментальної психології) з метою дослідження закономірностей, що діють в суспільстві. Зважаючи на об'єкт дослідження, слід зазначити, що на формування етнопсихологічних студій значно вплинули ідеї Ф. Боаса – американського вченого німецького походження, який у власних ідеях про розвиток культури, абсолютизував «культурний плюралізм», як принцип співіснування культур [10].

Класиками етнопсихологічного напрямку вважають М. Лацаруса, Х. Штейнталя, В. Вундта, Г. Лебона, Г. Тарда, А. Фулле. Значним був розвиток цього напрямку в США : Ф. Боас,

Р. Бенедикт, М. Мід, А. Кардинер, Р. Лінтон, Дж. Уайтінґи. В Росії і в Україні етнопсихологічний напрям досліджень представлений плеядою науковців: М. Наєждін, К. Бэр, К. Кавелін, І. Сеченов, О. Потебня, Г. Шпет.

З точки зору аналізу мультикультурних концепцій, слід зазначити окремі підходи, що можна виокремити в етнопсихологічних дослідженнях Перший – культурний релятивізм – акцентує, що всі культури є різні, але рівні. Прибічники цієї думки виходили з принципу соціокультурного детермінізму, коли поведінка і образ думки індивіда пояснюється соціальними і культурними причинами, а індивідуальні особливості (воля, характер) – ігноруються. Культура розглядалася як система взаємопов'язаних частин. Культурні запозичення вважаються можливими, але такими що відбуваються механічно, не впливаючи на культурний стрижень. Прикладом такого підходу є концепція «конфігурації культур» Р. Бенедікт, гіпотеза «лінгвістичної відносності» Е. Сепіра і Б. Уорфа.

Другий підхід – культурно-історичний – полягає в абсолютизації схожості між культурами: заперечується специфіка, ігноруються відмінності між ними. Проте, якщо ж такі відмінності все ж виявляються, то їх інтерпретують за кількісними показниками, роблячи порівняння. Прихильниками цього підходу є Дж. Дьюї, Г. Бергсон, М. Коул. Так, культура на думку М. Коула – це «історія в сьогоденні». Люди від народження до смерті живуть в світі людей та артефактів, які створені в процесі людської діяльності.

Третій підхід виходить із ідеї, що для всіх людей характерні базові універсальні психологічні процеси, але вони можуть по-різному проявлятися через вплив на них культурного середовища. Головне питання – в якій мірі і якими способами культура впливає на внутрішній психічний світ людини.

Кроскультурні психологічні дослідження дають змогу зрозуміти психологічні установки іммігрантських груп та етнонаціональних меншин, в залежності від чого обираються моделі адаптації та інтеграції. Дозволяють встановлювати розмір культурної дистанції, вимірювати рівень психологічної чутливості та реакції представників титульних народів та культурної більшості на вторгнення «чужих» соціокультурних елементів та зміну стратегій взаємовідносин між першими та другими.

Спектр міжкультурних та соціо-політичних процесів на глобальному і на державному рівнях, що відбуваються на фоні інтенсифікації міграцій, в ситуації уніфікації світового соціально-економічного, культурного і політичного простору, пояснює інтенсивність формування полікультурних суспільств та пошук моделей співіснування груп в багатоскладовому суспільстві. В цьому контексті культурна складова стає предметом дослідження в міграціології. Серед авторів, які вивчають механізми впливу на соціокультурну динаміку в соціумах, які є акторами міграцій зазначимо: К. Бреттелл, Н. Висоцька, Ж.Зайончковську, Н. Лебедеву, В. Мукомель, Дж. Холліфілд.

Представники міграціології здійснюють міждисциплінарні дослідження «мігрантських» мультикультурних суспільств з метою визначення головних моделей міжкультурних відносин, переосмислення феномену транснаціоналізму як «транснаціонального простору», який вміщує «транснаціональну культуру, яка надає формоутворюючу дію рішенням мігрантів» і пов'язується ... з розповсюдженням конс'юмеризму та успіхом іммігрантів» [1, с. 60]. Феномен «транскультури» як культури полілогу, за реалізується поза територіальних, історико-культурних кордонів як поліфонічне ціле «живих» культур, віртуалізованих в процесі комунікації. Завдяки інтернет-комунікаціям транскультуралізація дозволяє діаспорам заявити про себе крізь кордони національно-державних просторів, «всупереч їм». На відміну від кросскультурної ситуації, в транскультурному просторі культури взаємодіють, не зливаючись одна з одною. Показовим є термін «поле транскультури», який використовують для означення стану віртуальної приналежності одного індивіда багатьом культурам.

Дискурс мультикультуралізму тісно пов'язаний із проблемним полем навколо культурного та політичного пограниччя, культурного імперіалізму, постколоніальності, маргінальності. Ці концептуальні сфери тісно пов'язані із економічними процесами. Отже, аналіз теорії «мультикультуралізму» не може бути повним без залучення економічних теорій. Культурна обумовленість економічних процесів обґрунтована в відомій моделі «індивідуальної свободи і культурного вибору». Її базові принципи виклав лауреат Нобелівської премії з економіки – Амартія Сен [7]. Його ідея полягає в констатації природності процесу ослаблення

групових форм ідентифікації і переходу до індивідуального вибору в межах постіндустріального суспільства та глобалізованої світоєкономіки. «Культурна свобода – це надання індивідам права жити і існувати відповідно до власного вибору». Групові культурні традиції приписані індивіду від народження, тому мета політики за А. Сен – заохочення культурної свободи, що сприятиме мультикультуралізму.

В теоріях «етноекономіки», «наздогоняючої економічної модернізації», «теорії світоєкономіки», «взаємозалежності», «периферійного капіталізму», - проблема мультикультуралізму постає як проблема взаємодії культур.

Теорії світосистеми/світоєкономіки розглядає світ як об'єднання економік, які мають різні рівні розвитку економічної культури. Будь-яке об'єднання має домінуючу культуру («центр») і культури залежні («периферію»), які є взаємозалежними. Цей підхід представлений в теоріях «залежності й слаборозвинутості» Ф. Кардозо, К. Мюрдаль, Д. Сантос, Є. Фалетто, Р. Пребиш, і світосистемному аналізі І. Валлерстайна. Ці теорії внесли істотний вклад у розробку проблематики міжкультурних відносин в мультикультурній системі

Так, концепція «залежного розвитку» шведського економіста Гунар Мюрдаль представляє світ як економічне ціле, класове суспільство в міжнародному масштабі. Жителі розвинених країн утворюють «вищий клас», а решта людства – нижчий клас націй. Г. Мюрдаль вважав, що західноєвропейський капіталізм нав'язує слаборозвиненим країнам стереотипи соціально-економічної, культурної поведінки, що призводить до їх залежності і соціально-економічної неспроможності. Г. Мюрдаль був співавтором дослідження «Американська дилема: негритянська проблема і сучасна демократія», що вийшло в світ у 1944 р. Результати цієї праці вплинули на встановлення політичного принципу «роздільної, але рівної» освіти і до заперечення законом расової сегрегації у державних школах [9].

Висновки. Отже, мультикультуралізм, як феномен став предметом міждисциплінарного аналізу в більшості соціальних наук, які займаються питанням природи сучасних суспільств, методам впливу на динаміку соціально-політичного розвитку, та ін. Значний ступінь дискусійності навколо проблем культурного розвитку, соціальної рівності, політичної доцільності, економічної

раціональності не дозволяє сформулювати універсальне визначення мультикультуралізму. Мультикультуралізм трактується як форма теоретичної концептуалізації зростання культурного плюралізму сучасних спільнот, як проблема комунікації, як напрям розвитку соціально-політичної теорії.

Література

1. Бреттелл К. Теория миграций / Кэролайн Б. Бреттелл, Джеймс Ф. Холлифилд // *Методология и методы изучения миграционных процессов* / [Под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля] – Центр миграционных исследований – М., 2007 – 370 с. – С. 33-71.
2. Буррио Н. Глобализация и апроприация [Электронный ресурс] / Николя Буррио // *Художественный журнал*. – 2004. – № 4 (56). – Режим доступа : <http://xz.gif.ru/numbers/56/4/>
3. Дзюба І. Глобалізація і майбутнє культури / Іван Дзюба // *Слово і Час*. 2008. – № 9 – С. 23–30.
4. Дробижева Л. М. Методологические проблемы этносоциологических исследований / Л. М. Дробижева // *Социологический журнал*. – 2006. – № 3/4. – С. 89–101.
5. Козлик И. В. Мультикультурализм и методологические проблемы литературоведения / И. В. Козлик // *Вестник Томского государственного университета* – 2009. – № 2 (6). – С. 41-58.
6. Олива А. Б. Искусство на исходе второго тысячелетия [Пер. с итал. Г. Курьеровой] / Аккиле Бонита Олива – М. : «ХЖ», 2003. – 218 с.
7. Паин Э. Мирное сосуществование XXI века. Закат вульгарного мультикультурализма как возрождение культуры модерна / Эмиль Абрамович Паин // *Россия в глобальной политике* – 2001. – №2 (19 апреля). – С. 8-23.
8. Робертс Дж. Крах модернизации: глобализация и культура [Электронный ресурс] / Джон Робертс // *Художественный журнал*. – 2004. – № 4 (56). – Режим доступа : <http://xz.gif.ru/numbers/56/3/>
9. Цатурян С. А. Мультикультурализм в США и Европе: политтехнологии в действии / С. А. Цатурян, Г. Ю. Филимонов // *Политика и общество*. – 2012. – № 2. – С. 62-71.
10. Boas F. *Race and Democratic Society*; [Published by J. J. Augustin] / Franz Boas. – New York, 1946 – 219 p.

11. Hall S. Cultural Revolutions / Stuart Hall // British political and cultural magazine «New Statesman». – 1997. – 5 December. – P. 14-28.

1. Brettell K. Teoryya myhratsyy / Kэrolayn B. Brettell, Dzheymys F. Khollyfyld // Metodolohyya y metody yzuchenyua myhratsyonnykh protsessov / [Pod red. Zh. Zayonchkovskoy, Y. Molodykovoy, V. Mukomelya] – Tsentr myhratsyonnykh yssledovanyu – M., 2007 – 370 s. – S. 33-71.

2. Burryo N. Hlobalyzatsyya y appropryatsyya [Elektronnyy resurs] / Nykolya Burryo // Khudozhestvennyy zhurnal. – 2004. – # 4 (56). – Rezhym dostupa : <http://xz.gif.ru/numbers/56/4/>

3. Dzyuba I. Hlobalizatsiya i maybutnye kul'tury / Ivan Dzyuba // Slovo i Chas. 2008. – # 9 – S. 23–30.

4. Drobyzheva L. M. Metodolohycheskiye problemy этносotsyolohycheskykh yssledovanyu / L. M. Drobyzheva // Sotsyolohycheskyy zhurnal. – 2006. – # 3/4. – S. 89–101.

5. Kozlyk Y. V. Mul'tykul'turalyzm y metodolohycheskiye problemy lyteraturovedenyua / Y. V. Kozlyk // Vestnyk Tomskoho hosudarstvennoho unyversyteta – 2009. – # 2 (6). – S. 41-58.

6. Olyva A. B. Yskusstvo na yskhode vtoroho tysyacheletyya [Per. s ytal. H. Kur'erovoy] / Akkyle Bonyta Olyva – M. : «KhZh», 2003. – 218 s.

7. Payn Э. Myrnoe sosushchestvovanye XXI veka. Zakat vul'harnoho mul'tykul'turalyzma kak vozrozhdenye kul'tury moderna / Эмыл' Abramovych Payn // Rossiya v hlobal'noy polytyke – 2001. – #2 (19 aprelya). – S. 8-23.

8. Robert's Dzh. Krakh modernyzatsyy: hlobalyzatsyya y kul'tura [Elektronnyy resurs] / Dzhon Robert's // Khudozhestvenniy zhurnal. – 2004. – # 4 (56). – Rezhym dostupa : <http://xz.gif.ru/numbers/56/3/>

9. Tsaturyan S. A. Mul'tykul'turalyzm v SShA y Evrope: polyttekhnolohyy v deystvyu / S. A. Tsaturyan, H. Yu. Fylymonov // Polytyka y obshchestvo. – 2012. – # 2. – S. 62-71.

Рецензент: Гедікова Н.Ф., д.політ. н., професор, декан факультету післядипломної освіти та роботи з іноземними громадянами Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

12.12.2014

Тарнавський Микола

**ЄВРОАТЛАНТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ
УКРАЇНИ
(ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ
АСПЕКТ)**

У статті розглянуто відносини України з Північноатлантичним альянсом, а також деструктивні дії Росії, спрямовані на перешкоджання цьому процесу. На конкретних прикладах низки країн, історичних фактах спрямовується статус нейтралітету для України, як найбільш поширена в суспільстві альтернатива НАТО. Досліджується фінансовий аспект можливих наслідків для держави в разі приєднання до альянсу. Автор обґрунтовує висновок щодо політичної доцільності та економічної вигідності євроатлантичної інтеграції України.

Ключові слова: колективна безпека, реформи, Північноатлантичний альянс, інтеграція, нейтралітет, ЄС, НАТО.

Тарнавский Николай

**ЕВРОАТЛАНТИЧЕСКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ УКРАИНЫ
(ИСТОРИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)**

В статье рассмотрены отношения Украины с Североатлантическим альянсом, а также деструктивные действия России, направленные на задерживание этого процесса. На конкретных примерах ряда стран, исторических фактах представляется несостоятельность статусу нейтралитета для Украины, как наиболее известной в обществе альтернативе НАТО. Исследуется финансовый аспект возможных последствий для государства в случае присоединения к альянсу. Автор обосновывает вывод относительно политической целесообразности и экономической выгоды евроатлантической интеграции Украины.

Ключевые слова: коллективная безопасность, реформы, Североатлантический альянс, интеграция, нейтралитет, ЕС, НАТО.

Tarnavskiy Nicholas

EURO-ATLANTIC PROSPECTS OF UKRAINE (HISTORICAL AND ECONOMIC ASPECT)

The article describes the relations between Ukraine and NATO, as well as destructive Russia's actions aimed at the retention of the process. With specific examples of some countries, historical facts seems untenable status of neutrality for Ukraine, as the most well-known in the community an alternative to NATO. We investigate the financial aspect of possible implications state in the case of accession to the alliance. The author substantiates the conclusion about political expediency and economic profitability of Euro-Atlantic integration of Ukraine.

Keywords: collective security, reform, the North Atlantic Alliance, integration, neutrality, EU and NATO .

Нинішнє покоління українців ще добре пам'ятає, коли наша держава була однією з перших пострадянських країн, яка започаткувала формальні відносини з НАТО. Починаючи з 2012 року, з прийняттям Радою національної безпеки і оборони рішення «Про стратегію щодо Організації Північноатлантичного договору» визначено: « Україна виходить з того, що кінцевою метою Євроатлантичної політики є вступ до цієї організації як основи загальноєвропейської структури безпеки». Того ж року Верховна Рада України підпорядкувала цю стратегію і наголосила на необхідність інтенсифікації підготовки до повноправного членства в альянсі. Згадані рішення були задіяні у Законі України «Про основи національної безпеки № 964-4 від 19 червня 2003 року. Набуття членства в ЄС та НАТО при збереженні добрих відносин з Російською Федерацією та іншими країнами світу. Отже, ще на початку поточного століття курс нашої держави на вступ Північноатлантичного альянсу було схвалено вищим законодавчим органом і визначений як стратегічний. Однак, як кажуть, не судилося. Через 10 років, як тільки країною були здійснені перші практичні кроки в напрямі євроінтеграції, «стратегічний партнер», розпочав спричиняти торгівельний тиск на Україну.

В період сьогодення, коли у згаданій частині України ведеться повномасштабні бойові дії з військами РФ, влада та населення, як ніколи усвідомлюють необхідність для підготування країни у складі європейської організації колективної безпеки. Виникає початкова потреба висвітлення цієї доленосної для України проблеми, її перспектив, а також економічних наслідків в разі можливого членства в альянсі. Тема статті, яка саме присвячена розгляду даного процесу складає її **актуальність**.

Мета дослідження: на підставі аналізу конкретних прикладів, історичних фактів довести не лише політичну доцільність та економічну вигідність євроатлантичної інтеграції України, але і її повноправне членство в Організації Північноатлантичного договору.

Зі свого боку і НАТО йде назустріч зацікавленим країнам. Так, ще в 1999 році, з метою допомогти їм підготуватися до вступу в альянс, було розроблено відповідний План дій щодо членства (ПДЧ). Він базується на основі інтенсифікованого та індивідуального діалогу, який передбачає запровадження заходів, спрямованих на сприяння країнам-претендентам в їх підготовці до майбутнього вступу в Організацію.

На Бухарестському Саміті НАТО у 2008 році Україна перебувала «за крок» до надання їй згаданого ПДЧ. Незважаючи на те, що абсолютна більшість делегацій країн-членів альянсу підтримувала таке рішення, спецоперація Росії, яка була успішно проведена її відповідною службою, зуміла схилити представників Німеччини та ще кількох країн до думки, щоб заблокувати рішення щодо надання ПДЧ Україні.

Тут є необхідність згадати ставлення РФ до країн, які намагаються вийти з під її впливу.

Сусідня держава безпосередньо або опосередковано втручається в нинішні стосунки між Україною і альянсом. Вона погрожує Україні мало не в кожній заяві. Причиною таких дій, що всім зрозуміло, є намагання Москви впливати на процес євроатлантичної інтеграції нашої держави, пробуваючи забезпечити, таким чином, власні домінуючі позиції на пострадянському просторі. Це й змушує російських політиків вдаватися до вигадок про НАТО часів «холодної війни» - як про агресивні відносини.

Звідси і їх відповідне ставлення до країн, які мають намір долучитися до членства в альянсі. Згадаймо, наприклад, про тиск,

який чинився на колишні республіки Прибалтики перед їх вступом до НАТО, але, як відомо, нічого з того не вийшло. Тепер на черзі Україна, Грузія, можливо й Молдова, які вже відчують «старшого брата». Газ, залізничні вагони, труби, м'ясо, молоко і навіть шоколад і вино – все було задіяне як важелі впливу. Якщо ж і це не дало бажані результати, то в хід йде останній аргумент – збройне вторгнення, свідками чого ми були у 2014 році.

Однак, повернемося у недалеке минуле, а саме до 2010 року, коли політична ситуація, в Україні почала поступово, але впевнено змінюватися. Особливо це стосувалося зовнішнього вектору її розвитку. Тоді керівництву держави на чолі з новообраним проросійським президентом і, як згодом виявилось кримінальним злочинцем В. Януковичем, піддаючись тиску Росії, вдалося змінити згаданий стратегічний курс країни та нав'язати їй позаблоковий статус. Та не все склалося так, як було задумано кремлівськими політиками.

Вже через три роки, щодо зовнішньополітичної орієнтації країни, чітко висловився український народ. Це було здійснено на столичному «Майдані», а згодом і на останніх засіданнях (2014 р.) Верховної Ради України. Про це свідчать вже перші кроки їх діяльності, коли Парламент з ініціативи глави держави, конституційною більшістю голосів скасував згаданий позаблоковий статус держави.

Це доленосне рішення, яке відбулося 23 грудня згаданого року, відкрило шлях до євроатлантичної інтеграції. Він може виявитися тривалим і достатньо тернистим. Складність цього курсу полягає в тому, що кожна країна-претендент повинна відповідати необхідним критеріям вступу до альянсу. У зв'язку з тим, виникає потреба проведення низки реформ, причому не лише в збройних силах, а й в економіці. Однак, можливі складові, неодмінно виявляться важливими результату-гарантії безпеки держави.

На європейському континенті лише НАТО є тією політичною і військовою силою, здатною це здійснити і яка вже півстоліття надійно захищає країни-члени альянсу. Важливо, що вони представляють різні континенти, культури та цивілізації.

На сьогодні, після 5 хвиль розширення, членами, згаданого блоку, є 28 країн: Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, США, Туреччина, Угорщина, Франція, Чехія,

Литва, Латвія, Естонія, Румунія, Болгарія, Словаччина, Словенія. Останні дві країни, які підписали протоколи про приєднання до альянсу (9 липня 2008 року у Брюсселі) це Албанія і Хорватія.

НАТО – це міжурядова організація, політико-безпековий союз, об'єднаний спільною системою цінностей, до яких належить демократія, свобода, верховенство права, вирішення спорів мирним шляхом. Він вважається найкраще організованою та дієвою міжнародною організацією. Ідеологія Північноатлантичного договору викладена у Договорі, укладеного у Вашингтоні 4 квітня 1949 року десятима європейськими та двома північноамериканськими країнами, які взяли на себе зобов'язання щодо забезпечення взаємної оборони.

І в сучасний період НАТО продовжує залишатися практично єдиною дієвою високоорганізованою інституцією колективної безпеки, діяльність якої ґрунтується на високих стандартах у сфері захисту прав людини, демократизації суспільства, рівня розвитку економіки, а також соціальних надбань та військових стандартів. Прикладом останнього, може засвідчити той факт, що згідно статусу альянсу при прийнятті рішень домінує принцип консенсусу, тобто вони приймаються лише коли всі його представники проголосують «за». Такий механізм практично виключає можливість необдуманих чи авантюрних рішень в інтересах однієї чи кількох держав.

Тут необхідно зазначити, що в деяких випадках Альянс приймає рішення і про застосування сили, коли всі мирні дипломатичні засоби не призводять до припинення масових вбивств та репресій за етнічною, релігійною та політичною ознаками. Тому можуть свідчити кілька прикладів кінця минулого століття. Так, у 1999 році останній комуністичний режим Європи Президента колишньої Югославії Мілошевича протягом десяти років влаштував кілька братовбивчих війн, у яких масово гинули представники різних етнічних груп. Тоді, внаслідок двомісячної операції НАТО на Балканах й було встановлено мир, який зберігається до сьогоднішнього дня. Рада Безпеки ООН також дала мандат на проведення відповідної операції в Афганістані з усуненням терористичного режиму та підтримку миру в цій країні. Як бачимо, в сучасному світі інколи виникають ситуації, коли мир та спокій можна встановити лише шляхом примусу. В таких умовах НАТО як організація колективної безпеки, може брати на себе

відповідальність і виконувати покладені міжнародною спільнотою завдання.

Прикро констатувати, але подібні заходи альянсу широко використовуються повними політичними силами з метою його дискредитації та надання ореолу «агресивного військового блоку». Однак, з точки зору здорового глузду, приборкання терору чи протидію катастрофам не можна вважати «агресією» - це є обов'язком людства.

На жаль, певний прошарок суспільства, не володіючи достатньою інформацією щодо євроатлантичної інтеграції України, висловлює недовіру такій перспективі, а дехто – навіть стурбованість. Водночас і регулярні соціологічні опитування яскраво свідчать про те, як глибоке та міцне коріння у нашій країні мають стереотипи радянського минулого. Вже давно не існує двополярного світу, холодна війна стала надбанням історії, а відлуння комуністичних фобій не втрачають своїх барв, які слід прямо сказати, і тепер є достатньо привабливими для окремих громадян.

Не зважаючи на такий стан речей, наукова і політична еліти лише в останні роки намагаються пояснити громадськості чому Північноатлантичний альянс вважається для України найбільш дієвою системою колективної безпеки і на яких засадах може ґрунтуватися вибір нашої держави на користь НАТО. Вважаємо, що після згаданого рішення Парламенту України, до цього процесу повинні приєднатися і відповідні державні інституції.

Важливою складовою інформованості населення повинно стати акцентування на те, що останнє слово у згаданому доленосному рішенні належатиме громадянам України, яке висловлять на відповідному референдумі. Звісно, що це слово має бути сказане на підставі об'єктивної інформації про всі переваги, а можливо й деякі недоліки приєднання нашої країни до НАТО.

Лише тоді існуючі міфи про цей обраний союз залишаться лише казками минулого, а просування України до високих економічних, соціальних і безпечних стандартів євроатлантичної спільноти стане усвідомленим і не змінним.

Проблема інформованості населення ускладнюється ще й тим, що в українському суспільстві, як вже згадувалося, не існує єдиної думки відносно євроатлантичної інтеграції і має місце низка альтернативних бачень оборонної політики. Найбільш поширена з

них – нейтралітет України. Проте, на шляху утвердження зазначеної альтернативи, її гіпотетичного розвитку існують вкрай серйозні перешкоди. Таких, найбільш суттєвих перешкод, на наш погляд, три.

По-перше, геополітичні. Через Україну, яка розташована у географічному центрі Європи і є геостратегічною важливою державою, пролягають різноманітні транс'європейські комунікації Схід-Захід, Північ-Південь. Відтак контроль над Україною дає неодмінні геополітичні переваги і є цінністю, вартою силового вирішення проблеми, що в разі її виникнення, не зупинить нейтральний статус нашої країни.

По-друге, політичні. Самопроголошений нейтральний статус не має жодної цінності, якщо він не визнаний і не гарантований міжнародним співтовариством. Проблематично, щоб це здійснили, наприклад, провідні європейські країни, забезпечуючи надійними військовими гарантіями політичний статус України, ще й коштами своїх платників податків. Чому виявилось варті подібні гарантії безпеки, які були надані Україні урядами РФ, США та Великобританії на Будапештському Саміті у 1991 році.

Якщо зазирнути в недалеке історичне минуле, то дуже повчальним є досвід Угорщини. Так, під час революційних подій 1956 року, вона проголосила нейтралітет, який наступного ж дня порушив тодішній СРСР, що силоміць скинув революційний уряд І. Надя і привів до влади маріонетковий режим Я. Кадара. Не врятував також і нейтралітет Фінляндії від радянської агресії у 1939 році. За це, до речі, СРСР було виключено із Ліги Націй (ООН попередник).

З приведених прикладів випливає, що будь-які домовленості у галузі безпеки, які позбавлені юридичної сили, надійними вважатися не можуть.

Щодо України, то нейтральний статус не дає належної відповіді на реалізацію стратегічних інтересів та мінімізацію загроз національній безпеці. Як ми вже пересвідчилися, наша держава в останні роки залишалася віч-на-віч з Росією, що враховуючи асиметричні відносини й неспівмірні потенціали, означало поступове втягування України в орбіту російського впливу.

По-третє, екологічні. Передусім, необхідно зазначити, що позаблоковість, нейтралітет для будь-якої країни, а головне-її громадян коштує достатньо дорого, адже держава має

забезпечувати формування, повну комплектацію та повноцінне функціонування всіх родів військ, а захист країни має бути гарантований в усіх географічних напрямках.

Навіть у найбільш економічно розвинутій Північній Європі нейтральні країни витрачають на оборону в середньому значно більше ніж держави-члени НАТО. Наприклад, це-2% ВВП у Фінляндії та 2,1 % у Швеції. Європейські ж країни-члени альянсу спрямовують на оборону в середньому 1,7% відсотка ВВП.

Ще один приклад країн, які самостійно, без будь-яких союзів, забезпечують власну оборону. Це такі держави, як Сирія - оборонний бюджет складає 5,9 % ВВП, Іран-3,3%, Пакистан-4,9 % тощо. З республік колишнього СРСР показовим для України є Туркменістан – нейтральна країна, яка в 1995 році оголосила свій вибір. Оборонні витрати цієї країни зросли: 1996 рік - 2 % ВВП, 2000-2005 роки – 4,5 %, 2005-2010 роки-майже 5,5 % ВВП. Як бачимо, з точки зору витрат на оборону, альянс визначає в порівнянні з обраними бюджетами нейтральних країн.

Важливо, що тут доречно звернути увагу ще на один важливий аспект: нові держави зі вступом до НАТО, а згодом і до ЄС наростили темпи економічного зростання. Зокрема, у Польщі вони збільшилися з 1,4 % у 2003 році до 3,8 % у 2004 та 4 % у 2005-му. Подібний процес спостерігався у всіх країнах, що обрали шлях євроатлантичної інтеграції. Зрозуміло, що Україна не стане винятком у разі приєднання до альянсу. Вступ нашої держави до нього неодмінно сприятиме покращенню та інвестиційної привабливості. Статистичні дані свідчать, наприклад, що після вступу Болгарії до Організації, прямі іноземні інвестиції в економіку країни зросли вдвічі, а Румунії – на 141 %. Щодо Чехії, Польщі й Угорщини, то ці цифри виявилися ще більш вражаючими. Нарешті, щодо фінансової складової, пов'язаної з вірогідним вступом України до альянсу. У цьому питанні виникає необхідність розвіяти один із найбільш розповсюджених міфів про НАТО, а саме той, що нібито приєднання до нього може виявитися непосильним тягарем для державного бюджету.

Дійсно, членство будь-якої країни в організації Північноатлантичного договору передбачає щорічну сплату внесків до військового і цивільного бюджетів альянсу, а також до бюджету програм-інвестицій у безпеку НАТО. Однак, внески до цих бюджетів для кожної держави не перевищують 0,5-1 %

загальних виплат на оборону. Наприклад, сукупний внесок сусідньої Польщі у 2010 році склав близько 30 мільйонів доларів США. Є підстави вважати, що членські внески України матимуть значно менші обсяги.

Наша держава вже отримує від альянсу не лише моральну та дипломатичну підтримку, але й помітну матеріальну допомогу. У минулі роки, - це подолання повеней у деяких регіонах України, забезпечення екологічної безпеки при знищенні застарілих артилерійських снарядів, фінансова підтримка в період проведення спільних військових навчань тощо. Особливо допомогла НАТО тепер, коли наша держава фактично перебуває в стані війни. На жаль, що зрозуміло, обсяг і складові воєнної допомоги рекламувати не прийнято.

Наведені аргументи створюють, на нашу думку, підстави зробити такі основні **висновки** щодо:

По-перше, важливості та своєчасності прийнятого Верховною Радою України рішення, яким було скасовано позаблоковий статус держави. Воно поновило шлях до євроатлантичної інтеграції, а в майбутньому – повноправного членства в Євросоюзі і НАТО. Такий курс країни є політично доцільним і економічно вигідним.

По-друге, не зважаючи на можливі складнощі на шляху досягнення кінцевої мети, лише вступ до європейської системи колективної безпеки, тобто згаданого військово-політичного блоку, гарантуватиме нашій державі в майбутньому забезпечення недоторканості кордонів України, її стабільність і безпеку.

По-третє, вступ до НАТО засвідчить факт приєднання країни до сім'ї націй зі спільними демографічними цінностями, що матиме глибоке цивілізаційне значення.

Є впевненість, що цей процес буде підтриманий, у відповідний час, більшістю українського народу. Автор сподівається, що стаття, в певній мірі, допоможе читачам створити власне ставлення щодо висвітленої теми.

Література

1. Фурашев В., Макобрій О. Вступ до життя крізь призму життя. – К.: “Прес-Кіт», 2008. – 32 с.
2. Що таке НАТО. Publick Diplomacy Devesion. Brussels-Belgium. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.NATO.int.

3. Новітній поступ ЄС. Представництво Європейської Комісії в Україні. - К.: «Еліт-прес», 2008. – 68 с.

4. Активне залучення, сучасна оборона, сучасна концепція оборони та безпеки країн-членів НАТО. NATO Publick Diplomacy Devesion. Brussels-Belgium. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.NATO.int

5. Європейський Союз і Україна. – К.: «Фенікс», 2004. – 19 с.

1. Furashev V., Makobrij O. Vstup do zhy`ttya kriz` pry`zmu zhy`ttya. – К.: “Pres-Kit», 2008. – 32 s.

2. Shho take NATO. Publick Diplomacy Devesion. Brussels-Belgium. [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: www.NATO.int.

3. Novitnij postup YeS. Predstavny`czstvo Yevropejs`koyi Komisiyi v Ukrayini. - К.: «Elit-pres», 2008. – 68 s.

4. Akty`vne zaluchennya, suchasna oborona, suchasna koncepciya oborony` ta bezpeky` krayin-chleniv NATO. NATO Publick Diplomacy Devesion. Brussels-Belgium. [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: www.NATO.int

5. Yevropejs`ky`j Soyuz i Ukrayina. – К.: «Feniks», 2004. – 19 s.

Рецензент: Попков В.В., д.філософ. н., професор кафедри політології Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова

10.03.2015

НАШІ АВТОРИ

Білоусов Олександр Сергійович – к.політ.н., доцент кафедри правознавства Одеського національного політехнічного університету

Борисова Людмила Петрівна – к.е.н., в.о. доцента кафедри прикладної економіки Одеського інституту фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

Борисова Лариса Євгеніївна – аспірантка Одеської національної академії зв'язку імені О.С.Попова

Бурдонос Людмила Іванівна – к.е.н., доцент кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту, Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Гаранко Наталія Іванівна – здобувач кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ

Касьянова Анастасія Олександрівна – к.е.н., доцент кафедри економіки та фінансів підприємства Київського національного торговельно-економічного університету

Кузнєцова Ольга Вікторівна – аспірантка кафедри економіки підприємства та корпоративного управління, Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова

Лазарева Наталя Олегівна – аспірантка Міжнародного гуманітарного університету, м. Одеса

Майорова Таміла Рзаївна – ст. викладач кафедри економічних теорій ОІФ УДУМФТ

Малишко Віталіна Валеріївна – к.е.н., доцент кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту, Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Маркітан Олександр Сергійович – к.е.н., доцент кафедри економіки та управління національним господарством Одеського національного економічного університету

Михайлюк Олена Леонідівна – к.е.н., доцент кафедри економіки і управління туризмом Одеського національного економічного університету

Попков Василь Васильович – д.філософ.н., професор кафедри політології Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова

Румянцева Анжеліка Євгеніївна – к.істор.н., доцент кафедри філософії, історії та політології Одеського національного економічного університету

Стукало Олексій Євгенович – комерційний директор ТОВ «СТАД»

Тарановський Микола Тимофійович – к.е.н., доцент кафедри ресторанно-готельної справи і туризму Одеської Національної академії харчових технологій

Федорченко Ольга Константиївна – ст. викладач кафедри економічної теорії та підприємництва Запорізького національного університету

Чернер Олег Ігорович – кафедра економіка промисловості, Одеська національна академія харчових технологій

Чумак Олена Василівна – здобувач кафедри історії і теорії держави і права Запорізького національного університету

Яровенко Тетяна Сергіївна – к.е.н., докторант, доцент кафедри статистики, обліку та економічної інформатики Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Матеріали номера друкуються мовою оригіналу

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Збірник наукових праць

Наукове видання

Видання збірника здійснено за рахунок авторів

За достовірність викладених фактів, цитат та інших
відомостей відповідає автор

Підписано до друку за рекомендацією
Вченої ради Одеського національного економічного
університету

30 серпня 2013 р. Протокол № 1

Замовлення № _____

Підписано до друку _____

Формат 60 x 84 1/16

Тираж 100 прим.

Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк.